

Nyorientering i sosialdemokratiske partier

*En komparativ analyse av politiske og
ideologiske endringer på 1980- og 1990-
tallet*

Carl Løvstad

Masteroppgave ved institutt for arkeologi, konservering og
historie

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2017

Nyorientering i sosialdemokratiske partier

En komparativ analyse av politiske og ideologiske endringer på 1980- og 1990-tallet

© Carl Løvstad

2017

Nyorientering i sosialdemokratiske partier

En komparativ analyse av politiske og ideologiske endringer på 1980- og 1990-tallet

Carl Løvstad

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

IV

Sammendrag

I denne masteroppgaven beskriver og sammenligner jeg politiske og ideologiske endringer i fem sosialdemokratiske partier. Partiene er Arbeiderpartiet (Ap), Sveriges sosialdemokratiske arbetareparti (SAP), Socialdemokratiet i Danmark (SD), Labour og Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD). Ved inngangen til 1980-tallet var partiene i ulike politiske posisjoner: Ap hadde begynt en politisk omstillingsprosess som partiet videreførte i et nytt prinsippprogram av 1981, før partiet havnet i opposisjon. De svenske sosialdemokratene hadde for første gang på 44 år vært i opposisjon (1976-1982). I opposisjon hadde partiet planlagt et nytt politisk program som det skulle iverksette når partiet igjen fikk makten. På den andre siden havnet Labour i en langvarig opposisjonstilværelse fra 1979, i året da Thatcher ble valgt. De danske sosialdemokratene overlot styringen av landet til en borgerlig koalisjon etter en rekke år med en vanskelig situasjon som minoritetsregjering. I SPD i Vest-Tyskland havnet partiet i opposisjon i samme år som de danske sosialdemokratene, i 1982. Oppgaven undersøker hvordan disse fem partiene i det påfølgende tiåret staket ut en ny politisk og ideologisk kurs, og sammenligner disse trekkene.

Forord

Det er mange jeg ønsker å takke. For det første vil jeg takke veileder Olav Njølstad. Han har i flere omganger gitt en nødvendig retning på oppgaven, både i oppstartsfasen, under forming av problemstillinger og gjennom flere runder med veiledning. Jeg vil også takke foreldrene mine Inga Foslien og Erik Løvstad. Begge har hjulpet med korrekturlesing og innspill på utkast av oppgaven. Sistnevnte har også hjulpet til med å innhente litteratur. Pappa skal også ha en ekstra takk for at han alltid har vært interessert i å diskutere oppgaven.

Takk til den løst sammensatte kollokviegruppen bestående av Eirik Gran, Ingeborg Bjur og Julia Stangeland. Både faglige problemstillinger og den kollektive innsatsen for at boksen med filterkaffe ikke ble tom har vært viktige. Takk også til Hanna Khazri for oppmuntrende støtte i innspurten. En stor takk også til bibliotekarene ved Universitetsbiblioteket i Georg Sverdrups hus. De har i flere omganger hjulpet med å bestille inn sentral litteratur fra Skandinavia og store deler av Norge.

Blindern, mai 2017

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Utdypning av tema.....	2
1.2	Problemstillinger	4
1.3	Disposisjon	5
1.4	Avgrensning.....	5
1.5	Sammenlikning som metode	6
1.6	Kilder.....	7
2	Historisk bakgrunn	9
2.1	Sveriges socialdemokratiske arbeiderparti - 1970-1982.....	10
2.2	Det norske arbeiderpartiet: 1970-1981	13
2.3	Socialdemokratiet i Danmark – 1970-1982.....	17
2.4	The Labour Party: 1970-1980.....	21
2.5	SPD – 1966-1982.....	25
3	Nyorientering i historiografien.....	29
3.1	Litteratur om Sveriges socialdemokratiske arbeiderparti	29
3.2	Nyorienteringen i Arbeiderpartiet	30
3.3	Nyorientering i Socialdemokratiet.....	34
3.4	Labours nyorientering.....	35
3.5	SPD.....	36
3.6	Den tredje veien.....	38
3.7	Fellestrekk	40
4	Politisk nyorientering	41
4.1	SAPs vei tilbake til makten	42
4.2	Politisk nyorientering i AP	48
4.3	Socialdemokratiet	55
4.4	Labour og politiske endringer.....	61
4.5	SPD – den lange veien til valgseieren i 1998	67
4.6	Sammenligning av den politiske nyorienteringen	71
4.7	Hvorfor en politisk nyorientering?	75
5	Ideologisk nyorientering	78
5.1	Ideologisk bakgrunn i Ap	79

5.2	SAP: Ideologi på 1980- og 1990-tallet	86
5.3	Ideologisk nyorientering i Socialdemokratiet.....	93
5.4	Sozialdemokratische Partei Deutschland (SPD) og ideologisk fornyelse?	96
5.5	Fra Labour til New Labour	100
5.6	Sammenligning av ideologisk nyorientering	107
5.7	Hvorfor en ideologisk nyorientering?.....	111
6	Konklusjon	114
	Kilder og litteraturliste	122

No table of figures entries found.

1 Innledning

I denne masteroppgaven undersøker jeg hvordan fem sosialdemokratiske partier endret seg gjennom 1980-tallet og fram til begynnelsen av 1990-tallet. Denne endringsprosessen kan defineres på mange forskjellige måter, og jeg bruker begrepet nyorientering om denne prosessen. Partiene som jeg vil sammenligne endringer hos i oppgaven, er Arbeiderpartiet i Norge (Ap), Sveriges sosialdemokratiske arbetareparti (SAP), Socialdemokratiet i Danmark (SD), Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) i Vest-Tyskland og Labour i Storbritannia.¹

I oppgaven vil jeg se på politiske og ideologiske endringer. Et hovedspørsmål har vært å undersøke på hvilken måte og på hvilke områder de utvalgte partiene har endret seg. Et annet hovedspørsmål er å forklare hvorfor de påviste endringene fant sted, noe som sammenligningen vil bidra med. De fem partiene regnes av historikeren Donald Sassoon å tilhøre en partifamilie i Vest-Europa.² Partiene kan karakteriseres som sosialdemokratiske, eller som reformistiske sosialister.

De nye utfordringene på 1970-tallet slo sprekker i den politiske og økonomiske ordenen. Som en følge av en rekke strukturelle endringer, opplevde landene økt økonomisk uro: Oljekrise, stagflasjon og valutaproblemer. Samtidig var det for flere land et økt press i de statlige budsjettene – og nye sosiale reformer ble satt på vent. I en politisk brytningstid ble politikken også preget av de nye radikale sosiale bevegelsene som feminismen og miljøbevegelsen. Fra 1976-1982 havnet de fem partiene på ulike tidspunkt i opposisjon.³

Den nye borgerlige bølgen går ofte under navnet «høyrebølgen». Den var først og fremst knyttet til Margaret Thatcher, som i 1979 ble statsminister i Storbritannia, og Ronald Reagan, president i USA fra 1980. Høyrebølgen fikk forskjellige uttrykk og innflytelse fra land til land: I 1976 i Sverige hadde en borgerlig koalisjon tatt over etter 44 år ledet av SAP, men var preget av splid og samarbeidsproblemer. I Norge dannet Høyre regjering fra 1981, mens de danske sosialdemokratene ga fra seg regjeringsmakten til en borgerlig koalisjon året etter. I Vest-Tyskland var sosialdemokratene (SPD) sentrale fra 1966-1982, da det liberale FDP

¹ For Socialdemokratiet bruker jeg forkortelsen SD.

² Sassoon 1997: 5 – Sassoon kommenterer likevel i introduksjonen av *Looking Left* at inndelingen mellom tre familier, nord, øst og sør, ikke er like fruktbar etter 1989. Ifølge Sassoon var dette fordi partiene ble mer og mer like.

³ SAP (1976), Labour (1979), Ap (1981), SD (1982) og SPD (1982).

byttet samarbeidspartner til kristendemokratene. SAP var det eneste av de fem partiene som beholdt regjeringsmakten sammenhengende fra 1982 og ut tiåret.

Mer kritisk for de sosialdemokratiske partiene var det at andelen velgere med tilknytning til arbeiderklassen gikk ned, og at flere velgere skiftet parti fra år til år.⁴ Samfunnsordenen som sosialdemokratene hadde vært med på å utforme, ble utsatt for kritikk fra både venstre og høyre. Andre endringer var at nye økonomiske ideer fikk innpass i viktige miljøer: keynesianisme måtte vike for monetarisme.

1.1 Utdypning av tema

Temaet for denne oppgaven er politisk og ideologisk nyorientering innenfor de fem sosialdemokratiske partiene. Disse partiene hadde vært sentrale i å forme velferdsstater. Dette hadde ikke partiene gjort alene: Velferdsstatene som hadde blitt utbygd etter andre verdenskrig, var også avhengig av de konservative partiene og sentrumpartiene. På 1970-tallet gjennomgikk de vesteuropeiske landene betydelige endringer som fikk politiske konsekvenser. Disse endringene var på mange plan, både i form av internasjonale konjunkturer og i form av mentalitetsendringer.⁵ I Sejersteds ord: “Den gamle enighet splintres, og ny kritikk setter inn.”⁶ Kapitalismens gylne periode, *la trente glorieuse*, var over.⁷ Gamle reguleringer av økonomien fungerte ikke like godt lenger, og nye løsninger måtte finnes og prøves ut.

Nye spørsmål

Med de nye utfordringene måtte de sosialdemokratiske partiene forholde seg til tidligere avklarte spørsmål på nytt: Hvordan skulle velferdsstaten utvikles videre når økonomien kom under press, i noen land i krise? Hvordan kunne partiene forsøke å nå full sysselsetting under de nye omstendighetene? Var det i det hele tatt mulig i de nye økonomiske omstendighetene? Et annet viktig spørsmål, var hvordan de sosialdemokratiske partiene skulle forholde seg til fagbevegelsen. Fagbevegelsen hadde særlig stått sterkt i samarbeidet med alle de fem sosialdemokratiske partiene, og fagforbundene var en sentral del av

⁴ Avhengig av hvordan en definerer arbeiderklassen. Sassoon legger til grunn alle som jobber innen «manufacturing» - produksjonsarbeid. Se Sassoon 2014: 651-652

⁵ Sejersted 2013: 399

⁶ Sejersted 2013: 399

⁷ Et begrep som ofte brukes om perioden 1945-1975. Oversatt betyr det «De gylne tretti».

forhandlingskorporativismen. Dette samarbeidet kom under press i de kommende årene, og for flere av de sosialdemokratiske partiene var de trangere økonomiske tidene noe som ledet til konflikter med fagbevegelsen.

Den keynesianske politikken kom under press i flere land. Den keynesianske politikken var en aktiv og intervensjonistisk politikk hvor staten i nedgangstider brukte penger for å øke etterspørselen på arbeidsmarkedet, slik at arbeidsledigheten kunne holdes nede. Den keynesianske politikken hadde røtter tilbake til 1930-tallet. En sentral tanke var at både økonomien kunne styres og kontrolleres, og at det var staten som skulle stå for kontrollen. På 1970-tallet ble det gradvis klart at dette verktøyet ikke lenger kunne brukes på samme måte. Dette skjedde i ulik grad og til forskjellige tidspunkter for partiene.⁸

Et av flere problemer var nå at både inflasjon og arbeidsledighet steg samtidig. Dette fenomenet er kjent som stagflasjon. Stagflasjonen fikk konsekvenser for alle de politiske partiene: Det betydde nemlig at målet om full sysselsetting ikke lenger kunne kjempes for på samme måte som før. Hvis arbeiderpartiene og de sosialdemokratiske partiene ikke lenger kunne kjempe mot konjunktorene, var en nødvendig følge av dette at de politisk måtte endre seg. Legitimiteten til arbeiderpartiene og de sosialdemokratiske partiene lå i historien; partiene hadde lenge hadde industriarbeidernes rettigheter som hovedoppgave sammen med full sysselsetting. Vi kan kalle målet om full sysselsetting for en av kjernesakene til de sosialdemokratiske partiene.⁹ I det postindustrielle samfunnet skulle full sysselsetting vise seg å være en vanskeligere oppgave å nå. I perioden framover ble målet om lav inflasjon viktigere for de politiske partiene – også blant de sosialdemokratiske partiene.

For partiene som var i opposisjon på 1980-tallet ble et stadig viktigere strategisk spørsmål: Hvordan skulle partiene igjen havne i posisjon gjennom å vinne valg? Dette spørsmålet var særlig aktuelt for SPD, Labour og SD. Et annet spørsmål som også handlet om strategi var hvem de sosialdemokratiske partiene eventuelt skulle samarbeide med for å komme i posisjon.

Ved siden av politiske og strategiske spørsmål, var ideologiske spørsmål viktige for partiene. De fem partiene definerte seg selv som enten demokratiske sosialister eller sosialdemokrater, og kunne unntaksvis også kalle seg sosialister. Selve synet på den demokratiske sosialismen

⁸ Keynesiansk politikk var riktignok ikke like dominerende i de ulike landene.

⁹ Glyn 2001: 3

ble tatt opp til diskusjon i partiene. Et nytt ideologisk spørsmål som partiene tok opp var spørsmålet om miljøet. Hvordan endret partiene seg på dette området? Andre spørsmål som opptok partiene, var spørsmålet om frihet og likhet, synet på markedsøkonomien, og synet på offentlig sektor.

1.2 Problemstillinger

Formålet med denne oppgaven er å forsøke å forklare partienes endring i perioden 1980-1990.¹⁰ Hovedproblemstillingen er:

Hvordan og hvorfor endret de sosialdemokratiske partiene seg i perioden 1980-1990?

Med denne problemstillingen har endring særlig vært interessant i forhold til to perspektiver:

1) Hvordan endret partiene seg i forhold til sine egne partitradisjoner? 2) Fantes det lignende trekk i utviklingene hos de sosialdemokratiske partiene? Hva skilte partiene? I min problemstilling har jeg særlig vært opptatt av det siste perspektivet. Med andre ord: Hvordan foregikk nyorienteringene for de ulike sosialdemokratiske partiene? I hvilken grad presenterte de sosialdemokratiske partiene de samme politiske og ideologiske løsningene?

For å besvare dette spørsmålet har jeg undersøkt hva et utvalg av sekundærlitteratur beskriver som de største endringene for de sosialdemokratiske partiene. For å gi en bedre framstilling av nyorienteringen i partiene, har jeg inkludert et historiografisk kapittel som kaster lys over litteraturen på området. Videre har jeg i analysen forsøkt å skille mellom to typer nyorienteringer:

1) Politiske nyorienteringer: Her vil jeg forsøke å beskrive hvordan partiene på et overordnet politisk plan finner nye løsninger. Særlig gjelder det økonomisk politikk, politiske profil og strategi. Hvilke nye løsninger iverksatte partiene i posisjon, eller la fram som mulige løsninger i opposisjon?

2) Ideologisk nyorientering. I den andre kategorien ønsker jeg å studere ideologisk endring hos partiene. Jeg har valgt å se på de mest betydningsfulle endringene som er beskrevet i sekundærlitteraturen og også i partiprogrammer. I hvilken grad er det kontinuitet og brudd i partienes ideologi?

¹⁰ For Labour og SPD vil jeg strekke analysen noen år lenger.

I lys av de to kapitlenes sammenligninger forsøker jeg deretter å svare på hvorfor nyorienteringene fant sted.

1.3 Disposisjon

I det andre kapitlet gjør jeg rede for den historiske bakgrunnen til de enkelte partiene før 1980. Denne delen vil være et forsøk på å beskrive den konkrete historiske konteksten som de enkelte partiene handlet i, samt de viktigste realhistoriske hendelsene for de enkelte partiene i perioden. Her vil jeg først begynne med SAP. Deretter vil rekkefølgen være Ap, SD, Labour og til slutt SPD. Partienes overordnede endringer vil det her legges vekt på. I tredje kapittel står det historiografiske i sentrum: Hvordan er nyorienteringen av partiene behandlet i litteraturen? Hva har blitt forsket på om partienes endringer og utvikling? I det fjerde kapitlet vil jeg beskrive og sammenligne trekk ved de fem partienes politiske nyorientering. I femte kapittel vil jeg beskrive og sammenligne ideologiske endringer hos de ulike partiene. Hva kjennetegnet den ideologiske nyorienteringen for de ulike partiene? Hva var likhetstrekkene og forskjellene i ideologi partiene imellom? I det sjette kapitlet vil jeg oppsummere oppgavens funn, og presentere det vesentligste ved sammenligningene av partiene.

1.4 Avgrensning

Denne oppgaven er avgrenset på flere områder. Den første avgrensningen gjelder i antallet partier, og hvorfor akkurat disse partiene er valgt. Alle de fem partiene i denne oppgaven kan, som nevnt, sies å tilhøre den samme partifamilien.¹¹ Det betyr at partiene deler mange trekk, og at de historisk har funnet inspirasjon hos hverandre. Alle de fem partiene har vært det dominerende partiet på venstresiden i sine land. Det er kanskje særlig på dette området at partiene kan minne om en partifamilie; i både Frankrike og Italia var de kommunistiske partiene vel så viktige på venstresiden. Partiene som jeg undersøker var på den delen av venstresiden som hadde avklart sitt forhold til parlamentarismen. De sosialdemokratiske partiene søkte politisk makt, og brukte denne makten til å være med på å forme samfunnet gradvis – i motsetning til mange av kommunistpartiene.

Tidsmessig avgrensning

¹¹ Sassoon 1997: 5

I tidsperiode har jeg avgrenset oppgaven slik at oppgaven hovedsakelig dekker endringer i perioden 1980-1990. For SPD og Labours politiske nyorientering strekker jeg analysen til slutten av 1990-tallet.¹² For Socialdemokratiet, Ap og SAP begrenser jeg meg til begynnelsen av 1990-årene. Dette kommer av kildebaserte og plassmessige begrensninger.

For de ideologiske nyorienteringene vektlegger jeg perioden 1980-1990 for alle partiene. Denne avgrensningen ble særlig tatt ut fra begrensninger for oppgavens rammer.

Begrepsmessig avgrensning

To begreper vil jeg kort forklare bakgrunnen for valget av. Det første er valget om at denne oppgaven skal omhandle sosialdemokratiske partier. Å kalle de fem partiene for sosialdemokratiske er en bevisst forenkling. Tre av de fem partiene har en nærmere tilknytning til navnet sosialdemokrati fordi det er en del av partienes navn. Jeg tenker da på Socialdemokratiet, Sveriges sosialdemokratiske arbeiderparti og Sozialdemokratische Partei Deutschlands. I Norge heter partiet Arbeiderpartiet og i Storbritannia Labour.¹³ Når sosialdemokrati likevel er valgt, er det fordi det er en vanlig brukt kategori i historiografien.

Det andre begrepet jeg vil avklare, er *nyorientering*. Begrepet er valgt istedenfor mer ladete begreper som *modernisering*, *den tredje veien* eller *nyrevisjonisme*. Når nyorientering er valgt er det fordi jeg mener at det har en mer nøytral betydning: nye endringer i partiene i forhold til partienes tidligere politiske og ideologiske profil.

1.5 Sammenlikning som metode

Metoden for denne masteroppgaven er komparativ metode. Komparativ metode bygger på det å sammenlikne, og dette kan gjøres på ulike måter. Jeg vil bruke det Kjeldstadli beskriver som “den maksimale forskjellens metode” – som i mitt tilfelle innebærer å sammenligne like partier for å finne forskjeller og likheter.¹⁴

Et sentralt spørsmål er her om hva som kan sammenlignes.¹⁵ Etter min mening kan de fem sosialdemokratiske partiene sammenlignes fordi de er såpass like organisasjonsmessig og

¹² For SPD og Labour vil det meste handle om partienes endringer i opposisjon.

¹³ I den britiske litteraturen har social democracy ofte handlet om høyrevisjonismen til Hugh Gaitskell på 1950-tallet.

¹⁴ Kjeldstadli 1999: 266

¹⁵ Kjeldstadli 1999: 267

innholdsmessig, med mange fellestrekk med tanke på ideologi, symbolikk, programmatisk politikk og det nære forholdet til fagbevegelsen. Det spesielt interessante blir dermed å undersøke hvorfor de ulike partiene skifter ideologier, om partiene ble mer og mer like, og hvilke årsaker som kan forklare disse endringene hos partiene. En styrke ved komparativ metode er at det kan fungere som en måte å teste årsaksforklaringer på.¹⁶ Gjennom å sammenligne endringer i partiene ønsker jeg også å klargjøre hvor spesielle nyorienteringene var i de ulike partiene.

1.6 Kilder

Denne masteroppgaven bygger først og fremst på sekundærlitteratur i ulike former: Historiske oversiktsverk, bøker om enkelte partier, fagartikler og antologier som undersøker flere partier. Av primærkilder har jeg tolket noen partiprogrammer og visse partidokumenter.

Masteroppgaven bygger også på memoarlitteratur til noen av aktørene som var delaktige i den politiske utviklingen innen de sosialdemokratiske partiene, spesielt Ingvar Carlsson og Gro Harlem Brundtland.

Vekten er lagt på sekundærlitteratur for å rent metodisk få til en sammenligning i bredden. I kapittel tre kommer jeg nærmere inn på forskningen og historiografien som beskriver partienes utvikling, og som har vært utgangspunkt for oppgaven. Her forsøker jeg også å beskrive noen fellestrekk for forskningen på partiene.

Kildemessige utfordringer

Kildeomfanget har variert for de ulike partiene. Tilgangen har vært god for Ap, SAP, Labour. Gode sekundærkilder har vært vanskeligere å finne for Socialdemokratiet og SPD. Sistnevnte har delvis vært vanskeligere å få tak i engelskspråklig litteratur på, da det meste er skrevet på tysk.

En annen utfordring har vært å bruke memoarlitteratur som kilde. Her har aktørene vært delaktige i den historiske utviklingen som de selv beskriver. I Ingvar Carlssons memoarer har han brukt fotnoter for å dokumentere en del påstander i boka, noe som gjør en del av beretningen hans mer etterprøvbare. I Brundtlands memoarer bygger hun ofte på nedskrevne notater fra dagbøker, utklipp fra aviser og lignende.

¹⁶ Kjeldstadli 1999: 264

En kildekritisk problemstilling som har oppstått både i møte med noe sekundærlitteratur og memoarlitteraturen, er når forfatterne bryter ut av framstillingen ved selv å komme med politiske utsagn.

2 Historisk bakgrunn

I dette kapittelet vil jeg skissere noen realhistoriske utviklingslinjer for de fem partiene som jeg undersøker i denne oppgaven. For å forstå hvordan de sosialdemokratiske partiene endret seg på 1980-tallet og senere, er disse linjene viktige. Jeg vil legge vekt på den politiske situasjonen i hvert enkelt parti før 1980. En problemstilling for kapittelet er: Hvordan var den politiske utviklingen for partiene ved inngangen til 1980-tallet? Hvilken posisjon hadde partiene i forhold til de andre politiske partiene i landet? Jeg begynner først med en kort beskrivelse av noen av 1970-tallets endrede økonomiske forhold. Jeg legger her vekt på generelle trekk i den internasjonale utviklingen, før jeg går nærmere inn på hvordan partiene fungerte under de nye omstendighetene.¹⁷ Rekkefølgen for behandlingen av hvert parti er: SAP, Ap, Sosialdemokratiet, Labour og SPD.¹⁸

1970-tallet: Endringer i økonomien

På 1970-tallet skjedde det en rekke endringer som fikk betydning for hvordan de vest-europeiske landene styrte den økonomiske politikken. Mot slutten av 1960-tallet kom tegnene på at etterkrigsveksten hadde sine grenser: Flere streiker, som det hadde vært svært få av i Europa etter 1945, økende inflasjon, og en nedgang i fortjeneste, viste at gullalderen nærmet seg slutten.¹⁹ Samtidig var normene etter krigen «knyttet til forsiktighet og nøkternhet i den økonomiske politikken svekket seg etter hvert som minnet om kriser og knapphet kom på avstand.»²⁰ Arbeiderne økte lønnskravene sine, og den høye graden av sysselsetting forsterket disse kravene.²¹ I 1971 falt valutasamarbeidet «Bretton Woods». Dette medførte en økende grad av uro for valutaene i de ulike landene.

Kort sagt handlet krisene på syttitallet om en nedgang i produktivitetsnivå – et nivå som hadde økt kraftig etter den andre verdenskrig. Lønningene ble derimot holdt høyt oppe, delvis på grunn av fagforeningenes styrke og liten tilgang på ny og billig arbeidskraft.²² Økningen av oljeprisen, som ble initiert av OPEC-landene, var en annen årsak til produktivitetsnedgangen.

¹⁷ For en samlet og detaljert kronologi se Eichengreen 2007.

¹⁸ Denne rekkefølgen går igjen i resten av kapitlene i oppgaven.

¹⁹ Eichengreen 2007: 199

²⁰ Lie 2012: 99

²¹ Eichengreen 2007: 223

²² Sassoon 2014: 447

Hvilke konsekvenser fikk dette for de politiske partiene? Krisene på 1970-tallet gjorde det vanskeligere å føre en tradisjonell sosialdemokratisk politikk. Mange land fikk erfare at keynesianske tiltak ikke hadde de ønskede virkninger. Dette ledet gradvis til at partiene i en ny internasjonal økonomi brukte nye økonomiske virkemidler – og sa ifra seg gamle.

Velferdsstaten ble angrepet av forskjellige grupperinger: Velferdsstaten ble sagt å være ineffektiv, autoritær og så dominerende at den hindret frihet. Skattetrykket var noe som også ble kritisert, særlig fra høyresiden. Kritikken mot staten, som altså kom både fra venstresiden og høyresiden, var noe som de sosialdemokratiske partiene måtte forholde seg til, både politisk og ideologisk. Beslektet med dette var spørsmålet om statens størrelse – et spørsmål som særlig ble diskutert i de skandinaviske partiene. Spørsmål om naturvern, økologi og kritikk av vekst var også en ny faktor som fikk konsekvenser for de sosialdemokratiske partiene. Et annet hovedspørsmål var hvordan partiene skulle sikre full sysselsetting når ikke de tradisjonelle styringsverktøyene lenger fungerte. Dette var noen av spørsmålene som de sosialdemokratiske partiene måtte finne svar på: De gamle metodene, reguleringene og ideologien til de sosialdemokratiske partiene var ikke lenger like gode i en verden i endring.

2.1 Sveriges sosialdemokratiske arbeiderparti - 1970-1982

Sverige blir i litteraturen trukket fram som det fremste eksempelet på et eksemplarisk sosialdemokratisk land.²³ Dette kommer av SAPs dominerende stilling i det svenske politiske systemet, og SAP er inkludert i historiske sammenligninger.²⁴ Her vil jeg begynne med å beskrive bakgrunnen for SAPs posisjon i svensk politikk.

SAP ved inngangen til 1970-tallet

De svenske sosialdemokratene var i regjeringsposisjon ved inngangen til 1970-tallet, nå med Olof Palme som statsminister. Palme fulgte i Tage Erlanders fotspor. I 1968 fikk SAP flertall i Riksdagen – det som skulle vise seg å bli siste gang. Fra 1973 var Riksdagen delt i to

²³ Sassoon 2014: 470

²⁴ For eksempel i Evans og Schmidt 2012, Sassoon 2014 (hvor også Ap og SD er inkludert, men gitt en vesentlig mindre plass) og Berman 2006.

mellom den sosialistiske og den borgerlige blokken. 1970-tallet har i svensk politikk i ettertid blitt kalt «konfrontationenes decennium.»²⁵

Konfrontasjonene i dette tiåret var preget av særlig to saker: spørsmålet om kjernekraftverk og lønnstakerfondene. Kjernekraftspørsmålet viste hvordan et politisk landskap ble endret av de nye postmaterielle verdiene: det handlet om vern av naturen mot vekst.²⁶ Særlig Centerpartiets statsministerkandidat Thorbjörn Fälldin kunne seile fram på protestene mot kjernekraftverkene. SAP vedtok i 1975 de kontroversielle lønnstagerfondene – etter press fra det svenske LO skulle arbeiderne få en større del av bedriftenes profitter. SAP gikk til valg på fondene – men hadde ikke et avklart forhold til dem innad i partiet. Forslaget skulle vise seg å være kontroversielt og upopulært blant svenske velgere – og mobiliserte også den svenske høyresiden til store demonstrasjoner.

Sprekker i hegemoniet

I 1976 kom partiet i opposisjon til en borgerlig koalisjon: Samarbeidet ble preget av en tid med «splittring och kompromisser».²⁷ Sosialdemokratene i Sverige hadde ikke vært i opposisjon på 44 år. Den borgerlige koalisjonen bestod av tre partier: Moderata samlingspartiet, Centerpartiet og Folkpartiet. Grovt oppsummert kan vi si at koalisjonen videreførte det sosialdemokratiske prosjektet. Koalisjonen “was determined to show that it could uphold the social-democratic agenda as well as the social democrats themselves.”²⁸ De borgerlige partiene ville motbevise at anklagene fra sosialdemokratene; sosialdemokratene sa at de borgerlige ville føre politikk som førte til arbeidsledighet og sosial nedrustning.²⁹ At de tre borgerlige partiene la seg så nært den politikken som hadde blitt ført av sosialdemokratene, var nok også påvirket av at koalisjonen fra utgangspunktet ikke hadde noe felles program, ingen felles strategi og ingen regjeringserfaring fra før.³⁰

Vi kan her trekke en parallell til en kommentar av Francis Sejersted om at Borten-regjeringen (1965-1971) videreførte det sosialdemokratiske prosjektet i Norge.³¹ Begge eksemplene viser det hegemoniske med velferdsstaten i begge land. Koalisjonsregjeringen videreførte det sosialdemokratiske prosjektet til SAP på visse felter: Jobbmarkedet ble subsidiert, og

²⁵ Möller 2015 bruker dette begrepet om 1970-tallet i svensk politikk.

²⁶ Svensk energiforbruk var i overveiende grad avhengig av olje – et materiale som økte i pris fra 1973-1974

²⁷ Hadenius mfl. 1993: 293

²⁸ Sassoon 2014: 482

²⁹ Hadenius mfl. 1993: 290

³⁰ Hadenius mfl. 1993: 293

³¹ Sejersted 2000: 116

koalisjonen gjorde tiltak for å opprettholde sentrale industribedrifter: skipsbygging var et slikt eksempel. Som Sassoon hevder, så fortsatte man i Sverige under den borgerlige koalisjonen å bygge skip for å opprettholde målet om full sysselsetting, for så å skrote skipet og kjøpe opp metallet.³²

Økonomisk politikk

Bortsett fra den allerede nevnte kontinuitet mellom sosialdemokratene og den borgerlige regjeringen, var det likevel en endring mot slutten av 1970-tallet. Det intrådte en «ökad medvetenhet fram om behovet av en stramare ekonomisk politik.»³³ Denne veien mot det Hadenius kaller økonomisk realisme, som innebar en balanse i budsjettet, var noe som gradvis ble tatt opp av alle partiene – både i riksdagen og i regjeringen. For SAPs del var det særlig Kjell Olof Feldt som målbar de nye tankene. Nå, i begynnelsen av 1980-tallet, aksepterte sosialdemokratene at det var greit å spare, økte lønnsforskjeller og en mer langsom utvidelse av velferdsstaten.³⁴ Den gradvise endringen om den økonomiske politikken var en viktig endring hos SAP i opposisjon, og programmet som SAP lagde i opposisjon går under navnet «den tredje vägen».

Den tredje veien i Sverige³⁵

Den tredje veien blir ofte brukt av ulike forfattere for å diskutere utviklingen for de sosialdemokratiske partiene.³⁶ For Sveriges egne politiske utvikling ble også dette begrepet brukt allerede før SAP vant valget i 1982. Ingvar Carlsson ledet en gruppe av sosialdemokrater som skulle utforme en ny politikk. Denne politikken ble iverksatt i 1982 da sosialdemokratene igjen fikk makten. «Regeringen förklarade att den ville gå en «tredje väg» mellan åtstramning och expansion. Den menade att de borgerliga i alltför hög grad inriktat sig på sparprogram av olika slag.»³⁷ Den nye rapporten vakte sterke reaksjoner innen den svenske arbeiderbevegelsen. Ifølge beskyldningene var den nye veien et brudd med tradisjonen, og at det innebar et «svik og at man stilte opp på kapitalismens og de borgerliges premisser.»³⁸

Tilbake i posisjon

³² Sassoon 2014: 482

³³ Hadenius mfl. 1993: 290

³⁴ Hadenius mfl. 1993: 291

³⁵ Se mer i kapitlet om politisk nyorientering.

³⁶ Jeg vil komme tilbake til dette begrepet i kapitlet om historiografi. Særlig sosiologen Anthony Giddens har blitt forbundet med begrepet.

³⁷ Hadenius mfl. 1993: 301

³⁸ Sejersted 2013: 422

I 1982 var SAP tilbake i regjering med Olof Palme som statsminister. Partiet hadde angrepet de borgerlige for dårlig styring av landet i de foregående årene, samt at de borgerlige hadde skapt arbeidsledighet. En rekke uenigheter innad i partiene kunne også SAP spille på. De borgerlige hadde i motsetning til dette kunnet angripe de upopulære lønnstakerfondene, med en betydelig støtte fra det svenske næringslivet.³⁹ SAP var i 1982 klare til å følge den tredje veiens politikk – en politikk som hadde blitt utformet i opposisjon.

2.2 Det norske arbeiderpartiet: 1970-1981

Ap mistet sitt styringshegemoni i 1965, det året da Borten-regjeringen dannet en koalisjon av de borgerlige partiene. Før 1965 hadde Ap sittet med flertallet på Stortinget. De resterende gangene hvor Ap har dannet regjering, har det skjedd som en mindretallsregjering.⁴⁰ Aps dominans på venstresiden ble særlig utfordret av SF, senere SV. Jeg vil her først beskrive noen viktige trekk ved Ap på 1970-tallet.

Politisk kontekst

Hvilken politisk situasjon var det for Ap på 1970-tallet? Partiet hadde gjennom deler av 1970-tallet stått for en rekke tiltak som var radikale, men slutten av tiåret ble også slutten på den midlertidige radikaliseringsprosessen.⁴¹ Radikaliseringsprosessen av partiet begynte særlig etter EF-avstemningen i 1972, og av Edgeir Benum blir «radikaliseringsprosessen» tidfestet til perioden mellom 1973 og 1977.⁴² Radikaliseringsprosessen av partiet må imidlertid ikke overdrives, og kan i større grad sees på som velgerstrategi: Ap var redde for SV etter valget i 1973, hvor valgforbundet fikk 11,2 %. Det er plausibelt at dette valgresultatet fikk konsekvenser for Aps «radikaliseringsprosessen» - heller at en ny og indre ideologisk overbevisning skal ha beveget partiet. Radikaliseringsprosessen ble «kanalisert til tradisjonelle virkemidler i form av kollektive løsninger og statlig styring.»⁴³

Hvilke saker viste radikaliseringsprosessen? Dette gjaldt særlig demokratisering av bankene: Stortinget kunne med denne loven oppnevne flertall i forretningsbankers representantskap, og

³⁹ Hadenius et al 1993: 299

⁴⁰ Her er det rød-grønne samarbeidet fra 2004 unntatt.

⁴¹ Olstad 2010:182

⁴² Benum 1998: 44

⁴³ Olstad 2010: 181

aksjonærer ville da være i mindretall.⁴⁴ Loven ble imidlertid avskaffet allerede i 1990. Ap ville også utvide det statlige eierskapet i industrien, opprette en statlig forretningsbank, forby oppløsning av borettslag, regulere omsetning av fast eiendom. De radikale forslagene fra Ap fikk en lignende skjebne som i Sverige med lønnstakerfondene: De fikk svært liten praktisk betydning for samfunnsutviklingen. Aps radikalisme var i stor grad et forsøk på å øke statens rolle i reguleringer og kontroll. Høyrebølgen var en reaksjon på denne reguleringstrangen. Aps nye radikale profil ble delvis angrepet av Høyre. Høyres strategi på 1970-tallet var å angripe et radikalisert Ap – denne taktikken ble understreket av Erling Norvik i 1975.⁴⁵

EF og norsk politikk

På 1970-tallet var hele det norske politiske landskapet preget av EF-spørsmålet. På norsk venstreside var særlig mange nei-stemmer samlet i SF, men også innen Ap var det mange nei-stemmer. Nei-stemmene i partiet var særlig samlet i det såkalte Arbeiderbevegelsens informasjonskomité mot norsk medlemskap i EF. Men sentrale deler av partiet var for en innmelding i en tettere integreringen med resten av Europa, og Trygve Bratteli var villig til å gå av hvis folket stemte nei.

Det var to store stridsspørsmål når det gjaldt Norges innmelding i EF: det første var politisk, og det andre var økonomisk.⁴⁶ Det økonomiske gjaldt særlig hvem som ville tjene på et samarbeid: eksportnæringer tjener på mindre tollmurer, mens norsk jordbruk og fiske ville lide under mindre beskyttelse, og med større krav til konkurransedyktige priser.

Primærnæringene var viktige i utkanten av Norge, og dermed også motstanden mot EF, mens EF-tilhengerne var sterkere i byene.⁴⁷ EF-saken er kjent for å være en konflikt hvor sentrum stod mot «periferien».⁴⁸ EF-saken var på denne måten illustrerende for nyere fenomener i perioden; de politiske organisasjonenes ideologier og tradisjoner ble utfordret av nye «postindustrielle» problemstillinger.

Styring under Bratteli og Nordli

⁴⁴ Sejersted 2013: 401

⁴⁵ Benum 1998: 44

⁴⁶ Stugu 2011: 221-222

⁴⁷ Selv om dette mønsteret brytes av at mange unge i byer uttrykket en radikalitet i sin motstand mot EF.

⁴⁸ Stugu 2011: 222

Trygve Bratteli ble statsminister i 1971. Da hadde han vært aktiv i arbeiderbevegelsen siden 1928, og helt i toppen siden landsmøtet i september 1945.⁴⁹ Spørsmålet om EF hadde ledet til Borten-regjeringens fall i 1971, og Bratteli kunne danne regjering. Hans første regjering falt selv etter EF-avstemningen; Bratteli hadde bundet sin første regjering til resultatet av folkeavstemningen. Beslutningen om dette «kabinettspørsmålet» skjedde i Gjøvik-vedtaket på landsstyremøtet en måned før avstemningen.⁵⁰ Brattelis første regjering gikk av etter avstemningen, og ble etterfulgt av Korvald-regjeringen. EF-spørsmålet var i denne omgang avklart, og partiet hadde, til tross for sterke motstemmer innad, overlevd. Ap gjorde et dårlig valg i 1973. Partiet fikk imidlertid flertall sammen med Sosialistisk Valgforbund, som gjorde det spesielt godt, og Bratteli dannet sin andre regjering. Trygve Brattelis lederskap i partiet var ikke like sterkt som andre ledere i partiets historie, og mot 1975 ble Bratteli anmodet om å forlate posisjonen som statsminister. Som Lahlum har vist, så var det allerede i 1973 kommet fram krav om at Bratteli måtte trekke seg, og Bratteli ble ofte motarbeidet av Einar Gerhardsen, som fortsatte å utøve innflytelse i partikulissene.

Bratteli ble erstattet av Odvar Nordli som statsminister. Ved siden av Nordli var Reiulf Steen partileder. Det delte lederskapet mellom Nordli og Steen fungerte imidlertid dårlig. Duoen hadde både kommunikasjonsproblemer og helseproblemer. Det var ikke før de to ledervervene og en ny enhet ble først en realitet etter at partiet valgte Gro Harlem Brundtland til å ta over etter Nordli. 1970-årene var en «famlefase»⁵¹ for Ap i Norge, og handlingslammelsen til Nordli og Steen ble forsterket av at gamle løsninger ikke lenger fungerte. Ap ble også rammet av en rekke indre uenigheter i perioden.

Gro Harlem Brundtland

Foruten EF-spørsmålet var det særlig to andre idéstrømninger som preget det norske samfunnet i denne perioden. De to var for det første kvinnebevegelsen, og for det andre: miljøbevegelsen. Begge disse bevegelsene fikk en samlende skikkelse i Gro Harlem Brundtland: «Hennes politiske makt økte parallelt med kvinnenes fremmarsj.»⁵² Hennes politiske karriere begynte som miljøvernminister – og hun kjempet aktivt for abortsaken på

⁴⁹ Forr mfl. 2011: 283

⁵⁰ Forr mfl. 2011: 291

⁵¹ Sejersted 2013: 401

⁵² Slagstad 2001: 491

1970-tallet. Dette ga politisk legitimitet i en tid med nye sosiale bevegelser som brøt opp gamle partigrenser. Aps vekstideologi måtte tilpasses nye funn og problemstillinger. Til tross for motstand fra Nordli og Steen, så ble Brundtland valgt til å ta over som partileder og statsminister i 1981, etter at Nordli hadde gått av etter sykdom. Steen og Nordli hadde egentlig ønsket Rolf Hansen som etterfølger, og hadde presset Brundtland ut av regjeringen i 1979.⁵³ Før dette hadde hun i fem år hadde hatt stillingen som miljøvernminister – en jobb hvor hun kunne vise til resultater.

Økonomisk politikk: Fra Keynes til innstramming

Den økonomiske politikken i 1970-årene var fortsatt i stor grad keynesiansk: Ap forsøkte å opprettholde en økonomisk stabilitet, og dette gjorde man blant annet ved de kombinerte lønnsoppgjørene. Poenget her var at staten grep inn og subsidierte lønnsveksten på ulikt vis: skattelettelser, økt barnetrygd, økninger i folketrygden. Den økonomiske politikken er i ettertid blitt kritisert, men var i samtiden ukontroversiell.⁵⁴ Tanken, helt i tråd med keynesiansk teori, var å «stimulere seg ut av krisen», også fordi man forventet oljeinntekter senere. Krisen ble imidlertid langvarig, og da fungerte ikke politikken. Importen hadde økt, mens de økende lønnskostnadene skapte vanskeligere forhold for industrien. Produksjonen økte altså ikke.⁵⁵ Snuoperasjonen ble iverksatt fra 1977, med Arbeiderpartiet som initiativtager.⁵⁶ Det nyeste her var at en innstramming av økonomien begynte.

Gjennom 1970-tallet fortsatte staten å vokse på mange områder. Spesielt var sykehusutbyggingen viktig som arbeidsmarked for en økende andel kvinner. Utbyggingen fulgte etter en ny sykehuslov av 1969, hvor finansieringen skjedde gjennom folketrygden.⁵⁷ En rekke lover fulgte: For arbeidsmiljø, videregående skole, ny satsing på kulturpolitikk og så videre. Staten fortsatte altså å vokse inn på nye områder.

Høyrebølgen

I europeisk sammenheng var den norske høyrebølgen en «krusning».⁵⁸

⁵³ Forr 2011: 318

⁵⁴ Benum 1998: 44

⁵⁵ Benum 1998: 46

⁵⁶ Benum 1998: 46

⁵⁷ Benum 1998: 46

⁵⁸ Benum 1998: 54

Fra 1981 tok Høyre over regjeringsmakten – med et resultat på 31,7 %.⁵⁹ Hallvard Notaker legger spesielt vekt på to årsaker til at Høyre nå kunne danne regjering: Høyre fikk en folkelig legitimitet det ikke hadde hatt tidligere – i form av en folkebevegelse. Den andre årsaken var et langvarig «samarbeid» med KrF og Sp: Sondringer mellom partiene hadde begynt allerede i 1975.⁶⁰ Samarbeidet mellom partiene fant ikke sted fordi man delte en politisk visjon, men som en strategisk nødvendighet.⁶¹ Det var særlig abortsaken som skilte partiene: I Høyre fikk medlemmene velge selv, fra 1980.⁶² Det var en god løsning for et parti som var delt på den ene siden mellom verdikonservatisme, og på den andre siden liberalistiske holdninger.⁶³ KrF var, med «Tønsberg-vedtaket» klar på at de ikke ønsket et samarbeid med et parti som ikke ville endre loven om selvbestemt abort i regjering. Ap hadde i motsetning til Høyre gjort et «dårlig» valg med 37,2 %. Valget var likevel ikke like dårlig om man ser det mot tallet i 1973, da partiet fikk 35.2 % av stemmene.⁶⁴

Brundtland og nyorienteringen

En viktig aktør for den kommende nyorienteringen av partiet kom gjennom Gro Harlem Brundtland, som ledet partiet fra 1981, først som statsminister og fra april som partileder. To andre sentrale aktører var Einar Førde og Thorbjørn Jagland. En forsiktig politisk nyorientering av Ap kan vi tidfeste til begynnelsen av 1980-tallet, og kommer særlig til uttrykk i prinsippprogrammet i 1981.⁶⁵ Nyorienteringen var særlig knyttet til Gro Harlem Brundtland som ny leder av partiet, selv om aktører under hennes ledelse var vel så viktige. Hva det konkrete innholdet var, både politisk og ideologisk, kommer jeg tilbake til i kapittel fire og fem.

2.3 Socialdemokratiet i Danmark – 1970-1982

Det danske arbeiderpartiet var mindre enn det norske og det svenske i oppslutningen i Folketingsvalget. På samme måte som i Norge og Sverige, stod Socialdemokratiet overfor store utfordringer på 1970-tallet. Også sammenlignet med Labour og SPD, stod SD likevel overfor den tyngste motbakken i 1970-årene.

⁵⁹ Vanlig tall for partiet i etterkrigstiden var rundt 20 %.

⁶⁰ Notaker 2012: 78-79

⁶¹ Notaker 2012: 79

⁶² Notaker 2012: 80

⁶³ Benum 1998: 52

⁶⁴ Dette året kom også FrPs forløper «ALP» inn med fire mandater. 1973 var for øvrig et «sjokkår» i Danmark.

⁶⁵ Tjernshaugen 2006: 26

Socialdemokratiet på 1970-tallet

Det danske partiet hadde vært positive til å melde seg inn i EF så tidlig som mulig. Da folkeavstemningen nærmet seg, viste det seg imidlertid at det fantes sterk motstand også innen Socialdemokratiet: En tredjedel av folketingsgruppen til SD var imot, og to tredjedeler var for.⁶⁶ Ja-linjen ble kjempet fram av særlig statsministeren Jens Otto Krag. Krag ble statsminister første gang i 1962. Før han ble statsminister hadde han gjort klar for de ledende i fagforeningene at han ville stille dansk økonomi og konkurransekraft høyere enn fagforeningenes kamp om høyere lønn – noe fagforeningene i hemmelighet godtok.⁶⁷

Krag trakk seg – overraskende på alle – som statsminister dagen etter at folkeavstemningen i Danmark hadde avgitt et positivt flertall. Da var også kampen om EF vunnet. Krag hadde helt siden begynnelsen av 1960-tallet ønsket å bli med i EF.⁶⁸ Den danske folkeavstemningen ble avholdt 2. oktober – kun seks dager etter at Norge hadde stemt nei med et knapt flertall. Tallene fra Danmark var 63,3 % som stemte ja. Søren Hein Rasmussen hevder at det var løfter om bedre økonomi som overbeviste velgerne: «hellere én krone i lommen end ti fikse ideer i hovedet».⁶⁹

Krags etterfølger

Krag hadde ved sin avgang pekt på sin etterfølger: I 1972 tok Anker Jørgensen, «de ufaglærte arbejderes forbundsformand»,⁷⁰ over styringen av partiet. Motivet til Krag som lå bak valget av Anker Jørgensen var ifølge Rasmussen å skape ny enhet og samling etter EF-valget.⁷¹ Høyresiden i partiet hadde fått til en seier ved folkeavstemningen, og nå skulle venstresiden blidgjøres gjennom å få en fagforeningsmann til statsminister.⁷² Jørgensen var ikke knyttet til vannersiden i EF-kampen, og hadde heller ingen parlamentarisk erfaring.

Krisetider

I 1973 fikk Danmark igjen oppleve krisetider. Dette fulgte etter at oljeprisen steg etter 1973.⁷³ I både 1974 og 1975 var år med negativ økonomisk vekst.⁷⁴ Med noen få år som unntak kom

⁶⁶ Rasmussen 2002: 394

⁶⁷ Lidegaard 2009: 257-258

⁶⁸ Lidegaard 2009: 260

⁶⁹ Rasmussen 2002: 395

⁷⁰ Rasmussen 2002: 395

⁷¹ Mørch, 2000: 372

⁷² Derfor var det noe av et paradoks at høyresiden brøt ut og dannet et nytt parti i 1973.

⁷³ Danmark var, som Sverige, svært avhengig av olje.

det ingen høykonjunktur i Danmark før i 1992.⁷⁵ De forverrede økonomiske tidene skapte også arbeidsløshet av europeisk mønster. I 1973 var 1 % arbeidsledige, men i 1993 var tallet steget til hele 12 %.

Et nytt politisk landskap

Det politiske landskapet i Danmark ble særlig endret etter valget i 1973 – kjent som «jordskredvalget»; her ble de fem eksisterende partiene utfordret av en rekke nye partier: Antallet partier i folketinget ble fordoblet til ti. To gamle partier kom inn på ny: Det kommunistiske parti og Retsforbundet, og dessuten tre helt nye borgerlige partier: Kristelig folkeparti, Centrum-Demokraterne og Fremskridtspartiet. De viktigste utfordrerne til Socialdemokratiet var Centrum-demokraterne og Fremskridtspartiet.⁷⁶ Centrum-Demokraterne var et utbryterparti fra nettopp Socialdemokratiet. Partiet var startet av Erhard Jakobsen. Partiet kjempet for eiere av eneboliger og bilister.⁷⁷ CD var en reaksjon på det Jakobsen mente var en venstredreining av partiet.⁷⁸ Jakobsens flukt fra partiet kom som et direkte resultat i den nye økonomiske politikken som ble lansert av Socialdemokratiet etter den første oljekrisen i begynnelsen av 70-årene. Både CD og FrP trakk velgere vekk fra Socialdemokratiet.⁷⁹

Socialdemokratiets regjeringer på 1970-tallet

SD var på 1970-tallet i en urolig parlamentarisk situasjon – særlig etter folketingsvalget i 1973 hvor partiet fikk et svært dårlig resultat på 26,1 %. Fra 1973-1975 styrte partiet Venstre. Deretter fulgte to nye år med SD, før SD i 1978 inngikk i en koalisjon med Venstre.⁸⁰ Koalisjonen varte bare et år, og skapte sterke uenigheter innad i SD, særlig mellom det danske LO og SD.⁸¹ Mer spesifikt gikk konflikten ut på to forskjellige oppfattelser av hvordan den økonomiske krisen skulle overvinnes.⁸²

Hvem som skulle betale for den økonomiske krisen, var spørsmålet. LO (og til en viss grad partiet) ville ha kompensasjon for mindre lønnstillegg i lønnsoppgjørene, og ØD – økonomisk

⁷⁴ Rasmussen 2002: 399

⁷⁵ Rasmussen 2002: 400

⁷⁶ Rasmussen 2002: 401. Fremskrittspartiet i Danmark var en direkte forløper til Anders Langes parti (senere FrP i Norge).

⁷⁷ Rasmussen 2002: 402

⁷⁸ Rasmussen 2002: 402

⁷⁹ CD fikk 7,8 % ved valget, mens Fremskridtspartiet fikk 15,8 %.

⁸⁰ Venstre i Danmark er et liberalt parti, som Venstre i Norge, Folkpartiet i Sverige.

⁸¹ Callesen 1996: 32

⁸² Callesen 1996: 33

demokrati – ble foreslått som kompensasjon.⁸³ Partiet selv mente at det var urealistisk å få igjennom ØD, og mente at man burde være fornøyd med å ha regjeringsmakten, istedenfor at den borgerlige blokken skulle få bestemme uten SDs innflytelse. LO hevdet derimot at en periode i opposisjon kunne styrke partiet.⁸⁴

Folketingsvalget i 1979 ledet til en ny mindretallsregjering for Jørgensen. Denne gangen uten Venstre, som nå gikk tilbake til den danske borgerlige blokken. Partiet fikk de beste stemmetallene siden 1964 på 38,3 %.⁸⁵ Dette var Jørgensens fjerde regjering, og SD fortsatte med en økonomisk innstrammingspolitikk.⁸⁶ Ved inngangen til 1980-tallet hadde partiet gjenvunnet den parlamentariske styrken fra 1971, men den økonomiske situasjonen gjorde det vanskelig å styre.⁸⁷ Tiden var ikke inne for nye reformer, men kutt skulle skje med solidaritet.⁸⁸

Folketingsvalget 1981 – og opposisjon

Folketingsvalget i 1981 endte med svekkede tall for SD. Men på grunn av manglende vilje fra andre partier til å samarbeide, ble det dannet en ny mindretallsregjering. Forlikspolitikken som SD førte, møtte på mye motstand innen Folketinget.⁸⁹ Som et resultat av den politiske uviljen, overlot SD regjeringsmakten til en borgerlig «firkløverkoalisjon». «I dele af arbejderbevægelsen rejste der sig en stemning for at afgive regeringsmagten (f.eks. i *LO-bladet* 29.juli 1982), så de borgerlige selv kunne få lov til at forvalte det økonomiske underskud, de havde været med til at skabe.»⁹⁰ Anker Jørgensens siste regjering trakk seg uten å skrive ut valg.⁹¹

Det finnes mange ulike tolkninger av Jørgensens og SDs beslutning her. Ifølge Callesen forventet partiet at den borgerlige regjeringen skulle rakne umiddelbart etter å ha kommet til makten.⁹² Med den tolkningen blir avgjørelsen et taktisk spill. Callesen er altså ikke enig i at partiet ga opp. Mot dette vil jeg innvende at den usikre parlamentariske situasjonen, Jørgensen fjerde mindretallsregjering, manglende fremgang for ØD, samt den økonomiske

⁸³ Callesen 1996: 33

⁸⁴ Callesen 1996: 34

⁸⁵ Callesen 1996: 36

⁸⁶ Callesen 1996: 37

⁸⁷ Callesen 1996: 40

⁸⁸ Callesen 1996: 43

⁸⁹ Callesen 1996: 48

⁹⁰ Callesen 1996: 48

⁹¹ Callesen 1996: 48

⁹² Callesen 1996: 48

situasjonen, gir en rekke ekstra motiver for at partiet kunne tre tilbake for en borgerlig koalisjon. Kontrasten er sterk til SAPs og Aps styringsvilje på samme tid. Dette ble begynnelsen på ti år i opposisjon, hvor SD måtte fornye seg selv for å komme tilbake til makten.

Vurdering av Jørgensen

Jørgensens periode som statsminister i dansk historie var, grovt regnet, på ca. 7 år, fram til 1982. Det var et tiår med store økonomiske endringer i dansk økonomi: Arbeidsledigheten steg fra 20 000 til 200 000, utenlandsgjelden steg med 100 milliarder, rentene gikk opp til 20 %.⁹³ Sosialdemokratene, ledet av Jørgensen, ga til slutt opp å styre utviklingen. Han ga fra seg initiativet til å forsøke å snu de negative trendene. Før Jørgensen og regjeringen gikk av, forsøkte man å få igjennom et nytt innstrammingsbudsjett, men partiet fikk ikke støtte til dette i Folketinget.⁹⁴ Søren Mørch vurderte det slik at Jørgensen ikke greide å få kontroll over det danske LO som en viktig årsak til manglende styring.⁹⁵ LO med Thomas Nielsen i front kulminerte i makt og innflytelse under Jørgensen.⁹⁶ De følgende årene i opposisjon har i litteraturen i ettertid blitt kjent som en «ørkenvandring».⁹⁷ Jørgensen fortsatte å lede partiet fram til 1987, da Svend Auken tok over som partileder. Men SD fortsatte i opposisjon fra 1982 til 1993. De neste elleve årene ble Danmark ledet av forskjellige borgerlige koalisjoner, men med Poul Schlüter for det konservative partiet i front for samtlige regjeringer.

2.4 The Labour Party: 1970-1980

The Labour Party i Storbritannia er et spesielt parti i mer enn en forstand. For det første har partiet dominert venstresiden i Storbritannia – helt siden 1920-tallet. Dette skiller partiet fra de andre sosialdemokratiske partiene i denne undersøkelsen, bortsett fra SPD i Vest-Tyskland.⁹⁸ I tre av de fire andre landene etablerte det seg i etterkrigstiden partier til venstre for det dominerende venstrepartiet. Stort sett var det snakk om både kommunistpartier, men også mer venstreradikale partier. Et eksempel er «Sosialistiske folkepartier», som både i Norge og Danmark ble etablert på 1960-tallet. For Labour har imidlertid ikke denne

⁹³ Lidegaard 2009: 307

⁹⁴ Rasmussen 2002: 400

⁹⁵ Mørch 2000: 387

⁹⁶ Mørch 2000: 387

⁹⁷ Mørch 2000: 389

⁹⁸ En utfordrer på venstresiden kom først på begynnelsen av 1980-tallet med et grønt parti.

dominansen alltid medført suksess: Før 1945 hadde ikke partiet parlamentarisk flertall.⁹⁹ Partiet ble også opprettet senere enn de andre partiene, i 1900.¹⁰⁰

Harold Wilson

Harold Wilson ble den britiske statsministeren fra oktober 1964 til juni 1970, og senere fra 1974-1976. Han hadde en lang, men brokete fortid i partiet. Dette kom særlig av at han ved en tidligere anledning hadde utfordret partilederen Hugh Gaitskell.¹⁰¹ Gaitskell døde brått i 1963, og Wilson vant kampen om partiledersetet, først og fremst fordi nestleder Georg Brown var enda mer kontroversiell.¹⁰² Wilson ble statsminister etter valget i 1964, og fikk et flertall i Underhuset på 4 %.¹⁰³ I nyvalget 17 måneder senere fikk Labour et flertall på 96 representanter. Regjeringen som Wilson ledet, var bygget opp av ministre fra partiets høyre- og sentrumsfløy.¹⁰⁴ Et sentralt spørsmål under Wilson, var hvorvidt Labour skulle gå for en devaluering av den britiske valutaen. Dette var både komplisert og et personlig spørsmål for Wilson, som tidligere hadde lovet å holde kursen.¹⁰⁵ En devaluering ble til slutt utført i 1967. Wilsons første regjering har hatt et blandet rykte for ikke å ha fått gjennomført det den ønsket. I opposisjon fra 1970 følte partimedlemmer på at regjeringen hadde sveket dem.¹⁰⁶ På visse områder kunne regjeringen vise til gode tall: antall hus som ble bygget,¹⁰⁷ innen utdanningspolitikk, og gjennom en generell liberalisering av samfunnet.¹⁰⁸

Radikalisering i opposisjon 1970-1974

Storbritannia viste en rekke urolige trekk på begynnelsen av 1970-tallet: økende arbeidsledighet, inflasjon og antall streikedager.¹⁰⁹ Begynnelsen på 70-tallet innebar en økt splittelse innad i Labour, og en økende distanse til fagforeningene.¹¹⁰ Høyresiden i Labour, hvor en del var kjent som «revisjonister» fra Hugh Gaitskells dager, hadde som mål å fordele overskuddet i økonomien. Et problem nå var at økonomien var i krise, og da kom også

⁹⁹ Thorpe 2008: 1

¹⁰⁰ Partiet hadde da navnet Labour Representation Committee (LRC)

¹⁰¹ Lahlum og Bratberg 2015: 468

¹⁰² Lahlum og Bratberg 2015: 468-469

¹⁰³ Lahlum og Bratberg 2015: 469

¹⁰⁴ Thorpe 2008: 166

¹⁰⁵ Thorpe 2008: 168

¹⁰⁶ Thorpe 2008: 187

¹⁰⁷ Thorpe 2008: 174

¹⁰⁸ Lahlum og Bratberg 2015: 474

¹⁰⁹ Thorpe 2008: 187

¹¹⁰ Thorpe 2008: 187

høyresiden i Labour i krise.¹¹¹ Fagforeningene svingte til venstre i disse årene – forsterket av en opplevd skuffelse av Wilsons første regjeringsperiode.¹¹² Med til dette komplekse bildet hører derimot at de konservative førte en strengere politikk med nye krav mot fagforeningene, noe som på et overordnet nivå førte Labour og fagforeningene sammen igjen.¹¹³

I opposisjon ble det radikale «Labour's Programme 1973» vedtatt. Det var det mest radikale økonomiske programmet som noensinne var blitt vedtatt av partiet. Noe av innholdet var økt priskontroll, økte pensjoner, ny forhandling om medlemskap i EF.¹¹⁴ Partiet ville også opprette et statlig selskap som skulle kjøpe opp bedrifter og bedrive økonomisk planlegging.

Farvel til Keynes

Labour vant en knapp seier i 1974, men uten flertall i parlamentet. Harold Wilson fortsatte som statsminister, men ga seg to år senere. Da tok Callaghan over som statsminister. Den nye radikale politikken som ble utformet i opposisjon, ble snart glemt, selv om noe ble utvannet og innført, som NEB.¹¹⁵

For den økonomiske politikken, var det store endringer. Britisk økonomi slet med kraftig inflasjon, og allerede i 1976 ga Labour opp keynesianismen. Dette skjedde under statsminister James Callaghan. Ifølge Sassoon ble politikken oppgitt den 28. september i en tale han holdt i Blackpool.¹¹⁶ Her erklærte Callaghan denne æraens endelikt: “We used to think that you could spend your way out of a recession and increase employment by cutting taxes and boosting Government spending. I tell you in all candour that that option no longer exists.”¹¹⁷ Talen til Callaghan skal ha imponert en av verdens fremste monetaristiske økonomer, Milton Friedman.¹¹⁸ En mulig tolkning av dette, som en av rådgiverne til Callaghan skal ha gitt uttrykk for, er at vendingen mot markedet allerede begynte under Callaghans styre, sammen med innflytelse fra bankene, det britiske finansdepartementet og IMF.¹¹⁹ Historikeren Andrew Thorpe hevder at oppgivelsen av Keynesianisme skjedde allerede året før, i 1975, da Healey

¹¹¹ Thorpe 2008: 187

¹¹² Thorpe 2008: 187

¹¹³ Thorpe 2008: 189

¹¹⁴ Thorpe 2008: 189

¹¹⁵ National Enterprise Body.

¹¹⁶ Sassoon 2014: 500

¹¹⁷ James Callaghan sitert etter Sassoon 2014: 500

¹¹⁸ Lahlum og Bratberg 2015: 514-515

¹¹⁹ Sitert etter Sassoon 2014: 500

kuttet i offentlig forbruk og økte skattene.¹²⁰ Valget mellom inflasjon og sysselsetting ble avgjort til fordel for inflasjonen.

Regjeringen tok også imot et kriselån fra IMF. For å få dette lånet innvilget, måtte britisk økonomi oppfylle visse krav til å senke offentlig forbruk. IMF krevde først et kutt på 5000 millioner britiske pund.¹²¹ Behovet for lån viste seg senere, da krisen var over, å være overvurdert. Pengene ble dessuten tilbakebetalt i løpet av få år.¹²² Oppsummert markerte disse endringene at regjeringen ikke skulle stå for noen radikal endring av britisk økonomi.¹²³ Ifølge Thorpe ga Labours nye antikeynesianisme legitimitet til Thatchers monetarisme.¹²⁴

På grunn av «misnøyens vinter» - hvor en rekke lønnsforhandlinger resulterte i massive streiker, ble Callaghans regjering felt av et mistillitsforslag i Underhuset.¹²⁵ Resultatet var at Thatcher kom til makten. Callaghan ble sittende som partileder til 1980, og ble da erstattet av den mer venstreorienterte Michael Foot.

Maktkamper

Partiet hadde på 1970-tallet slitt med ulike radikale fraksjoner som truet partiets enhet. Regjeringen, under Callaghans ledelse, hadde fjernet seg langt fra de andre viktige delene av partiet: som resten av partiet og National Executive Committee.¹²⁶ Maktkampene ble ikke avklart i løpet av 1970-tallet, men fortsatte inn på 1980-tallet, da partiet havnet i opposisjon. 1970-tallet ble avsluttet med «misnøyens vinter», i en situasjon som viste at partiet ikke hadde kontroll over fagforeningene.

Venstresiden, som oftest representert i litteraturen gjennom politikeren Tony Benn, ønsket at statlig eierskap skulle utvides. Benn hadde gjennom hele 70-tallet vært en av de mest radikale i partiet. Venstresiden i Labour ønsket også at partiet skulle reformeres; partimedlemmene skulle få større innflytelse på valg av ledere, og i tillegg måtte ministrene i parlamentet gjenvelges på nytt – med partimedlemmenes velsignelse. Venstresiden i partiet fikk økt

¹²⁰ Thorpe 2008: 198

¹²¹ Thorpe 2008: 199

¹²² Thorpe 2008: 201

¹²³ Thorpe 2008: 201

¹²⁴ Thorpe 2008: 201

¹²⁵ Lahlum og Bratberg 2015: 518

¹²⁶ Sassoon 2014: 501

innflytelse gjennom den skuffende regjeringsperioden til James Callaghan og Dennis Healey.¹²⁷

På 1980-tallet levde Labour i skyggen av Margareth Thatchers dominans i britisk politikk. Labour var på begynnelsen av 1980-tallet midt inne i det som kan karakteriseres som en sterk maktkamp i partiet. Partiet var dratt i ulike retninger som ville forskjellige ting for partiet. Hovedmotstanderne var venstresiden i partiet mot høyresiden i partiet. Et tegn på maktkampen mellom de to fraksjonene var opprettelsen av et nytt parti: Social Democratic Party¹²⁸ – et tydelig tegn på misnøye hos en del viktige ministre i Labour. I 1983 var radikaliseringen av partiet over, og en sentraliseringsprosess ble startet av Neil Kinnock. Under Kinnock begynte Labour en gradvis nyorientering, både politisk og ideologisk.

2.5 SPD – 1966-1982

Etter at frie valg ble avholdt for første gang i Vest-Tyskland etter krigen, var det Kristendemokratene (CDU) som beholdt makten i 20 år. Politikken partiet førte, var en fortsettelse av den påtvungne allierte styringen etter 1945: sosial markedspolitikk. En annen del av formelen som ga partiet suksess, var integrasjon i Europa, både i NATO og etter hvert det europeiske samarbeidet.¹²⁹ CDU ble ledet av Konrad Adenauer og Ludwig Erhard. CDU hadde funnet løsningen på det de tyske velgerne ønsket, mens SPD tilbrakte 20 år i den ideologiske ødemarken.¹³⁰

Bad Godesberg

SPD kom for første gang etter andre verdenskrig i regjering i 1966 – i den såkalte storkoalisjonen.¹³¹ Da delte SPD regjering med kristendemokratene - CDU. Et merkeår i SPDs historie er da partiet vedtok Bad-Godesbergprogrammet i 1959. Programmet skulle bli stående som grunnlaget for partiets politikk helt fram til 1989. Den sterke endringen som Bad Godesbergerprogrammet representerte, var kun mulig da den radikale og antikapitalistiske lederen Kurt Schumacher hadde blitt fjernet som partileder.

¹²⁷ Sassoon 2014: 694

¹²⁸ Thorpe 1997: 206

¹²⁹ Conradt mfl. 2000: x

¹³⁰ Conradt mfl. 2000: x

¹³¹ Kjent som «Grosse Koalition» på tysk.

Hva var sentralt med Bad-Godesbergerprogrammet? Det markerte et brudd med radikale ideer, bort fra marxismen og over til mer moderate ideer. "To understand the Bad Godesberg Programme, it is necessary to go beyond the text and examine the context. It is the programme of a working-class party which no longer wished to represent itself as such, because this had become an obstacle to the securing of political power."¹³² SPD forsøkte kort sagt å skape seg om til et folkeparti.¹³³ Velgerne ville ha fred, økonomisk vekst og færrest mulig eksperimenter.¹³⁴

De politiske og ideologiske konsekvensene var store: Nå het det at partiet baserte seg på en demokratisk sosialisme med røtter i «kristen etikk, humanisme og klassisk filosofi.»¹³⁵ Kanskje enda viktigere var det nye slagordet som skulle vise partiets nye moderate side: «As much competition as possible, as much planning as necessary».¹³⁶ Dette betydde i praksis at partiet nå aksepterte den tyske markedsøkonomien.

Storkoalisjonen – 1966-1969

Storkoalisjonen var et samarbeid mellom SPD og CDU/CSU, hvor Willy Brandt var visekansler. Samarbeidet ble først muliggjort etter at CDU og FDP hadde avklart uenigheter om skattepolitikk.¹³⁷ Storkoalisjonen hadde motstandere innen SPD og blant «de unge sosialistene»¹³⁸, men ble støttet av SPDs største politiske talent, Helmut Schmidt.¹³⁹

Koalisjonen varte bare i tre år, og sammen forsøkte partiene å få bukt med den økonomiske krisen gjennom keynesianske tiltak.¹⁴⁰ På særlig ett område viste forskjellene seg mellom de to partiene, og det var i den berømte «Ostpolitik» som SPD ønsket å kjempe gjennom.¹⁴¹ Kansleren, Kurt Georg Kiesinger fra CDU, lot seg til en viss grad påvirke av SPD i en oppmykning, men partimedlemmene i CDU forble skeptiske til en mer vennligsinnet politikk mot Øst-Tyskland.¹⁴²

Ny koalisjon med FDP

¹³² Sassoon 2014: 251

¹³³ Sassoon 2014: 251

¹³⁴ Conradt mfl. 2000: x

¹³⁵ Carr 1987: 197

¹³⁶ Carr 1987: 197

¹³⁷ Carr 1987: 198

¹³⁸ Kjent som «Jusos», en forkortelse for Jungsozialisten

¹³⁹ Kitchen 2012: 360

¹⁴⁰ Kitchen 2012: 360

¹⁴¹ Ostpolitik gikk i sin essens ut på å forbedre forholdet til Øst-Tyskland.

¹⁴² Kitchen 2012: 360

Ved riksdagsvalget i 1969 byttet SPD koalisjonspartner, og havnet nå i koalisjon med FDP.¹⁴³ Kansleren ble Willy Brandt fra SPD. Dette var Willy Brandts storhetstid i tysk politikk. Brandt kunne nå fortsette sin østpolitikk. Riksdagssamarbeidet med FDP skulle fortsette til 1982.

1974-1982

Helmut Schmidt tok over som kansler i 1974. Willy Brandt måtte trekke seg etter at det ble kjent at en nær rådgiver, Günter Guillaume, var Stasi-agent.¹⁴⁴ Schmidt var den ledende politikeren fra partiets høyrefløy.¹⁴⁵ Historikeren Martin Kitchen hevder at han stod for en slags tidlig utgave av det som senere skulle bli «New Labour» eller «Neue Mitte», grunnet Schmidts pragmatisme, eller «ikke-dogmatisk tilnærming»¹⁴⁶, til sosialdemokratisk politikk. Helmut Schmidt og Willy Brandt hadde ellers et vanskelig forhold. Schmidt hadde ikke vært redd for å kritisere Brandt for svakt lederskap.¹⁴⁷ Sammen med Herbert Wehner, dannet de tre «troikaen» i det tyske partiet.¹⁴⁸

I løpet av den trettenårige regjeringsperioden til koalisjonen, ble både keynesiansk og monetaristisk økonomisk politikk ført – særlig etter 1972.¹⁴⁹ Regjeringen førte et nært samarbeid med den tyske riksbanken som hevet rentene for å forsøke å stabilisere økonomien.¹⁵⁰

På begynnelsen av 1980-tallet begynte Schmidts pragmatisme å bli upopulær innad i partiet. Da var det økonomisk krise også i Vest-Tyskland. I 1982 oppstod problemer knyttet til forhandlinger om nasjonalbudsjettet. Helmut Schmidt ville heve skatten, noe FDP ikke ønsket. Schmidt ble også møtt med «opprør» innad i SPD; særlig Oskar Lafontaine var misfornøyd med politikken.¹⁵¹ Lafontaine ønsket at SPD skulle gå ut av koalisjonen med FDP og i opposisjon revurdere de sosialdemokratiske prinsippene som partiet bygde på.¹⁵²

¹⁴³ Valgresultatene var 42,7 % for SPD, 5,8 % FDP og 46,1 % for CDU. Sperregrensen var på 5 %.

¹⁴⁴ Kitchen 2012: 368

¹⁴⁵ Kitchen 2012: 369

¹⁴⁶ Kitchen 2012: 369

¹⁴⁷ Braunthal 1983: 70

¹⁴⁸ Braunthal 1983: 66

¹⁴⁹ Carr 1987: 201

¹⁵⁰ Carr 1987: 201

¹⁵¹ Kitchen 2012: 375

¹⁵² Kitchen 2012: 375

Sikkerhetspolitisk støttet Schmidt NATOs dobbeltvedtak, noe som var svært upopulært i partiet.¹⁵³ Den økonomiske politikken ble også kritisert fordi den ikke hadde greid å skape full sysselsetting. Keynesianistisk politikk hadde også i Vest-Tyskland sluttet å fungere.¹⁵⁴

Det var likevel avgjørende at FDP, etter 13 års samarbeid med SPD, bestemte seg for å gå ut av koalisjonen. FDP hadde helt klart begynt å bevege seg mer mot høyre på begynnelsen av 1980-tallet.¹⁵⁵ Gjennom en mistillitserklæring ble Helmut Schmidt tvunget til å gå av,¹⁵⁶ i det samme året som Anker Jørgensen også gikk av til fordel for den borgerlige firkloverregjeringen i Danmark.¹⁵⁷ Helmut Kohl ble den nye tyske kansleren, og det var opp til SPD å stake ut en ny retning i opposisjon. Det skulle vise seg å bli utfordrende for partiet.

¹⁵³ Kitchen 2012: 374

¹⁵⁴ Carr 1987: 202

¹⁵⁵ Kitchen 2012: 376

¹⁵⁶ Carr 1987: 202

¹⁵⁷ En forskjell var at Jørgensen gikk uten mistillitserklæring og uten å skrive ut valg.

3 Nyorientering i historiografien

I dette kapittelet vil jeg undersøke hvordan nyorienteringen i de sosialdemokratiske partiene har blitt forsket på blitt forsket på. Det viktigste for utvalget har vært at historieforskningen er tematisk relevant for nyorienteringen av partiene. Jeg har valgt å dele inn det historiografiske etter hvilket parti det er snakk om: SAP, Ap, Socialdemokratiet, Labour og SPD. Etter det kommer jeg kort inn på boka til begrepet om den tredje vei slik konseptet kommer fram hos Anthony Giddens. Til slutt i kapittelet følger en vurdering av fellestrekk i historiografien.

3.1 Litteratur om Sveriges sosialdemokratiske arbeitareparti

Diane Sainesbury

Diane Sainesbury har i flere sammenhenger forsket på de svenske sosialdemokratene – særlig i sammenheng med den ideologiske utviklingen. Tidligst ute var boka *Swedish Social Democratic Ideology and Electoral Politics 1944-1948*.¹⁵⁸ Sainesbury analyserer i artikkelen «The Swedish Social Democrats and the Legacy of Continuous Reform: Asset or Dilemma?» hvordan partiets ideologi har utviklet seg og manifestert seg i partiprogrammene. Hun legger vekt på at SAP har hatt en særlig tendens til å være innovative med tanke på reformer partiet har lagt frem. Hun forsøker å svare på om dette også er tilfelle for de nye partiene på 1980-tallet og 1990-tallet. Hun ser dette som en inngangsport til å studere partiets ideologi.¹⁵⁹ I det hele tatt er artikkelen en analyse av om hvordan partiet fornyer seg ideologisk i to partiprogrammer mot slutten av 1980-tallet. Sainesbury svarer at den ideologiske nyorienteringen var en blandet suksess, og at de endelige programversjonene inneholdt en rekke motsetninger i prioriteringer.¹⁶⁰ En viktig del av den ideologiske fornyelsen var vekten lagt på miljøet, noe jeg vender tilbake til. I kapittelet om ideologisk nyorientering bygger jeg videre på Sainsburys artikkel.

Kjell Östberg: «Whatever Happened to the Movement?»¹⁶¹

¹⁵⁸ Sainesbury 1980. William Lafferty analyserte Aps nyorientering med utgangspunkt i Sainsburys metode for å analysere ideologi.

¹⁵⁹ Sainesbury 1993: 39

¹⁶⁰ Sainesbury 1993: 58

¹⁶¹ Östberg 2012

Den svenske historikeren Kjell Östberg har i flere sammenhenger skrevet om SAP. I artikkelen «Whatever Happened to the Movement» beskriver han hvordan den svenske arbeiderbevegelsen har blitt svekket, og hvordan dette også har svekket partiet. Hele nettverket av organisasjoner har blitt svekket, skriver Östberg, og særlig i tilknytningen til partiet.¹⁶² Östberg peker på flere årsaker til dette: en generell svekkelse av arbeiderklassen, en svekkelse av sosiale bevegelser generelt og av politiske partier spesielt.¹⁶³ Oppløsningen av bevegelsen skjedde på flere plan: i A-pressen, i det forsurede forholdet til LO, noe som ledet til at LO fjernet den obligatoriske koblingen til partiet i begynnelsen av 1992, medlemsflukt fra kvinnefløyen og ungdomsfløyen.¹⁶⁴ Sammenfallende med svekkelsen av bevegelsen på flere fronter, var profesjonaliseringen av politikken. Ifølge Östberg har det oppstått en politisk adel av karrierepolitikere som følger i foreldrenes fotspor.¹⁶⁵ Med Göran Persson som eksempel hevder Östberg at de nye sosialdemokratene har fått en borgerlig livsstil, og at sosialdemokratene begynte å jobbe i det private etter endt politisk karriere.¹⁶⁶ Östberg skriver også om SAPs nye økonomiske politikk etter 1982, og kaller denne for monetaristisk og nyliberalistisk.¹⁶⁷ I det hele tatt er SAPs utvikling tolket av Östberg som en vei mot nyliberalisme på stadig flere områder: både i den økonomiske politikken og i den ideologiske nyorienteringen.

3.2 Nyorienteringen i Arbeiderpartiet

Jostein Nyhamar: *Nye utfordringer 1965-1990*¹⁶⁸

For historieforskning som spesifikt gjelder Arbeiderpartiets utvikling fram til 1990, vil jeg nevne Jostein Nyhamars siste bind i Arbeiderbevegelsens historie: *Nye utfordringer*. Det er det siste bindet av *Arbeiderbevegelsens historie*. Brukt som beretning er det verdt å merke seg Nyhamars nære tilknytning til Arbeiderpartiet. Ifølge Per Kleppe var også Nyhamar med på å utarbeide prinsippprogrammet for 1969, hvor det ble bestemt at målet for partiet var et sosialistisk samfunn.¹⁶⁹ Det er verdt å merke seg når Nyhamar selv skal tolke veien bort fra

¹⁶² Östberg 2012: 209

¹⁶³ Östberg 2012: 209

¹⁶⁴ Östberg 2012: 209-211

¹⁶⁵ Östberg 2012: 211

¹⁶⁶ Östberg 2012: 212. Östbergs argument minner om Benums begrep om et *sosialdemokratisk storborgerskap*. Se nedenfor.

¹⁶⁷ Östberg 2012: 220

¹⁶⁸ Nyhamar 1990.

¹⁶⁹ Kleppe 2003: 170-171. Kleppe var sterkt kritisk til det han mente var «ganske innholdsløs retorikk.»

dette prinsippet med det nye prinsippprogrammet i 1981. Nyhamar tolker nyorienteringen av partiet til Brundtlands andre regjering, hvor regjeringen førte en politikk som var sentrumsorientert.¹⁷⁰ Dette var et resultat av den parlamentariske situasjonen som minoritetsregjering. Sammenfallende med dette var også en «bevisst og ønsket omlegging» som var «initiert fra toppen». Innholdet var særlig at nye virkemidler i den økonomiske politikken og nye standpunkter ble etablert.¹⁷¹ Planøkonomi forsvant fra det politiske vokabularet i løpet av 1980-tallet.¹⁷² Nyhamar skriver også om at *sosialdemokrati* begynte å bli brukt av partiet mot slutten av 1980-tallet, «nesten umerkelig og uten at det var forankret i noe vedtak i partiets organer.»¹⁷³ Nyhamar tolker landsmøtet i 1987 som at det «gav legitimitet til holdningsforskyvninger som alt hadde funnet sted.»¹⁷⁴

Edgeir Benum: *Overflod og fremtidsfrykt*¹⁷⁵

Det finnes en rekke bind av ulike forfattere som dekker perioden i Norge fra et nasjonalt perspektiv. Her inngår Edgeir Benums *Overflod og fremtidsfrykt*. Benums verk er det siste bindet av Aschehougs Norgeshistorie. Benum legger særlig vekt på den politiske utviklingen som et samspill mellom Ap og Høyre i Willoch-regjeringen. Benum mener at nyorienteringen i Ap begynner *før* partiet havner i opposisjon i 1981. Benum knytter dette særlig til den økonomiske innstramningen som ble iverksatt fra 1977, og opprettelsen av renteutvalget under Odvar Nordli i 1978.¹⁷⁶ Benum er den som tidligst tidfester nyorienteringen hos Ap, og knytter den politiske omleggingen til at partiet vil overlate mer til markedet.¹⁷⁷

Ifølge Benum er det tre hovedtolkninger om Aps nyorientering, eller «modernisering» som Benum kaller det. Den første tolker nyorienteringen som en måte å erobre nye velgere på, siden de gamle velgergruppene ble redusert – altså en taktisk nyorientering som skulle fri til «middelklassevelgere».¹⁷⁸ Den andre tolkningen går ut på at partiet ikke hadde andre styringsinstrumenter etter keynesianismen – så «nyliberalistisk inspirert økonomisk teori» ble brukt.¹⁷⁹ Den siste tolkningen som Benum trekker fram, ser moderniseringen i lys av 1970-

¹⁷⁰ Nyhamar 1990: 523

¹⁷¹ Nyhamar 1990: 523

¹⁷² Nyhamar 1990: 524

¹⁷³ Nyhamar 1990: 525

¹⁷⁴ Nyhamar 1990: 527

¹⁷⁵ Benum 1998. Jeg har først og fremst brukt pocket-utgaven utgitt i 2005.

¹⁷⁶ Benum 2005: 67

¹⁷⁷ Benum 2005: 68

¹⁷⁸ Benum 2005: 186

¹⁷⁹ Benum 2005: 186

tallets radikalisme og kritikk av staten. Benum knytter ingen av tolkningene til historikere eller til konkrete verker. Benum hevder at de ovenstående tolkningene «sikkert har noe for seg.», men legger istedenfor vekt på det han kaller et *sosialdemokratisk storborgerskap*. Dette storborgerskapet formes idet Ap nærmer seg næringslivsvennlig politikk, og aktører fra Ap hopper fra parti til topplederstillinger.¹⁸⁰ Jeg tolker det slik at det viktigste for Benum blir å påpeke hvordan partiaktørene endrer seg og inntar tidligere «borgerlige» posisjoner i samfunnet.

Rune Slagstad: *De nasjonale strateger*¹⁸¹

Rune Slagstads *De nasjonale strateger* inntar et aktør-preget perspektiv av norsk historie. For Slagstad er det særlig tre strateger med bakgrunn i Ap. I Slagstads analyse kalles disse «markedsteknokrater». Den første er Einar Førde. Førde gis her rollen som en av de viktigste ideologene for Aps nyorientering på begynnelsen av 1980-tallet. Førde greide ifølge Slagstad å bidra til omleggingen i Aps ideologi fordi han hadde røtter i partiets mere radikale fløy.¹⁸² Slagstad referer til omleggingen som en ideologisk modernisering.¹⁸³ Slagstad hevder at Førdes motiv i hans resonnementer var «(...) det maktstrategiske: å modernisere apparat og ideologi slik at Arbeiderpartiet ikke mistet sin politiske markedsposisjon.»¹⁸⁴ Slagstad trekker også fram Harald Norvik som ble sjef i Statoil. I analysen til Slagstad har Norvik stått for en markedsteknokratisk linje for Statoil. Til slutt nevner også Slagstad Gudmund Hernes som en sentral premissleverandør for Aps omlegging tidlig på 1980-tallet. Hernes var sentral i utformingen av prinsippprogrammet av 1981.¹⁸⁵ Til Slagstads analyse kan en lure på hvorfor Bruntland ikke er inkludert som en egen strateg i perioden.

Francis Sejersted: *Sosialdemokratiets tidsalder*¹⁸⁶

Et viktig bidrag til forskningen om sosialdemokratiet, har vært Francis Sejersteds *Sosialdemokratiets tidsalder*. Sejersteds forskning ble revidert og utgitt på nytt i 2013. Prosjektet til Sejersted er en sammenligning av den norske og den svenske politiske utviklingen fra 1905 til rundt år 2000. Analysen av den svenske og norske utviklingen er

¹⁸⁰ Benum 2005: 186

¹⁸¹ Slagstad 1998

¹⁸² Slagstad 1998: 431

¹⁸³ Slagstad 2001: 503

¹⁸⁴ Slagstad 2001: 508

¹⁸⁵ Slagstad 2001: 518

¹⁸⁶ Sejersted 2013

omfattende og dyptgående. Det politiske får en helt sentral rolle, og hos Sejersted er det sosialdemokratene i SAP og i Ap som innleder nyorienteringen i hvert av sine land. Sejersted er generelt opptatt av samspeillet mellom partier innen en utvikling, heller enn å legge vekt på akkurat hvilket politisk parti det er. Også her er det imidlertid den politiske ordenen det er lagt vekt på, ikke partiet som enkeltaktør. Det innebærer at partiets aktører av og til forsvinner i den politiske ordenens endring.

For Sejersted blir «Sosialdemokratiets lykkelige øyeblikk» avløst på 1970-tallet, hvor ny «kritikk» setter inn. Det lykkelige øyeblikket hos Sejersted er et bilde på hvordan den politiske ordenen i stor grad var preget av *enighet* mellom de ulike partene i samfunnet. Velferdsstaten var et prosjekt båret frem av både sosialdemokratene og de borgerlige. Sejersted er også opptatt av at velferdsstaten overlever i begge land, men er mer sjenerøs i Norge enn i Sverige. Når det gjelder den tredje veien, nevner Sejersted dette unntaksvis, men det er ikke en viktig del av hans analyse.¹⁸⁷ Om den tredje veien i Sverige skriver han at det var noe imellom det tradisjonelle svenske sosialdemokrati og Thatcherisme.¹⁸⁸ Sejersted er ellers opptatt av at det ikke var så viktig hvem som satt i posisjon og opposisjon, men påpeker kontinuiteten mellom Aps styring før Høyre tok over i 1981, og før Brundtland tok over i 1986. Sejersted er også opptatt av de sterke parallellene innen den økonomiske politikken i Sverige og Norge – for eksempel bruken av devaluering og avviklingen av kredittregulering i begge land.¹⁸⁹ Et poeng som ofte blir trukket fram i litteraturen er at Ap sluttet å bruke lav rente som et politisk verktøy.¹⁹⁰ Som oftest knyttes dette til Brundtlands eget utsagn om at partiet måtte tørre å slakte noen hellige kyr.¹⁹¹

Olav Njølstad «Selvmotsigelse per definisjon? Gro Harlem Brundtland som ideolog»¹⁹²

En av de få som har sett på Brundtlands ideologiske rolle er Olav Njølstad. Brundtland har ellers i historiografien blitt avfeid som pragmatiker og som administrator.¹⁹³ Njølstad trekker fram tre sentrale områder hvor Brundtland spilte en rolle: innenfor miljøet, fornyelsen av velferdsstaten og gjennom likestilling.¹⁹⁴ Gro var ikke ideolog i teoretisk forstand, men

¹⁸⁷ Han er likevel en av få norske historikere som bruker begrepet.

¹⁸⁸ Sejersted 2013: 423

¹⁸⁹ Sejersted 2013: 424-425

¹⁹⁰ Sejersted 2013: 425

¹⁹¹ En masteroppgave som spiller på «slaktemetaforen» er Tjernshaugen 2006.

¹⁹² Njølstad 2016

¹⁹³ Njølstad 2016: 261-262. Njølstad trekker fra Sejersted og Einar Førde. Slagstad kan også legge til her.

¹⁹⁴ Njølstad 2016: 263

gjennom hennes politiske veivalg, hevder Njølstad.¹⁹⁵ Ifølge Njølstad bedrev ikke Brundtland en avideologisering av partiet, men en avdogmatisering.¹⁹⁶

3.3 Nyorientering i Socialdemokratiet

Hovedverket for den politiske utviklingen i det danske partiet Socialdemokratiet, har vært «partiantologien» *Utfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*. Denne ble utgitt i forbindelse med det danske partiets 125-års jubileum.¹⁹⁷ Framstillingen ligger dermed tettere til arbeiderbevegelsen enn resten av materialet som jeg har undersøkt.

Gerd Callesen: «Socialdemokratiets historie 1971-1996»¹⁹⁸

Antologien begynner med artikkelen «Socialdemokratiets historie 1971-1996». Artikkelen har jeg brukt i kapittelet om den politiske nyorienteringen av partiet. Artikkelen er skrevet av antologiens redaktør Gerd Callesen. Artikkelen gir en redegjørende framstilling av partiets utvikling i perioden. Den er stort sett saklig og objektiv, men i noen partier vises historikerens partitilhørighet. At antologien skulle bli utgitt i forbindelse med partikongressen i 1996, gir grunn til å tro at en del kritiske perspektiver har blitt utelatt fra historieskrivingen om partiet i artikkelen. I historiefamstillingen til Callesen er nyorienteringen av partiet i liten grad lagt vekt på. Senere i antologien følger Jan Helbaks artikkel «Fra demokratisk socialisme til sosialt demokrati?».¹⁹⁹ I Helbaks artikkel blir nyorienteringen i det danske partiet tidfestet til 1988, til arbeidsprogrammet «På menneskets vilkår». Nyorienteringen fulgte etter at partiet gjorde et dårlig valg i 1987.²⁰⁰ I Helbaks artikkel blir både ideologisk og politisk nyorientering belyst.

Søren Kolstrup: «Fuld beskæftigelse, lighed og flexicurity»²⁰¹

I en antologi som trekker fram sosialdemokratiske tenkere, presenterer Kolstrup Mogens Lykketoft som den mest sentrale strategen i SD i nyere tid. Lykketoft var særlig sentral med tanke på fornyelsen av den offentlige sektor. Lykketoft var sentral som formann i SAMAK,

¹⁹⁵ Njølstad 2016: 263

¹⁹⁶ Njølstad 2016: 266

¹⁹⁷ Partiet ble stiftet i 1871

¹⁹⁸ Callesen 1996

¹⁹⁹ Helbak 1996

²⁰⁰ Helbak 1996: 306

²⁰¹ Kolstrup 2014

hvor det i 1988 ble lagt vekt på hvordan offentlig sektor kunne effektiviseres.²⁰² En viktig tanke i dette arbeidet, «epokegørende» ifølge Kolstrup, var at det offentlige kunne finansiere med det private utføre oppgaver. Dette ble en viktig del av Lykketofts videre arbeid som finansminister for SD senere på 1990-tallet i Danmark.²⁰³ Målet med dette arbeidet var å sikre velferdsstatens overlevelse. Lykketoft var også sentral i å utforme arbeidsmarkedsreformene som er kjent som *flexicurity*.²⁰⁴

3.4 Labours nyorientering

Eric Shaw: «Towards Renewal? The British Labour Party's Policy Review»²⁰⁵

En sentral artikkel om den ideologiske nyorienteringen i Labour, finnes i artikkelen til Labour-historikeren Eric Shaw. Shaw forsøker her å analysere de endringene som fant sted i Policy Review, og hvorvidt dette var en ideologisk nyorientering eller ikke. Shaw trekker fram et viktig poeng i artikkelen: En sammenligning av et partis fornyelse har det stor betydning hva nyorienteringen sammenlignes mot. Shaws løsning på dette er å konstruere det han kaller en tradisjonell sosialdemokratisk modell.

Andrew Thorpe: *A History of The British Labour Party*²⁰⁶

Nyorienteringen av Labour er hos Thorpe referert til som *Modernization*, tidfestet til perioden 1987-1997.²⁰⁷ Thorpe tidfester nyorienteringen til Kinnocks beslutning om å begynne Policy Review i etterkant av valget i 1987. Da ble behovet for raskere politisk endring fastslått av Kinnock, skriver Thorpe. Nyorienteringen av Labour blir av Thorpe beskrevet som en retning mot at Labour viser seg som en mer moderat utgave av partiet. Et interessant trekk ved Policy Review er at ved å skape et eget adskilt rom for politikktutforming, kunne Kinnock konsentrere seg om å disiplinere partiorganisasjonen og polere partiets «image» i media.²⁰⁸ Thorpes bok inneholder for øvrig den beste litteraturoversikten over hva som er skrevet de

²⁰² Kolstrup 2014: 249

²⁰³ Kolstrup 2014: 249

²⁰⁴ Kolstrup 2014: 252

²⁰⁵ Shaw 1993

²⁰⁶ Thorpe 2008

²⁰⁷ Thorpe 2008: 230

²⁰⁸ Thorpe 2008: 232

senere årene om særlig New Labour – men går også i den bredden hva gjelder partilitteraturen.²⁰⁹

3.5 SPD

Thomas Meyer: «The transformation of German social democracy»²¹⁰

Meyers problemstilling for artikkelen er å beskrive SPDs hamskifte mellom 1989 og 1997 – altså året før Schröder vant valget i koalisjon med de grønne. Meyer begynner artikkelen med å påpeke at 1989 var et år hvor to sentrale hendelser skulle forme de tyske sosialdemokratene.²¹¹ Det første var murens fall 9. november 1989, og det andre var at det nye partiprogrammet, det første siden 1959, ble vedtatt noen uker senere.²¹² SPD hadde på begynnelsen av 1980-årene vært preget av en identitetskrise, og det nye partiprogrammet fra 1989 skulle forsøke å stabilisere dette. I årene som fulgte opplevde partiet suksess på delstatsnivå, men stagnasjon på føderalt nivå.²¹³

Identitetskrisen bygde særlig på at partiet var splittet mellom regjeringen og fagforeningsgrenen. Videre var partiet splittet mellom de miljøorienterte og de vekstorienterte.²¹⁴ Siden begynnelsen av 1980-tallet var SPD utfordret av det nye miljøpartiet. Dette påvirket også SPD til å lage et nytt partiprogram fram mot 1989.²¹⁵ Det nye programmet var ifølge Meyer en suksess, og prosessen bak hadde tatt så lang tid nettopp fordi store deler av partiet hadde vært delaktig i å utforme programmet: «It reflected a new party consensus about modern social democratic politics».²¹⁶ Men, som Meyer har påpekt, så skulle ikke det nye partiprogrammet få noen særlig betydning etter den tyske sammenslåingen. Framstillingen av et parti med grønn profil ga ikke noen betydelig suksess ved valgurnene – støtte og troverdighet var noe av det partiet mistet.²¹⁷

Meyer trekker fram fire årsaker til at partiet mistet stemmer etter 1989. For det første: Oskar Lafontaine hadde en rekke motsigelser mot full øst-tysk integrasjon. Dette skapte et negativt

²⁰⁹ Thorpe 2008: 348

²¹⁰ Meyer 1997

²¹¹ Meyer 1997: 124

²¹² Berlin-programmet het programmet fra 1989. Det skulle ta fem år å fullføre programmet, fra 1984 til 1989.

²¹³ Meyer 1997: 124

²¹⁴ Meyer 1997: 126-127

²¹⁵ Meyer 1997: 128-129

²¹⁶ Meyer 1997: 129

²¹⁷ Meyer 1997: 131

bilde av SPD. En annen årsak var at det var et spesielt høyt gjennomtrekk av både partiledere og av kanslerkandidater mot slutten av 1980-tallet og inn på 1990-tallet. Fra 1987 til 1995 var det fem partiledere: Hans-Jochen Vogel, Björn Engholm, Johannes Rau, Rudolf Scharping og Oskar Lafontaine. Med samme tempo ble kanslerkandidatene byttet ut. Som Meyer kommenterer, så var det ikke sikkert hvem som skulle bli den neste kandidaten før valget i 1998.²¹⁸ Gjennomtrekket av kandidater var et tegn på manglende seriøsitet, pålitelighet og kontinuitet.²¹⁹ Den tredje årsaken var ifølge Meyer at Berlin-programmet ble neglisjert etter Hans-Jochen Vogel. Partiet fikk derfor en vag og usikker profil. Til slutt nevner Meyer en manglende solidaritet mellom medlemmene i partilederskapet.²²⁰ Dette blir dessuten forsterket av den føderale strukturen: i hver delstat kan en statsminister fra SPD legitimere å gjøre motstand mot partilederen på øverste nivå, hvis delstatens behov tilsier det.²²¹

Gerard Braunthal: «From Opposition to Governing Party»²²²

En god artikkel som beskriver SPDs vei fra opposisjon til regjeringsmakt i 1998, er Braunthals artikkel. Den beskriver i klare trekk hvordan partiet beveget seg fram mot valget i 1998. Artikkelen forsøker å svare på de ulike vanskelighetene som partiet hadde for igjen å vinne valget på føderalt nivå. Var det hovedsakelig eksterne eller interne årsaker som partiet slet med? I kapittelet om politisk nyorientering bygger jeg særlig på denne artikkelen.

Ingo Schmidt: «The Social Democratic Party in Germany. Caught Between the Fall of the Berlin Wall and the Rise of The Left»²²³

For den utviklingen innad i SPD skriver Ingo Schmidt “Caught Between the Fall of the Berlin Wall and the Rise of The Left”. Her beskriver Schmidt hvordan partiet fikk en vanskelig situasjon etter sammenslåingen med Øst-Tyskland.²²⁴ Schmidt skriver at da de tyske sosialdemokratene vant valget i 1998, virket globaliseringen som en ustoppelig kraft, og at mange velgere ble skuffet da partiet «applied their Third Way policies as governing party in the early 2000s.»²²⁵ En del av essensen i Schmidts artikkel er at SPD forlot

²¹⁸ Det ble Gerhard Schröder. Valget om kanslerkandidat ble tatt et halvt år før Riksdagsvalget i 1998. Se kapittel om politisk nyorientering.

²¹⁹ Meyer 1997: 133-134

²²⁰ Meyer 1997: 134

²²¹ Meyer 1997: 140

²²² Braunthal 2000

²²³ Schmidt 2012

²²⁴ Schmidt 2012: 236

²²⁵ Schmidt 2012: 239

velferdsstatsvennlig politikk. Protester mot dette ledet til opprettelsen av et nytt parti: WASG.²²⁶

Som flere andre historikere knytter Schmidt «The new middle» til en oversettelse av Blair i Storbritannia. Schmidt hevder at det heller var en rekke upopulære tiltak gjort overfor fagforeninger av Kristendemokratene, enn disse slagordene, som gjorde at partiet vant i 1998.²²⁷ Schmidt beskriver også en sterk endring av partiet etter at det havnet i posisjon i 1998, politikk som han beskriver som den tredje veiens politikk.²²⁸

3.6 Den tredje veien

Den tredje veien er et begrep som har blitt brukt på mange forskjellige måter om forskjellige fenomener. Her konsentrerer jeg meg om hvordan begrepet har blitt brukt hos Anthony Giddens.

Anthony Giddens *Den tredje vei*²²⁹

Giddens er en britisk sosiolog. I min sammenheng er han relevant fordi han i 1998 skrev boka *Den tredje vei. Fornyelsen av sosialdemokratiet*. Giddens prosjekt er å beskrive en mulig vei framover, altså fra 1998, for sosialdemokratiet – særlig for Labour.²³⁰ I forordet nevner Giddens at det britiske partiet har foretatt et brudd (New Labour) med det gamle sosialdemokratiet, men at «lignende brudd har faktisk skjedd i så å si alle sosialdemokratiske partier på kontinentet.»²³¹ I den første delen beskriver Giddens hva slags utvikling som de sosialdemokratiske partiene har gjennomgått etter andre verdenskrig, samtidig som han beskriver samfunnsutviklingen. Det er først og fremst denne delen som sier noe relevant om mitt forskningsområde.

Det første kapittelet heter «Sosialismen og tiden etterpå». Giddens hevder at partiene på venstresiden beveger seg fra «fra sak til sak» og at partiene trenger «teoretisk kjøtt på beina». Sosialismen som økonomisk teori er død, hevder Giddens.²³²

²²⁶ Wahlalternative Arbeit und Soziale Gerechtigkeit. Partiet brøt ut av SPD i 2005.

²²⁷ Schmidt 2012: 250

²²⁸ Schmidt 2012: 254

²²⁹ Giddens 1999

²³⁰ Giddens 1999: 7

²³¹ Giddens 1999: 8

²³² Giddens 1999: 12

Videre presenterer han i korte trekk hva som skjedde med de sosialdemokratiske partiene etter krigen. Denne delen av venstresiden, som er den jeg undersøker i oppgaven, betegner han som «en moderat, parlamentarisk sosialisme».²³³ Han definerer også begrepet «sosialdemokratiet» slik: « (...) partier og andre grupper som tilhører en reformvennlig venstreside, herunder det britiske Labour-partiet.»²³⁴ For Sejersted og andre norske historikere er begrepet om den sosialdemokratiske tidsordenen viktig. Giddens kaller dette for «det gamle» eller det «klassiske sosialdemokratiet».²³⁵ Siden midten av 1970-tallet ble sosialdemokratiet utfordret av to nyliberalistiske strømninger: Reaganismen og Thatcherismen.²³⁶ Giddens skriver at nyliberalismen – særlig presentert ved kritikk fra Friedrich von Hayek – fikk særlig innflytelse i Storbritannia, USA, Australia og i Latin-Amerika. Nyliberalismen fikk en «mindre innvirkning» i Europa.²³⁷

Nyorienteringen

Giddens går inn på diskusjoner som har preget de sosialdemokratiske partiene siden «oppbruddet» på begynnelsen av 1980-tallet. Han trekker fram både Policy Review (diskutert senere) i Labour, og han trekker fram Frihetsdebatten i Ap på lignende diskusjoner i Europa.²³⁸ Til tross for disse diskusjonene hevder Giddens at forvirring råder blant sosialdemokratene, og at hans målsetting er å stake ut en ny politisk kurs.

Den tredje veien hos Giddens

Den tredje veiens politikk hos Giddens går, veldig kort oppsummert, ut på følgende: En positiv holdning til globalisering, kamp for sosial rettferdighet, og «ingen rettigheter uten forpliktelser.»²³⁹ Programmet som skisseres går videre ut på å reformere staten gjennom å desentralisere²⁴⁰ og åpne opp for et «aktivt sivilt samfunn.»²⁴¹ Jeg vil ikke i denne omgang komme nærmere inn på Giddens' prosjekt. Oppgaven min vil konsentrere seg om perioden før 1998.

²³³ Giddens 1999: 12

²³⁴ Giddens 1999: 13

²³⁵ Giddens 1999: 13

²³⁶ Giddens 1999: 12

²³⁷ Giddens 1999: 13

²³⁸ Giddens 1999: 21-22

²³⁹ Giddens 1999: 53-54

²⁴⁰ Giddens 1999: 57

²⁴¹ Giddens 1999: 63

3.7 Fellestrekk

Nyorienteringen har innen alle de fem partiene blitt forsket på i perioden 1980-1990. Når det gjelder de ulike bidragene til å forstå partienes nyorientering, så brukes det forskjellige begreper for dette. «Modernisering» er kanskje vanligst i den norske litteraturen, hvor begrepet om «den tredje veien» nesten ikke er brukt.²⁴² Modernization er også brukt i den britiske litteraturen, men også *the third way*. Renewal blir også brukt som begrep. *Den tredje vägen* er også brukt i svensk historieskriving. Som nevnt i innledningskapittelet har jeg valgt å bruke begrepet nyorientering fordi det er mer nøytralt enn både modernisering og den tredje veien.

Et annet fellestrekk for forskningen nevnt i dette kapittelet er at mange av forskerne tillegger programmatisk endring en relativt stor betydning når det gjelder nyorientering. Årsaken til det er at programmer kanskje er de politiske dokumentene som er klarest i å uttrykke ideer, analyser og visjoner. De fem partiene kan vise til forskjellige tradisjoner når det gjelder å lage partiprogrammer: de skandinaviske partiene med Ap og SD i front, fulgt av SAP som med jevne mellomrom har oppdatert det opprinnelige partiprogrammet fra 1897.²⁴³ Labour utga i forbindelse med Policy Review en rekke dokumenter, men har ellers ingen tradisjon for å utgi partiprogrammer. Partiet har heller hatt en tradisjon for valgmanifeste. SPD har i etterkrigstiden gitt ut tre programmer: I 1959, i 1989 og i 2007.

²⁴² Blant annet i korthet hos Sejersted 2013.

²⁴³ Slik at partiet kan argumentere for at det har beholdt essensen.

4 Politisk nyorientering

Den økonomiske ordenen som partiene hadde handlet innenfor, var i grunnleggende endring. Keynes metoder ble i større grad utfordret og forkastet enn tidligere. En økonomisk orden var i endring, og det fikk konsekvenser for valutareguleringer, for kredittmarkedet, men også for de sosialdemokratiske partiene. Sentralt stod også den «nye politikken» i form av miljøbevegelsen og kvinnebevegelsen. I flere av landene ble også miljøpartier opprettet.²⁴⁴ På høyresiden dukket en rekke protestpartier. Partiene ga stemme til protester innenfor en rekke områder. Alle de fem sosialdemokratiske partiene fikk med dette en rekke nye konkurrenter i sine politiske systemer.

Dette kapittelet vil handle om det jeg har kalt politisk nyorientering innen de sosialdemokratiske partiene i perioden 1980-1998. Hva slags politikk førte de fem sosialdemokratiske partiene? Var det en grunnleggende nyorientering i forhold til tidligere politikk? Jeg vil også se på hvordan partiene posisjonerte seg strategisk og hvem partiene ønsket å samarbeide med. Det som vil undersøkes her, er den overordnede politiske nyorienteringen; fant partiene en «tredje vei» mellom det gamle sosialdemokratiet og de nyliberalistiske partiene? Hva var likhetstrekkene og forskjellene mellom de fem partiene?

Rekkefølge

Jeg begynner kapittelet med utviklingen i SAP. De svenske sosialdemokratene var unike i den forstand at de fra 1982 beholdt regjeringmakten ut tiåret. Deretter vil jeg beskrive Arbeiderpartiets utvikling. De var de første partiene som kunne være med på å styre utviklingen på begynnelsen av 1980-tallet.²⁴⁵ Særlig var det SAP som styrte den politiske utviklingen i det som er blitt kalt «markedets tiår». Ap viste tydelige tegn på en form for nyorientering før Stortingsvalget i 1981 – men havnet i opposisjon til 1986. Deretter fortsetter kapitlet med å kaste lys over den danske utviklingen. Det danske partiet var forvist til opposisjon fra 1982 til 1993. Anker Jørgensen ga fra seg initiativet til å styre videre, etter å ha støtt på flere vanskelige parlamentariske situasjoner i Folketinget. Videre vil jeg analysere den politiske nyorienteringen i det britiske arbeiderpartiet. Fra 1979 var Labour i opposisjon. Den lange opposisjonsperioden ble utgangspunktet for en omfattende endring av partiet, stadig drevet av målet om å vinne et valg. Gerhard Schröder var inspirert av Blair og hans

²⁴⁴ I Sverige (1981), Vest-Tyskland (ca. 1981),

²⁴⁵ Ap havnet i opposisjon fra 1981-1986

suksess med New Labour. Schröder ble tysk kansler i 1998, og samarbeidet nå med det grønne partiet. Seieren var en avslutning på en periode på 16 år i opposisjon – en periode som var full av rivalisering og et stort gjennomtrekk av både partiledere og kandidater til kanslerembetet. På slutten av kapitlet sammenligner og drøfter jeg endringene i partiene. Jeg drøfter likhetstrekk og forskjeller, og prøver å svare på hvor lik utviklingen var.

4.1 SAPs vei tilbake til makten

Hvordan endret SAP seg i opposisjonsårene? En viktig endring var at partiet, etter valgnederlaget i 1979, fikk opprettet en ny gruppe av økonomer, «den socialdemokratiske ekonomföreningen», bestående av unge økonomer fra handelshøyskolen.²⁴⁶ Foranledningen til denne gruppens oppkomst var at seniorøkonomen i SAP, Carl-Johan Åberg, hadde forfattet et promemoria hvor han mente at partiet lå etter når det gjaldt økonomiske spørsmål.²⁴⁷ Åberg forutså at de nye økonomene kom til å presentere bitre sannheter for partiet.²⁴⁸ Sannhetene var at om partiet igjen kom i regjeringsposisjon, måtte partiet finne måter å kutte i utgiftene på.

I valgkampen i 1982 gikk de borgerlige²⁴⁹ til valg på innstrammingspolitikk, som partiene allerede hadde begynt med mot slutten av regjeringsperioden, mens SAP lovet å gjeninnføre reformer som i de foregående årene som hadde blitt fjernet av de borgerlige.²⁵⁰ I valgkampens hete begynte også SAP å love en mer ekspansiv politikk.²⁵¹ Dette var i en trangere økonomisk situasjon, og valgkampen var et godt eksempel på forskjellene mellom posisjon og opposisjon: SAP gikk altså til valg som beskyttere av den tradisjonelle velferdspolitikken – men jobbet i stillhet med krisepolitikk som den ville føre om partiet gjenvant makten. Denne politikken fikk navnet *Den tredje vägen*.²⁵²

Økonomisk politikk: SAPs tredje vei

Sveriges økonomi på begynnelsen av 1980-tallet var preget av lav vekst, svake statsfinanser, inflasjon på 14-15 %, synkende reallønninger, minskende investeringer og en stigende

²⁴⁶ Östberg og Andersson 2013: 308

²⁴⁷ Östberg og Andersson 2013: 308

²⁴⁸ Östberg og Andersson 2013: 308

²⁴⁹ Fälldin III bestod av Centerpartiet og Folkpartiet. Moderaterna hadde gått ut av regjeringen i protest på grunn av for få nedskjæringer i skattepolitikken.

²⁵⁰ Möller 2015: 222

²⁵¹ Östberg 2013: 307

²⁵² Ikke det samme som Giddens' Third way. Den svenske «tredje vei» har blitt koblet til partidokumentet *Framtid för Sverige*. (se nedenfor)

arbeidsledighet.²⁵³ Landet hadde særlig blitt rammet av den andre oljekrisen etter revolusjonen i Iran i 1979.²⁵⁴ SAP gjenvant makten i Riksdagsvalget i 1982, og kunne iverksette krisepolitikken som de hadde utarbeidet i opposisjon. Politikken her var ny for partiet. Det var et kriseprogram partiet nå iverksatte. Den tredje veien i Sverige var først og fremst en økonomisk politikk. Essensen var å spare på statsfinansene, bruke mindre på reformer, og samtidig stabilisere inflasjonen og holde nede arbeidsledigheten. Samtidig handlet det om å redusere utenlandsgjelden. Den tredje veien i svensk politikk kom til uttrykk i partidokumentet *Framtid för Sverige*.²⁵⁵ Krisepolitikken her ble ledet av Ingvar Carlsson, og andre medlemmer var Leni Björklund, Kjell-Olof Feldt og Rune Molin.²⁵⁶ Veldig kortfattet inneholder den en analyse av den daværende krisesituasjonen i svensk økonomi, samt konkrete forslag til politisk handling.²⁵⁷

Dokumentet er en levning etter krisebevisstheten i svensk politikk på begynnelsen av 1980-tallet: «Det behandlar arbetarrörelsens politik för att angripa de ekonomiska problemen i 1980-talets Sverige.»²⁵⁸ Krisen i Sverige fordret en ny politikk: «Detta program är med nödvändighet av ett annat slag än de övriga program arbetarrörelsen haft under efterkrigstiden. Ty dessa kunde bygga på en stark ekonomi, som gav folkhushållet ständigt växande tillgångar.»²⁵⁹

Dokumentet beskrev det voksende underskuddet i statsbudsjettet²⁶⁰, problemer med lave investeringer²⁶¹ (som enten kunne løses ved å spare eller låne fra utlandet), problemet med økt inflasjon og mer. Dagen da regjeringen inntrådte, gjennomførte SAP en kraftig devaluering på 16 %. Devalueringen skulle få i gang hjulene i den svenske industrien igjen – men innebar dårligere levestandard for befolkningen.²⁶² Dette var et brudd med den sosialdemokratiske politikken: I memoarene sine skrev Carlsson dette om den nye politikken:

²⁵³ Möller 2015: 221

²⁵⁴ Möller 2015: 221

²⁵⁵ SAP 1981.

²⁵⁶ Frakommer i SAP 1981 (før forordet). Kriseplanen ble sendt Per Kleppe i Norge fra Feldt. Se Kleppe 2003: 364

²⁵⁷ Undertittelen er nettopp: Förslag till handlingslinjer för att föra Sverige ur krisen.

²⁵⁸ SAP 1981: Förord. Men det finnes også en politisk optimisme i dokumentet: «Det är inte omöjligt att med en klok inhemsk politik motverka effekterna av det kärva internationella läget, men det är mycket svårt att helt slippa undan effekterna.» Krisens virkninger for samfunnets «moraliska» og sosiale effekter» og sosiale er derimot mer pessimistisk beskrevet. SAP 1981: 11, 19-20

²⁵⁹ SAP 1981: Förord

²⁶⁰ SAP 1981: 15

²⁶¹ SAP 1981: 13

²⁶² Nedgang i reallønn på 4 %. Se Östberg 2013: 307

Programmets inriktning var en helt annen än vad vi vant oss vid under efterkrigstiden med löften om nya reformer och ljusare tider. Nu var budskapet kärvt. Ville vi nya framsteg måste vi vara beredda att offra något för framtiden. Kraven innebar återhållsamhet med utgifter, lägre inflation, investeringar i stället för konsumtion och högre vinstnivå i företagen.²⁶³

Det nye kriseprogrammet var ifølge Carlsson en nyorientering for sosialdemokratene.²⁶⁴ Det nye lå i at sosialdemokratene erkjente at staten nå måtte føre sparepolitikk, og de sosiale reformene måtte settes på vent. Kriserapporten er ifølge Francis Sejersted «det mest markante uttrykket» for den tredje veien i Sverige.²⁶⁵

Aktører for nyorienteringen i SAP

De ledende aktører for den svenske utviklingen var særlig finansministeren Kjell-Olof Feldt. Feldt tilhørte partiets høyreside. Ingvar Carlsson var også sentral i utformingen av den nye økonomiske politikken. «Feldts grabbar» ble et begrep på Feldts posisjon i partiet – og finansdepartementet stod sentralt i «omvandlingen av sosialdemokratins politik.»²⁶⁶ Palme var også raskt med på den nye politikken – selv om han så på det som et nødvendig onde.²⁶⁷ Men mange i partiet var også mot, og det var den nye politikken som la grunnlaget for «rosenes krig» - en konflikt som egentlig varte gjennom hele 1980-tallet. Konflikten gikk mellom deler av partiet på venstrefløyen. Venstrefløyen delte sine protester med LO, særlig med Stig Malm. Konflikten tilspisset seg da SAP forsøkte å innføre en stoppakke som skulle fryse lønninger og priser i en toårsperiode. LO og Stig Malm svarte med å demonstrere mot eget parti på første mai.²⁶⁸ Pakken falt i Riksdagen, Carlsson svarte med å gå av, men ingen andre partier var villige til å danne regjering, noe som resulterte i en ny Carlsson-ledet regjering.²⁶⁹

Økonomisk og politisk paradigmeskifte

Den nye økonomiske krisen på 1970-tallet ble ikke bekjempet med keynesianismen. Dette medførte en svekkelse av troen på statlig styring. Sverige hadde ikke slitt med arbeidsledighet i etterkrigstiden. At full sysselsetting ble erstattet av målet om lav inflasjon, var ifølge Tommy Möller et paradigmeskifte på to fronter. Det første området var en endring av den

²⁶³ Carlsson 2003: 176

²⁶⁴ Carlsson 2003: 178

²⁶⁵ Sejersted 2013: 421

²⁶⁶ Östberg og Andersson 2013: 309

²⁶⁷ Östberg og Andersson 2013: 309

²⁶⁸ Östberg og Andersson 2013: 361

²⁶⁹ Östberg og Andersson 2013: 361

politiske kulturen i Sverige. Dette gikk ut på at troen på statlig styring ble svekket på 1980-tallet.²⁷⁰

«Inflasjonsmålet blev överordnat sysselsättningsmålet, vilket stadfästes i den socialdemokratiska regeringens budgetproposition 1991.»²⁷¹ På en måte var den nye prioriteringen at det svenske partiet nå vendte seg mot en europeisk standard der løftene fra de sosialdemokratiske partiene gikk på gjennomføre tiltak som ville minke antallet arbeidsledige, men hvor drømmen om null arbeidsledige lenge hadde vært urealistisk.²⁷² Beslutningen ble også begynnelsen på en uavhengig Riksbank – en sentral del «av det monetära teoribygget.»²⁷³ Mot påstander om dette har Carlsson og Allan Larsson hevdet at målet om den fulle sysselsetting ikke ble sluppet – men at inflasjonsbekjempning nå stod sentralt *for* å bekjempe arbeidsledigheten.²⁷⁴ Sammenfallende med en svekket tro på statlig styring, påvirket også en økende grad av globalisering den svenske politikken.

På 1980-tallet gjennomgikk ellers den økonomiske politikken særlig en stor deregulering. Den 21. november 1985 ble det svenske kredittmarkedet deregulert. Denne hendelsen fikk navnet Novemberrevolusjonen, selv om det som skjedde ikke ble oppfattet som en revolusjon.²⁷⁵ Tvert imot ble omleggingen oppfattet av sentrale politikere som udramatisk.²⁷⁶ Under Willoch-regjeringen i Norge gjennomgikk landet de samme avviklingene. I begge land førte dette til en utlånseksplasjon med en overopphetning av boligmarkedet som følge.

Politisk strategi 1982-1991

SAP greide å beholde styringen av landet gjennom 1980-tallet. Både i valgkampen i 1985 og i 1988 greide partiet å holde styringen unna de borgerlige partiene. I valgkampen i 1985 argumenterte SAP for at Moderaterna, som på 1980-tallet beveget seg i en nyliberalistisk retning,²⁷⁷ ville innføre et «systemskifte» ved å avvikle velferdsstaten.²⁷⁸ Ifølge Tommy

²⁷⁰ Möller 2015: 225

²⁷¹ Möller 2015: 225

²⁷² Beslutningen i 1991 var ifølge Östberg monetarismen definitive inntreden i svensk politikk. Östberg 2013: 363

²⁷³ Östberg og Andersson 2013: 364

²⁷⁴ Östberg og Andersson 2013: 365

²⁷⁵ Östberg og Andersson 2013: 360

²⁷⁶ Östberg og Andersson 2013: 360. Også Ingvar Carlsson reflekterer over det samme temaet i memoarene fra 2003.

²⁷⁷ Möller 2015: 267. Moderaterna beveget seg i nyliberal retning på begynnelsen av 1980-tallet. Kritikken partiet da stod for var at velferdsstaten hadde vokst seg for stor, var ineffektiv, og var til hinder for folkets frihet. Partiet ønsket også et større sivilsamfunn.

²⁷⁸ Möller 2015: 268

Möller var det avgjørende for valgseieren at SAP gikk til valg på å forsvare velferdsstaten. Det hjalp også at de økonomiske tidene var bedre, og det så ut til at den økonomiske politikken som sosialdemokratene hadde gjennomført, hadde lyktes. Ved tidligere valg hvor partiet hadde forsvart innføringen av sosialismen, hadde SAP tapt.²⁷⁹ Til tross for at SAP vant valget, var det ifølge Möller på denne tiden at debattklimaet endret seg i retning av nyliberal kritikk mot velferdsstaten – også innad i SAP.²⁸⁰ Særlig i retning av å effektivisere visse velferdsgoder som kortere sykehuskøer og kritikk av byråkratiet.

Partiet ble ellers sterkt rammet av mordet på Olof Palme, en hendelse som gjorde at Ingvar Carlsson ble statsminister. Til tross for at deler av partiet var misfornøyde med utviklingen, greide Carlsson å beholde makten i partiet. Det var altså ikke slik som i SD i Danmark og SPD i Tyskland (se nedenfor) at noen i partiet hadde intensjoner om å styrte Carlsson. Den mest dramatiske avgangen var finansministeren Kjell-Olof Feldts avgang den 15. februar 1990 – i etterkant av konflikten om stoppakken.

Mot ny krise

I 1987 var tanken i tiden at den svenske regjeringen på en vellykket måte hadde snudd den negative situasjonen. Den tredje veien ble for eksempel hyllet av *The Economist*,²⁸¹ og det ble spøkt med at Kjell-Olof Feldt burde hjelpe Reagan med å få ned budsjettunderskuddet i USA, en kommentar som Carlsson selv brukte for å avvæpne borgerlig kritikk.²⁸² Svensk økonomi ble overopphetet mot slutten av 1980-tallet. Dette gikk ut over SAPs økonomiske troverdighet. Partiet hadde gått til valg på løfter om en ny reformtid, blant annet en sjettede ferieuke.²⁸³ SAP hadde altså ikke helt skiftet «tradisjonell» sosialdemokratisk ham, noe som kan vise den tredje veiens begrensninger i SAP.

Etter 1988 ble en ny innstrammingspolitikk iverksatt, og SAP falt på meningsmålingene fra 45 % til 32 %.²⁸⁴ Innstrammingen var upopulær.

SAP samarbeidet i 1989 ellers med både Centern i utformingen av en innstrammingspakke, og med det liberale Folkpartiet om «århundradets skattereform».²⁸⁵ SAP gjennomførte altså et

²⁷⁹ Möller 2015: 268. Möller trekker fram valgene i 1928, 1948 og 1976.

²⁸⁰ Möller 2015: 268

²⁸¹ Carlsson 2003: 229

²⁸² Carlsson 2003: 229

²⁸³ Möller 2015: 264

²⁸⁴ Möller 2015: 264

²⁸⁵ Möller 2015: 264

samarbeid med flere politiske partnere i Riksdagen – et tegn på sentrumsorientering i partiet. Likevel formet det seg i disse årene igjen en enhet i den borgerlige opposisjonen: Carl Bildt og Folkpartiets Westerberg erklærte muligheten av et regjeringssamarbeid,²⁸⁶ et samarbeid som ble mulig etter valgseieren i 1991.

En viktig del av den politiske nyorienteringen i SAP, var den plutselig vendingen mot EU.²⁸⁷ Den plutselige vendingen ble annonsert av Ingvar Carlsson og den nye finansministeren Allan Larsson på en pressekonferanse 26. oktober 1990. Her ble en klar og tydelig ambisjon om å søke medlemskap presentert.²⁸⁸ En søknad ble levert inn 1. juli 1991, og forhandlingene fortsatte under Bildt-regjeringen.²⁸⁹ Sejersted hevder at den økonomiske situasjonen i Sverige var avgjørende for at partiet ble positive til EF. Tommy Möller hevder at den økonomiske krisen gjorde at et politisk «møjlighetsfönster» åpnet seg – og at Carlsson grep sjansen da den bød seg.²⁹⁰ En hovedårsak til at det lenge hadde vært uaktuelt for Sverige å bli med i EU, var en tale holdt av SAPs statsminister Tage Erlander i 1961. Talen går under navnet «Metalltalet» og var «ett formativt moment för svensk Europapolitikk»²⁹¹, for her understreket Erlander at nøytralitetspolitikken til Sverige utelukket en inngang i samarbeidet. Innenrikspolitiske forhold spilte også en viktig rolle – Erlander ville heller ikke oppgi den økonomiske styringen av landet. Palme gjentok argumentasjonen om brudd med nøytralitetspolitikken som statsminister i 1971.²⁹² Dette skulle endre seg på begynnelsen av 1990-tallet – særlig etter den kalde krigens slutt.

I opposisjon

I 1991 tapte SAP valget, og en borgerlig regjering bestående av Moderaterna og Folkpartiet tok over. På samme tid var det krisetid i svensk økonomi. Den svenske økonomien hadde i flere omganger blitt rammet av valutaspekulasjoner – noe som gjorde at den svenske kronen falt i verdi. Gjennom to runder med krisepakker – hvor den borgerlige regjeringen

²⁸⁶ Folkpartiet hadde blitt «skremt» bort fra et mulig tettere samarbeid med SAP fordi partiet hadde reaktualisert bruken av fondssosialisme. Se Möller 2015: 265

²⁸⁷ Sverige ble fullt medlem 1. januar 1995.

²⁸⁸ Möller 2015: 252

²⁸⁹ Möller 2015: 252

²⁹⁰ Möller 2015: 254

²⁹¹ Möller 2015: 249

²⁹² Möller 2015: 251-252

samarbeidet med SAP – ble det bestemt å slippe kronen fri. Dette var utløsende for den økonomiske krisen i Sverige, og arbeidsledigheten steg fra fire til 10 %.²⁹³

En sentral hendelse var reformeringen av det svenske pensjonssystemet (ATP).

Pensjonssystemet var kjent som «juvelen i kronan» i den svenske velferdsstaten. Bak reformeringen av pensjonsordningen stod et samarbeid over blokkene, og Möller hevder her at partiene bevisst «avpolitiser» spørsmålet om å reformere pensjonssystemene.²⁹⁴ Sejersted skriver at nettopp pensjonssystemet symboliserte «den spesifikt sosialdemokratiske orden.»²⁹⁵ Oppsiktsvekkende nok nevner ikke Carlsson denne hendelsen i memoarene sine.²⁹⁶

Fra 1994 til 1996 tok SAP over igjen som regjeringsparti. Partiet hadde gått til valg på både innstramming og skatteøkninger.²⁹⁷ Partiet gjorde et rekordvalg og fikk 45,3 %. Den økonomiske krisen fortsatte for fullt, og SAP fortsatte å styre etter en innstrammingspolitikk. Fra 1995 begynte SAP et nærmere samarbeid med Centerpartiet; de to partiene lanserte krisepakker sammen, og en slags koalisjon ble formet. Sammen gjennomførte de to partiene en betydelig saneringspolitikk.²⁹⁸

4.2 Politisk nyorientering i AP

I desember 1980 sto Ap i en prekær situasjon: «Høyres fremgang er truende for Arbeiderpartiet. Høyre har gått fram fra 20 prosent til 30 prosent i løpet av 1970-årene. (...) Vi ser en dreining over mot troen på det private initiativ.»²⁹⁹ Ivar Leveraas, partisekretæren i Ap, holdt en tale om partiets situasjon.³⁰⁰ Leveraas satte her fingeren på flere utfordringer for Ap.³⁰¹ Partiet var rammet av samarbeidsproblemer, Ap var «i strid med seg selv»³⁰²; særlig surt var forholdet mellom regjeringen og resten av partiet, og mellom Reiulf Steen og Odvar Norli.

²⁹³ Östberg og Andersson 2013: 362

²⁹⁴ Möller 2015: 283-284

²⁹⁵ Sejersted 2013: 473

²⁹⁶ Sejersted 2013: 475

²⁹⁷ Möller 2015: 276

²⁹⁸ Möller 2015: 277

²⁹⁹ Ivar Leveraas sitert etter Brundtland 1997: 255

³⁰⁰ Brundtland skriver at det var en spesiell situasjon: Hverken Odvar Norli eller Reiulf Steen ønsket utføre oppgaven. Brundtland 1997: 255

³⁰¹ Problemstillinger som også var relevante for de andre partiene i oppgaven.

³⁰² Brundtland 1997: 255

Etter maktkampen i partiet ble Brundtland 1. februar 1981 valgt til å etterfølge Odvar Nordli.³⁰³ Nordli måtte trekke seg etter sykdom. Fram mot landsmøtet to måneder senere fortsatte uroen med Reiulf Steen. Noe av det viktigste på denne tiden, skrev Brundtland, var «å oppnå forståelse for at det var nødvendig med en nøktern husholdning»,³⁰⁴ altså for innstrammingspolitikken. Innstrammingspolitikken hadde særlig begynt i 1977 med Per Kleppe som finansminister.³⁰⁵ Hensikten i 1977 var da å dempe investeringer gjennom å øke renten.³⁰⁶ Partiet hadde lagt bak seg et turbulent tiår, hvor ledelsen (Nordli og Steen) i partiet hadde samarbeidet dårlig.

1981 – nyorientering før opposisjon?

På landsmøtet i 1981, avholdt fra 2. til 5. april, ble både et nytt prinsippprogram³⁰⁷ og et nytt arbeidsprogram vedtatt.³⁰⁸ På dette landsmøtet ble også Gro Harlem Brundtland partileder, og var dermed den første kvinnelige partileder for et europeisk sosialdemokratisk parti.³⁰⁹ Einar Førde argumenterte for at behovet for et nytt prinsippprogram kom som en følge av at samfunnet hadde endret seg.³¹⁰ Førde hadde i 1979 uttalt at det partistrategisk var viktig å være «åpen i mange retninger».³¹¹

Den viktigste endringen³¹² i prinsippprogrammet, gjaldt et mer pragmatisk syn på markedet som noe som måtte aksepteres³¹³ – altså ikke bekjempes. Prinsippprogrammet fra 1981 la likevel vekt på at markedet skulle *styrres* ved å sette klare rammevilkår. Prinsippprogrammet lå i brytningspunktet mellom partiets profil på 1970-tallet og den nye vektleggingen av frihet og effektivitet. Det heter for eksempel «Styringsystemene må utformes slik at de utvikler folks evne til medvirkning. Kunnskaper styrker demokratiet. Styringsorganene må fungere effektivt. Byråkratisering og sein saksbehandling må ikke undergrave viktige mål.»³¹⁴

Arbeidsprogrammet for 80-årene

³⁰³ Nordlis preferanse var Rolf Hansen, men Hansen takket nei.

³⁰⁴ Brundtland 1997: 257

³⁰⁵ Kleppe 2003: 278

³⁰⁶ Kleppe 2003: 280

³⁰⁷ Det første siden 1969. Prinsippprogrammet i 1981 var tre ganger så langt.

³⁰⁸ Tjernshaugen 2006: 24

³⁰⁹ Njølstad 2014: 207

³¹⁰ Tjernshaugen 2006: 28

³¹¹ Einar Førde sitert etter Tjernshaugen 2006: 29

³¹² Sammen med det nye synet på sosialismen som diskuteres i neste kapittel.

³¹³ Tjernshaugen 2006: 26

³¹⁴ Ap 1981a: Punkt 69

Arbeidsprogrammet reflekterte de økonomiske endringene i verdensøkonomien – og begrensningene det satte for det norske partiet. Finner vi nyorientering i arbeidsprogrammet? Med tanke på de senere reformer for offentlig sektor, heter det i arbeidsprogrammet:

Verdensøkonomien vil sette stramme grenser for vår økonomiske vekst. Større sosial og økonomisk likhet må sikres mer ved å endre bestående ordninger, enn ved kostbare reformer. Fellesskapets muligheter til å løse sine oppgaver må styrkes på andre måter enn ved en rask vekst i de offentlige utgifter.³¹⁵

Tonen i arbeidsprogrammet viste et ansvarlig regjeringsparti i posisjon;³¹⁶ et parti som var klart «til å ta ansvar i en vanskelig tid».³¹⁷ Partiet greide ikke med sine to nye programmer å stanse høyrebølgen, og Kåre Willoch ble ny statsminister. Willoch hadde gått til valg på en «dynamisk skattepolitikk».³¹⁸ Nyorienteringen i Ap hadde begynt, men den var ikke tydelig nok til å kunne stagge høyrebølgens kritikk av «Formynderstaten». Ap havnet i opposisjon, ett år før det samme skjedde med søsterpartiet i Danmark.³¹⁹ Ved siden av de to nevnte programmene, ble også Langtidsprogrammet for 1980-årene utarbeidet av det nye og midlertidige Planleggingsekretariatet – særlig ansvar hadde den tidligere finansministeren Per Kleppe. Kimen til den senere nyorienteringen av Ap kom i dette langtidsprogrammet, hevder Kleppe i sine memoarer.³²⁰ Gudmund Hernes var også her sentral.³²¹ Ifølge Kleppe var dette langtidsprogrammet «et uttrykk for at vi politisk og samfunnsmessig befant oss i en overgangsfase.»³²²

I opposisjon – videre nyorientering?

Ap gjorde et relativt dårlig valg i 1981, og fikk 37,2 % av stemmene. Hvordan fornyet Ap seg i perioden under Høyres regjeringsperiode? I litteraturen og kildene har jeg ikke funnet noen særlige tegn på videre fornyelse i de første årene i opposisjon, men i første bind av Brundtlands selvbiografi antyder hun at fornyelsesprosessen fortsatte. I et intervju (18. januar 1982) ble hun spurt av Bjørn Talén om det var riktig at partiet var inne i en liberaliseringsperiode, noe Brundtland bekreftet: «Ja, de gamle dogmene er på vei ut. Vi må finne nye veier og kan ikke bare forsvare tidligere løsninger.»³²³ Brundtland ønsket altså å gi

³¹⁵ Ap 1981b: 2

³¹⁶ Tjernshaugen 2006: 29

³¹⁷ Ap 1981b: 2

³¹⁸ Furre 1999: 392

³¹⁹ De borgerlige i Sverige (Centerpartiet og Folkpartiet) gikk til valg på innsparingspolitikk, som Ap, og tapte.

³²⁰ Kleppe 2003: 346

³²¹ Hernes satt også i prinsippprogramkomiteen. Tjernshaugen 2006: 32

³²² Kleppe 2003: 347

³²³ Brundtland 1997: 376

et bilde av partiet i fornyelse til media, selv om andre spørsmål ble viktigere i de første årene, særlig sikkerhetspolitiske spørsmål. Interessant er også det at Ap sendte Wiktor Martinsen til Sverige for at han skulle lære mer om hvordan SAP hadde orientert seg i opposisjon.³²⁴ Den mest presserende diskusjonen i partiet på denne tiden gjaldt sikkerhetspolitikken og problemer knyttet til utstasjonering av raketter etter dobbeltvedtaket i 1979. Brundtland konsoliderte sin posisjon som en sterk leder gjennom å få de ulike fløyene til å snakke sammen og komme til enighet i sikkerhetspolitikken.

Karen Tjernshaugen har hevdet at partiet i den påfølgende opposisjonsperioden fikk et «tilbakeslag» i forhold til den nye programmatisk profilen.³²⁵ Denne konklusjonen kommer hun til basert på analyser av to programmer: Lokalpolitisk manifest for 1983 og arbeidsprogrammet «Ny vekst for Norge». Før stortingsvalget i 1985 hadde Ap et program som var mer ekspansivt enn den linjen man hadde lagt seg på før regjeringsbyttet i 1981. Per Kleppe, som fikk tilsendt partiprogrammet i utkastform, kommenterte da at den økonomiske politikken var for ekspansiv.³²⁶ Det ekspansive lå særlig i den såkalte «velgergarantien». Teigene og Hansson vurderte det slik at det var Brundtlands beste valg, men senere «har det heller ikke vært mulig å gå til valg med et så urealistisk valgprogram.»³²⁷ Aps nyorientering var altså satt på pause i opposisjon. Etter at Høyre igjen kunne danne regjering i 1985, ble nyorientering initiert på det ideologiske planet. Jeg tar for meg frihetsdebatten i neste kapittel.

1986 – nyorienteringen fortsetter og sementeres

Ap forble i opposisjon til 1986 da Høyre ble felt på kabinettspørsmål. Arbeiderpartiet kunne igjen ta over styringen. Den nye regjeringen hadde 18 regjeringsmedlemmer, hvorav 8 var kvinner. Dette var i seg selv en markering av et parti som fulgte med på de nye politiske bevegelsene i samfunnet. Det var også et parti som var mer samlet enn på 1970-tallet, slik var i hvert fall oppfatningen hos Brundtland selv.³²⁸ I hvilken grad endret partiet seg i forhold til tidligere? Da Arbeiderpartiet tok over styringen i 1986, gikk partiet i gang med å lansere en økonomisk innstrammingspolitikk. Brundtland kalte denne for «hestekuren».³²⁹

³²⁴ Brundtland 1997: 377

³²⁵ Tjernshaugen 2006: 43

³²⁶ Kleppe 2003: 351. Kleppe kommenterer samme sted «Det jeg ikke forutså i 1981, var at Arbeiderpartiet i opposisjon ikke hadde samme sans for en forsiktig økonomisk politikk som den partiet gikk inn for da det satt i regjeringsstilling.

³²⁷ Hansson og Teigene 1992: 163

³²⁸ Brundtland 1998: 11

³²⁹ Brundtland 1998: 13

Hovedinnholdet var en økonomisk innstramming kombinert med en devaluering på 12 %.³³⁰ Løsningen ble anbefalt av både sjefen for Norges Bank, Hermod Skånland, og sjefen for LO, Tor Halvorsen.³³¹

Den nye regjeringen fikk høre at den skulle få arbeidsro av KrF og delvis av Senterpartiet, og det var særlig disse partiene som Ap skulle samarbeide med i perioden fram til valget i 1989. I debatten etter regjeringserklæringen fortsatte Brundtland med ambisjonene om å reformere offentlig sektor: Brundtland sa at Ap skulle kjempe for en effektiv og brukervennlig offentlig sektor, og at det var en «hjørnestein i velferdssamfunnet.»³³² Samtidig ville Brundtland at den offentlige sektor skulle ha vilje til nyorganisering og «høyere produktivitet fra de ansatte. Dette kravet vil gjelde her som i alle deler av norsk arbeidsliv.»³³³

I den økonomiske politikken handlet det særlig om å forsøke å styre landet bort fra handelsunderskudd. Et fall i oljeprisen våren 1986 påvirket norsk økonomi negativt. Det handlet om å få ned rentenivået, som ikke lenger kunne brukes som et politisk verktøy.³³⁴ Dette viste at man ikke kunne regulere arbeidsledigheten på samme måte som før – den fortsatte å stige. Dereguleringene under Willoch var noe Ap bygde videre på, og var ikke noe man forsøkte å motsette seg.

Landsmøtet «i fornyelsens tegn»

Landsmøtet i 1987 var spesielt på flere måter: det var hundre år siden partiets opprettelse i Arendal 1887. I tillegg er landsmøtet i 1987 det møtet hvor partiledelsen tydeligst viste seg fra sin nye side. Brundtland kalte det senere et landsmøte i «fornyelsens tegn».³³⁵ Einar Førde holdt en oppsiktsvekkende tale hvor han understreket betydningen av markedsøkonomien, og at partiet ikke måtte vise seg som markedets fiende. Førde var kanskje den viktigste ideologen i perioden, og på landsmøtet triumferte Førde. Rune Slagstad tillegger Førde betydning som en aktør som hadde beina plantet i to forskjellige partitradisjoner og som derfor kunne være med på å snu partiet mot markedsøkonomien.³³⁶ Inntrykket i mediene var at partiet nå kvittet seg med gamle dogmer.³³⁷ Men, som jeg har vært inne på, var nok mange av dogmene på

³³⁰ Brundtland 1998: 13

³³¹ Brundtland 1998: 13

³³² Brundtland 1998: 22

³³³ Brundtland 1998: 22-23

³³⁴ Teigene og Hansson 1992: 229

³³⁵ Brundtland 1998: 99.

³³⁶ Slagstad 1998: 431

³³⁷ Benum 2005: 173

dette tidspunktet allerede ute av partiet. Det fantes også protester mot nyorienteringen, mellom modernister og tradisjonister, og Brundtland nevner særlig Liv Nilsson.³³⁸ Før Solidaritetsalternativet ble en realitet, handlet mye av kampen mellom Ap og LO om å nedjustere kravene fra fagbevegelsen. Brundtland beskriver hvordan partiet ikke bare kunne heve rentene igjen i krisen landet var inne i.³³⁹

Dette var den første sentrale delen av den politiske nyorienteringen; markedsøkonomien ble sett på som noe positivt, og linjen fra 1981, som åpnet opp for en «aksept» for markedet, ble nå bekreftet og tillagt en større betydning. Her viste Ap tydelig en likhet med de andre europeiske sosialdemokratiske partiene – kanskje særlig Labour gjennom Policy Review (mer nedenfor). Forskjellen var at Ap var tidligere ute enn Labour. Ap ble i perioden mer vennlig innstilt mot markedsøkonomien. Det var tydelig i talen som Einar Førde holdt på landsmøtet, og også i essayet «Ideologi i Gros tid» som ble utgitt to år senere, i 1989.³⁴⁰

Modernisering av offentlig sektor

En annen del av partiets nyorientering var å reformere offentlig sektor, gjøre den smidigere og mer åpen for valgfrihet og brukerne. Her var Ap en sentral aktør, og partiet hadde dette som et mål for 1980-tallet. Men mange av initiativene kom også fra ulike departementer selv.³⁴¹ Høyre var også langt framme når det gjaldt omformingen av staten, særlig gjennom «Program for modernisering av statlig forvaltning» (1986). Ifølge Benum bestod Brundtlands nye regjerings påfølgende program «Den nye staten. Program for fornyelse av statsforvaltningene.» av mye av det samme tankegodset.³⁴² På 1990-tallet fulgte en rekke tiltak som omformet offentlig sektor, særlig gjennom en markedstilpasning av mange statsbedrifter. En rekke eksempler viste at de tidligere statseide bedriftene skulle ut og konkurrere på markedet.

Mot et sosialdemokratisk storborgerskap

Flere historikere har skrevet om hvordan Ap ble preget av en gruppe politikere som i stadig større grad beveget seg mellom politikk og næringsliv. Edgeir Benum har kalt dette for et

³³⁸ Brundtland 1998: 108

³³⁹ Brundtland 1998: 116

³⁴⁰ Førde 1989

³⁴¹ Benum 2005: 183

³⁴² Benum 2005: 185

sosialdemokratisk storborgerskap.³⁴³ Poenget hans her er at «det nye sosialdemokratiet» var preget av ledere som i økende grad kunne bevege seg mellom næringsliv og politikk, noe som var et nytt trekk for arbeiderparti-politikere. Det var i stor grad den nye gruppen med politikere, som Gro Harlem Brundtland, Einar Førde og Gudmund Hernes, som var sentrale i Aps utvikling. De sentrale aktørene hadde akademisk bakgrunn.

Tolkninger av Aps nyorientering

Det finnes en rekke måter å tolke Aps nyorientering på. En vanlig tolkning var at partiet beveget seg mot høyre.³⁴⁴ Problemet med å sette Aps nyorientering inn i en venstre/høyre-akse, var at disse var under endring. Høyrebølgen var nettopp en endring av høyresidens prinsipper. Ap fant sin nyorientering bort fra partiets gamle profil, men også i motsetning til nyliberalismen hvor staten var fienden og markedet konsekvent en løsning. Det var ikke en slik løsning Ap fant – selv om partiet åpnet opp for markedet som en mulig løsning for å øke effektiviteten i offentlig sektor. Den tredje veien for Ap ble å finne nye løsninger for å tilpasse velferdsstaten til både de nye økonomiske spillereglene, men også å tilpasse velferdsstaten etter kritikken som både kom fra høyresiden. Det er vanskelig å karakterisere de nye løsningene som enten venstre eller høyreløsninger, da det nettopp handlet om å tilpasse seg nye økonomiske spilleregler. Brundtland var en passende leder for å gjennomføre en slik endring av partiet, en nyorientering innenfor de norske nasjonale betingelsene.

Arbeiderpartiet på 1990-tallet

Fant det sted en videre politisk nyorientering på 1990-tallet? Mye av det politiske arbeidet handlet for Aps del om å få støtte for EØS. Fra 1993 hadde Gro sin «storhetstid» og det begynte å gå bedre med den norske økonomien. 1990-tallet ble til en viss grad preget av den politiske kampen om at Norge skulle inn i EU. Her viste Brundtland en langt mer forsiktig side – en taktikk som ifølge Lahlum kunne minne om den tidligere danske statsministeren Jens Otto Krags strategi for å få Danmark inn i EF³⁴⁵ - enn Trygve Bratteli gjorde i 1972. Som Lahlum har skrevet: «Brundtland stilte på sine ti år som statsminister ikke ett eneste kabinettsspørsmål.»³⁴⁶ Dette var kanskje Brundtlands største styrke som en pragmatisk politiker – ikke love for mye og heller ikke satse alt på et kort. Brundtland viste samtidig en

³⁴³ Benum 2005: 187

³⁴⁴ For eksempel i Nyhamar 1990 og Lafferty 1987.

³⁴⁵ Lahlum 2008: 287

³⁴⁶ Lahlum 2008: 286

sterk vilje til at Ap skulle sitte i regjering – uten samarbeidspartnere.³⁴⁷ Hvorvidt det fant sted en ny runde med nyorientering av partiet på 1990-tallet, gir litteraturen og kildene få tegn på. Hos Berge Furre om Brundtlands regjering etter Syse heter det at «Brundtlands regjering stråla av administrativ effektivitet, modernisering av offentlig sektor og tilpassing til det integrerte Vest-Europa i nyliberalismens grep.»³⁴⁸ Altså i hovedsak en gjennomføring av 1980-tallets nyorientering.

4.3 Sosialdemokratiet

SD³⁴⁹ i Danmark var på 1970-tallet i en urolig parlamentarisk situasjon – særlig etter folketingsvalget i 1973 hvor partiet fikk et svært dårlig resultat på 26,1 %. I 1978 inngikk partiet i en koalisjon med Venstre.³⁵⁰ Koalisjonen varte bare et år, og skapte sterk uenighet innad i SD, særlig mellom det danske LO og SD.³⁵¹ Mer spesifikt gikk konflikten ut på to forskjellige oppfatninger av hvordan den økonomiske krisen skulle overvinnnes.³⁵²

Hvem som skulle betale for den økonomiske krisen, var spørsmålet. LO (og til en viss grad partiet) ville ha kompensasjon for mindre lønnstillegg i lønnsoppgjørene, og ØD – økonomisk demokrati – ble foreslått som kompensasjon.³⁵³ Partiet selv mente at det var urealistisk å få igjennom ØD, og mente at man burde være fornøyd med å ha regjeringsmakten, istedenfor at den borgerlige blokken skulle få bestemme uten SDs innflytelse. LO hevdet derimot at en periode i opposisjon kunne styrke partiet.³⁵⁴

Folketingsvalget i 1979 ledet til en ny mindretallsregjering for Jørgensen. Denne gangen uten Venstre, som nå søkte tilbake i den danske borgerlige blokken. Sosialdemokratene fikk de beste stemmetallene siden 1964 med 38,3 %.³⁵⁵ Dette var Jørgensens fjerde regjering, og SD fortsatte med en økonomisk innstrammingspolitikk.³⁵⁶ Ved inngangen til 1980-tallet hadde partiet gjenvunnet den parlamentariske styrken fra 1971, men den økonomiske situasjonen

³⁴⁷ Lahlum 2008: 288

³⁴⁸ Furre 1999: 491

³⁴⁹ Jeg bruker forkortelsen SD i dette kapittelet. Vanligere i dansk litteraturen er S.

³⁵⁰ Venstre i Danmark er et liberalt parti, som Venstre i Norge, Folkpartiet i Sverige.

³⁵¹ Callesen 1996: 32

³⁵² Callesen 1996: 33

³⁵³ Callesen 1996: 33

³⁵⁴ Callesen 1996: 34

³⁵⁵ Callesen 1996: 36

³⁵⁶ Callesen 1996: 37

gjorde det vanskelig å styre.³⁵⁷ Tiden var ikke inne for nye reformer, men kutt skulle skje med solidaritet.³⁵⁸

Folketingsvalget 1981 – og opposisjon

Folketingsvalget i 1981 endte med svekkede tall for SD. Men på grunn av manglende samarbeidsvilje fra andre partier, ble det dannet en ny mindretallsregjering. Forlikspolitikken som SD førte, møtte på mye motstand på Folketinget.³⁵⁹ Som et resultat av den politiske uviljen, overlot SD regjeringsmakten til en borgerlig «firkløverkoalisjon». «I dele af arbejderbevægelsen rejste der sig en stemning for at afgive regeringsmagten (f.eks. i *LO-bladet* 29.juli 1982), så de borgerlige selv kunne få lov til at forvalte det økonomiske underskud, de havde været med til at skabe.»³⁶⁰ Anker Jørgensens siste regjering trakk seg uten å skrive ut valg.³⁶¹ Det finnes mange ulike tolkninger av Jørgensens og SDs beslutning her. Ifølge Callesen forventet partiet at den borgerlige regjeringen skulle rakne umiddelbart etter å ha kommet til makten. Med den tolkningen blir avgjørelsen et taktisk spill. Callesen er altså ikke enig i at partiet ga opp. Mot dette vil jeg innvende at den usikre parlamentariske situasjonen, Jørgensen fjerde mindretallsregjering, manglende fremgang for ØD, samt den økonomiske situasjonen, gir en rekke ekstra motiver for at partiet kunne tre tilbake for en borgerlig koalisjon. Kontrasten er sterk til SAPs og Aps styringsvilje på samme tid. Dette ble begynnelsen på elleve år i opposisjon, hvor SD måtte endre seg for å komme tilbake til makten.

Politisk fornyelse?

Før SD havnet i opposisjon, og i fortsettelsen av 1982, ble fornyelse av partiet diskutert: både det interne partidemokratiet, partiets forhold til nye sosiale bevegelser, og «hovedbestyrelsens stilling».³⁶² Debattopplegget *En socialdemokratisk fremtid* ble presentert på årsmøtet i 1982, men ble borte fordi partiet trakk seg fra regjering før årsmøtet.³⁶³ Arbeidet fortsatte i 1983.

Den politiske utviklingen i partiet i opposisjon, var i begynnelsen uklar. Ved folketingsvalget i 1984 mistet SD to mandater og fikk 31,6 %. Flere sentrale partimedlemmer som Johannes

³⁵⁷ Callesen 1996: 40

³⁵⁸ Callesen 1996: 43

³⁵⁹ Callesen 1996: 48

³⁶⁰ Callesen 1996: 48

³⁶¹ Callesen 1996: 48

³⁶² Callesen 1996: 49-50

³⁶³ Callesen 1996: 49

Möhl og nestleder Knud Heinesen mente at valgresultatet måtte tolkes slik at partiets opposisjonspolitikk ikke ble oppfattet som konstruktiv.³⁶⁴ Heinesen snakket om at partiets økonomiske politikk hadde et troverdighetsproblem.³⁶⁵ Flere historikere har tolket SDs opposisjonsperiode som nettopp en periode hvor partiet måtte vise seg som troverdige i den økonomiske politikken.³⁶⁶ Noe som kunne vitne om en viss politisk nyorientering ved partikongressen i 1984, var en kvotering av kvinner inn i partiet, og også at nestlederposten i partiet ble delt i to. Her var det snakk om organisatoriske nyorienteringer. Likestillingslinjen ble forsterket og utvidet på partikongressen i 1988: 40 % regelen skulle utvides til flere deler av partiet.³⁶⁷

Opposisjonspolitikk fra 1984: Konsensus om utviklingen?

Ifølge Callesen fantes det få fløyer innad i partiet i denne perioden. Ulike posisjoneringer og taktikker ja, men ingen fløyer som presenterte ulike langsiktige strategier. I veien for den langsiktige strategi stod globaliseringen.³⁶⁸ SD hadde en fordel: Høyrefløyen i partiet hadde forlatt SD i 1973 for å danne Centrum-demokratene (CD), og «at de mere ekstreme liberalistiske overvejelser ikke hadde en særlig betydningsfull position i partiet.»³⁶⁹

For ny fremgang

«For ny fremgang» var tittelen på arbeidsprogrammet som ble vedtatt på partikonferansen i 1984. Hva var innholdet her? Fantes det noen tegn til fornyelse? Arbeidsprogrammet begynner med å skissere at partiet skal jobbe med kampen for «fred og nedrustning», internasjonalt samarbeid og bistand.³⁷⁰ Den internasjonale orienteringen er sterk. Sterkt i programmet står økt bistandsarbeid og et internasjonalt samarbeid for å skape ny økonomisk vekst. Programmet påpeker den økende ulikheten i det danske samfunnet. Her gis den borgerlige regjeringen skylden, mens SD hevder det vil kjempe mot «(...) sosialt urimelig

³⁶⁴ Callesen 1996: 52

³⁶⁵ Callesen 1996: 52

³⁶⁶ Parallellene til Labour er her klare: Begge partier måtte vise at de stod for en troverdig økonomisk politikk. Se nedenfor om Labours utvikling.

³⁶⁷ Callesen 1996: 66

³⁶⁸ Callesen 1996. Callesen hevder samme sted at en manglende langsiktig strategi var felles for andre europeiske arbeiderpartiene.

³⁶⁹ Callesen 1996: 53

³⁷⁰ SD 1984: 3

nedsjøringspolitikk. Vi vil bryde ulighedens onde sirkel. Vi skal modvirke, at dårlige konjunkturer og den teknologiske utvikling uddyber klassesdelingen.»³⁷¹

Solidaritert er en del av løsningen – men konkret hvordan partiet skal bekjempe ulikheten framkommer ikke i programmet, bortsett fra at de rike må betale mer slik at de vanskeligstilte fr mer.³⁷²

Partiet presenterer seg som beskytter av velferdsstaten, og som den som skal på velferdsstaten på «rett kl igen»,³⁷³ men med en innrømmelse av at budsjettene framover blir mindre enn før. Noen rester av tankegangen om økonomisk demokrati finnes fortsatt i programmet.³⁷⁴ Jeg finner få rester av tanker om sosialisme i programmet. Arbeidsprogrammet legger vekt på et samarbeid mellom privat og offentlig sektor, men avviser en «omfattende privatisering af de offentlige tjenester.»³⁷⁵

Det legges ellers til rette for en aktiv industripolitikk som kan føre til forbedret konkurranse for danske bedrifter. Det er få spor av nasjonalisering av bedrifter. En videre effektivisering av dansk landbruk legges det også vekt på.^{376,377}

Bjerregaard – en venstreorientering?

Ritt Bjerregaard framstod på denne partikongressen som venstreorientert i visse spørsmål. Callesen trekker likevel i tvil om dette innbar en venstredreining av partiet – særlig fordi hun angrep fagforeningene. En tolkning var at man ville åpne opp for SFs velgere, og SD åpnet i perioden opp for et parlamentarisk samarbeid med SF i tiden framover. Ifølge Callesen var venstrekoalisjonen (SF og SD) en mulighet fram til 1992.³⁷⁸ SD hadde også lent seg forsiktig mot venstre i en del politiske spørsmål i opposisjon. At partiet ville samarbeide med SF, viste også dette. Samtidig ønsket partiet mot slutten av tiåret  samarbeide mer med sentrum. Nyorienteringen i opposisjon kom først mot slutten av 1980-tallet. Hva bestod denne i?

Nyorientering fra 1988 til 1992

³⁷¹ SD 1984: 4

³⁷² Kortere arbeidstid ble nevnt som en mulighet til  skape flere jobber.

³⁷³ SD 1984: 7

³⁷⁴ «Der skal lovgives om verskudsdeling, som giver lnmodtagerne andel i den gende kapitaltilvkst og forbedrer rygstdet for de ansattes medbestemmelse i den enkelte virksomhed.» SD 1984: 6. Økonomisk demokrati nevnes også senere i programmet. Se SD 1984: 11

³⁷⁵ SD 1984: 7

³⁷⁶ Dansk landbruk har vært basert på kontinuerlig effektivisering. Kontrasten er sterk til norsk landbrukspolitikk.

³⁷⁷ SD 1984: 10

³⁷⁸ Callesen 1996: 58

Anker Jørgensen forsvant etter femten år som partileder i SD, i september 1987. Jørgensen åpnet opp debatten i partiet etter å ha havnet i opposisjon, men Jørgensen var ikke, ifølge litteraturen og kildene jeg har undersøkt, spesielt delaktig i denne nyorienteringen selv. Jørgensen greide å beholde populariteten blant partimedlemmene, men greide ikke å stake ut en ny og troverdig kurs for partiet. Den nye partilederen ble Svend Auken. Auken fikk ingen dominerende posisjon i partiet, men han var til en viss grad med på å fornye partiet. Han utgav i 1987 boka *Vilje til forandring*. På partikongressen i 1988 ble arbeidsprogrammet «På menneskets vilkår» presentert av nestleder Poul Nyrup Rasmussen. Her ble målet om å justere velferdssamfunnet presentert.³⁷⁹ Det er også her at markedsfilosofien får sitt gjennomslag.³⁸⁰ Ved siden av Rasmussen var også Mogens Lykketoft sentral i partiets fornyelse. Lykketoft hadde tidligere på 1980-tallet vært involvert i arbeiderbevegelsens nordiske samarbeidskomite (SAMAK). Gjennom arbeidet i denne komiteen kom en rekke ideer om hvordan offentlig sektor kunne reformeres.³⁸¹ Komiteen, hvor en rekke sentrale sosialdemokrater fra Norden satt, krevde «fornyelse af den offentlige sektor. Der blev stillet krav om øget produktivitet gennem decentralisering, øget valgfrihed og konkurrence.»³⁸²

Gjennom Lykketoft ble det økonomiske programmet «Gang i 90'erne» presentert. Her handlet det for partiet om å vise seg som økonomiske ansvarlige. Gjennom programmet greide partiet å ta politisk initiativ. Ifølge meningsmålinger var troen utbredt på at Socialdemokratiet ikke var økonomisk ansvarlige.³⁸³ Hovedinnholdet var å redusere arbeidsledigheten og samtidig utvikle velferdsstaten. Midlene skulle skaffes ved å legge om skattesystemet, holde offentlig forbruk nede, investere i bedrifter og en tvungen pensjonssparing.³⁸⁴

Folketingsvalget 1990

SD hadde gått til valg med parolen «Samarbejde over midten»³⁸⁵: SD forsøkte å få til et samarbeid med de mindre borgerlige partiene uten å bryte med SF.³⁸⁶ Partiet gikk fram ved valget, fra 29,8 % til 37,4 %. Partiet lyktes ikke å danne regjering, selv om det var villig til å

³⁷⁹ Helbak 1996: 308

³⁸⁰ Helbak 1996: 308

³⁸¹ En interessant masteroppgave som belyser det nordiske samarbeidet i SAMAK er Parr 2007.

³⁸² Kolstrup 2002: 4

³⁸³ Callesen 1996: 68

³⁸⁴ Callesen 1996: 68

³⁸⁵ Callesen 1996: 73

³⁸⁶ Callesen 1996: 72

samarbeide bredt og hadde gjort et svært godt valg. Det var særlig etter valget i 1990 at sentrumpartiene begynte å distansere seg fra regjeringen.³⁸⁷

Nytt prinsippprogram

Et nytt prinsippprogram ble utarbeidet av Svend Auken, og senere ble også Mogens Lykketoft med på utarbeidelsen av programmet.³⁸⁸ Programmet fikk navnet: «Det ny århundrede». Den politiske essensen var en mer positiv holdning til markedsøkonomien – selv om det var en «social markedsøkonomi».

Poul Nyrup Rasmussen – ny leder

I løpet av 1991 ble det stadig foreslått av media at partiet burde erstatte Auken med Poul Nyrup Rasmussen. Støttet av en rekke sentrale partimedlemmer, deriblant Mogens Lykketoft, bekreftet Poul Nyrup Rasmussen at han stilte som motkandidat. Callesen trekker fram at Svend Auken hadde et dårlig forhold til RV (Radikale Venstre), og at dette ble sett på som skadelig for et mulig samarbeid med partiet.³⁸⁹ Disse tankene stod sterkt i Folketingsgruppen til partiet. Var det noen forskjell mellom Auken og Nyrup Rasmussen? Tilsynelatende var det små forskjeller mellom de to. Det viktigste var at Nyrup Rasmussen ble ansett å ha bedre muligheter til å skape et bredt samarbeid med de danske sentrumpartiene. På den ekstraordinære partikongressen 11. april 1992 fikk Nyrup Rasmussen et flertall: 359 stemmer for han, 187 for Auken.

Fram til regjering

Etter at Nyrup Rasmussen var blitt valgt som ny leder, fikk partiet nytt prinsippprogram og nytt arbeidsprogram. I 1992 stemte det danske folket nei til Maastricht-avtalen. Saken var viktig for SD fordi partiet raskt kom på banen med å planlegge hvordan Danmark kunne få en særordning. Denne særordningen kom under navnet «Det nationale kompromis».

Kompromisset var viktig for SD; det viste at partiet kunne ta initiativ, og at partiet kunne samarbeide med midtpartiene. SD kunne ta over regjeringen etter at Tamil-saken felte den borgerlige regjeringen. Saken gikk kort sagt ut på at tidligere justisminister Erik Ninn-Hansen

³⁸⁷ Green-Pedersen og van Kersbergen 2002: 516

³⁸⁸ Callesen 1996: 74

³⁸⁹ Callesen 1996: 80

hadde hindret en gjenforening for tamilske flyktninger.³⁹⁰ Rapporten om saken, publisert i 1993, førte til at Schlüter-regjeringen gikk av.

En bred koalisjon av SD, Radikale venstre, Centrum-Demokratene³⁹¹ og Kristelig Folkeparti ble dannet. Edinburgh-avtalen, som bygde på «det nasjonale kompromiss», fikk et positivt resultat ved folkeavstemningen.

Etter folkeavstemningen

Da Edinburgh-avtalen var vedtatt, lanserte SD sammen med regjeringen en reformpakke som ble kalt *Ny kurs mot bedre tider*; 23 lover ble vedtatt. Etterfulgt av dette var arbeidsmarkedsreformen.³⁹² Regjerings samarbeidet var imidlertid preget av intern uro, og flere medlemmer i både CD og KrF forlot partiene sine.³⁹³ SD ble samtidig kritisert for at partiet manglet et sosialdemokratiske budskap.³⁹⁴

Folketingsvalget 1994

Valget i 1994 viste en tilbakegang for SD, og partiet fikk nå 36,4 %.³⁹⁵ For regjeringen generelt var det ingen av partiene som gikk framover: KrF gikk ut av regjering, CD fikk halvert stemmene sine. RV gikk fram 1 %.³⁹⁶ Valget var derimot en stor seier for Venstre.³⁹⁷ Resultatet ble imidlertid en ny minoritetsregjering bestående av SD, RV og CD.

4.4 Labour og politiske endringer

For Labour var det store politiske prosjektet å komme tilbake i regjeringsposisjon etter 1979, da Thatcher satte i gang med sitt prosjekt for å endre Storbritannia. Thatcher ønsket å gi frie markeder en større plass, samtidig som hun foraktet «sosialisme».³⁹⁸ Thatcher gikk til angrep på det meste av hva Labour representerte politisk.³⁹⁹ Mot Thatcherismen manglet Labour et

³⁹⁰ Callesen 1996: 85-86

³⁹¹ Partiet som brøt ut av Sosialdemokratiet i 1973

³⁹² Callesen 1996: 87

³⁹³ Callesen 1996: 87

³⁹⁴ Callesen 1996: 87

³⁹⁵ Callesen 1996: 93

³⁹⁶ Callesen 1996: 92

³⁹⁷ Venstre gikk fra utrolige 8 % til 23,3 %.

³⁹⁸ Thorpe 2008: 210. «Sosialismen» som Thatcher hatet var et bredt begrep: Labour, fagforeningene, offentlig eierskap av industri, velferdsstaten, høy direkte skatt.

³⁹⁹ Thorpe 2008: 210

umiddelbart svar.⁴⁰⁰ Samtidig med Thatcher gikk også Storbritannia inn i en dyp resesjon. Arbeidsledigheten ble fordoblet mellom 1979 og 1981. Landet hadde en negativ vekst i 1980 og 1981, og en inflasjon på over 20 %.⁴⁰¹ I en slik kontekst vokste venstresiden i Labour fra 1979 og inn i begynnelsen av 1980-årene.

Venstresiden i partiet

De første årene etter Thatcher var partiet splittet mellom flere fløyer. Venstreinnflytelsen fant sin vei inn i grupper som ønsket økt partidemokrati – særlig CLPD.⁴⁰² Flere av fagforeningslederne var enda viktigere for venstresidens innflytelse i partiet. Mange av fagforeningslederne var bitre etter Callaghans regjeringsperiode.⁴⁰³ Den drøyeste venstrefraksjonen var Militant Tendency – ofte beskrevet som et «parti i partiet». Fraksjonen og dens medlemmer ble etter hvert kastet ut av partiet. Tony Benn var den av Labour-politikerne som oftest blir brukt som eksempel på den «harde venstresiden»⁴⁰⁴ på begynnelsen av 1980-årene. Han forsøkte å bli nestleder i 1981, men tapte knapt for Healey.⁴⁰⁵ Partikonferansen i 1981 markerte slutten på venstresidens framgang i partiet.⁴⁰⁶ Michael Foot representerte den mykere venstresiden, og stilte til valg som partilederkandidat etter at Callaghan trakk seg. Foot vant så vidt foran Healey, som ble nestleder. Foot ble etter hvert mer og mer upopulær, og han hadde ingen sterk posisjon i partiet.

Høyresiden

Et resultat av venstresidens nye styrke var, som nevnt i bakgrunnskapittelet, at et nytt parti ble opprettet i 1981 – SDP (Social Democratic Party).⁴⁰⁷ Partiet samarbeidet med det liberale partiet i Storbritannia, og slo seg senere sammen med dette. Den største delen av høyresiden i Labour forble imidlertid i partiet. Etter valgnederlaget i 1983 fikk Neil Kinnock lederposisjonen. Hva slags politiske saker var det han kjempet for? Kinnock var blant annet ansvarlig bak initiativet til å modernisere partiets politikk gjennom Policy Review.

Endringer i partiorganisasjonen

⁴⁰⁰ Sheldrick 2012:

⁴⁰¹ Thorpe 2008: 210

⁴⁰² Campaign for Labour Party Democracy. CLPD brydde seg hovedsakelig om konstitusjonelle reformer i partiet.

⁴⁰³ Thorpe 2008: 211

⁴⁰⁴ I litteraturen om Labour brukes ofte «hard left» og «soft left» for å skille mellom ulike parter på venstresiden.

⁴⁰⁵ En slags borgerkrig i partiet som ble opplevd som meningsløs.

⁴⁰⁶ Thorpe 2008: 215

⁴⁰⁷ Partiet ble offisielt opprettet 26. mars 1981. 10 ministre forlot Labour for det nye partiet i starten. SDP utgikk fra høyrefløyen av Labour. Social democracy konnoterer ofte høyresiden i historiografien om Labour-partiet.

En viktig endring som fant sted under Kinnock, fra 1985, var at han sentraliserte makt i lederskapet – utenfor de vanlige organene. Kontoret hans ble «an alternative party organization.»⁴⁰⁸ Dette handlet om å profesjonalisere partiledelsen gjennom bedre presentasjon og image.⁴⁰⁹ Partiet skulle også gjøres mer mediavennlig. En konsekvens av dette var at NEC og partikongressen fikk mindre innflytelse.

Politikken fram mot valget i 1987

Politikken som Labour førte etter valget i 1983, var ikke entydig. Hovedmålet i politikktutforming var å gjøre Labours så attraktiv som mulig for velgerne. Dette innebar å være forsiktige med å lansere radikale forslag, men heller gjøre politiske forslag moderate, men mer troverdige og populære.⁴¹⁰ Et eksempel på politikk som var blitt bedømt lite troverdig, var Labours løfte om å få ned arbeidsledigheten til under en million. Dette var noe partiet hadde lovet før valget i 1983.

Det kunne nettopp være en fordel å være vag, men partiet gikk ikke til valg med et helhetlig uttenkt valgmanifest. I manifestet var det en rekke motstridende tendenser, og Thorpe trekker fram flere politiske saker som viste en uklarhet: Saken for å fjerne amerikanske atombaser ble droppet, mens partiet fortsatt hadde nedrustning på programmet.⁴¹¹ I valgmanifestet fra 1987 ønsket ikke lenger partiet å trekke Storbritannia ut av EF. Dette var et nytt element i partiet. I valgmanifestet fra 1983 hadde Labour argumentert med at det europeiske samarbeidet helt konkret gjorde Labours ønskede politikk vanskelig. Selv om partiet nå var positivt innstilt før valget i 1987, var det ikke stort parti hadde å si.⁴¹² «Social Ownership» var et annet mål hvor partiet viste uklarhet. Ifølge Thorpe var det her snakk om en form for nasjonalisering.⁴¹³ I tillegg til disse nevnte områdene, foreslo valgmanifestet også at partiet skulle få ned arbeidsledigheten, og at offentlige tilskudd til velferdsgoder skulle økes.⁴¹⁴ Problemet her var at Labour ikke nevnte hvordan finansieringen skulle foregå. Dermed ble politikken et lett bytte for det konservative partiet. Oppsummert gjorde Labour en god valgkamp i 1987, men

⁴⁰⁸ Thorpe 2008: 227

⁴⁰⁹ Peter Mandelson var sentral i dette.

⁴¹⁰ Thorpe 2008: 227

⁴¹¹ Thorpe 2008: 227

⁴¹² Thorpe 2008: 227

⁴¹³ Thorpe 2008: 227

⁴¹⁴ Thorpe 2008: 227-228

partiet manglet en klar politisk profil. I valget fikk partiet en svak fremgang med 3,2 %, totalt 30.8 %. Med det fikk partiet 229 representanter i parlamentet.⁴¹⁵

Policy Review – moderniseringen av partiet

Policy Review, som jeg kommer tilbake til i kapitlet om ideologi, bestod av en rekke arbeidsgrupper med mandat om å utforme ny politikk for partiet. Gruppene ble nedsatt av Kinnock fra 1987 – etter valgnederlaget. Disse rundene med endring av politikken i partiet, går under navnet «modernization» hos Thorpe, altså modernisering. Moderniseringen av partiet hadde begynt før 1987, men tempoet skulle nå øke.⁴¹⁶ Det viktigste resultatet av Policy Review, var at partiet endret sitt forhold til offentlig eierskap (i form av nasjonalisering). Nasjonalisering skulle ikke være et mål for et modernisert Labour. I stedet skulle markedene få en større innflytelse, og partiet måtte vise at det var en venn av næringslivet. Dette fikk skyggekanaler John Smith til å reise rundt og møte næringslivsledere i London City.⁴¹⁷ Det handlet om å bygge opp troverdighet og vise seg som moderate. Labour skulle heller ikke bruke penger det ikke hadde, men kun bygge på en fordeling av overskuddet.

Kinnock og valget i 1992

Labour tapte valget i 1992, og Kinnock gikk av som partileder. John Smith vant kampen som etterfølger.⁴¹⁸ Ifølge Thorpe var det et valg som Labour ikke kunne vinne fordi de konservative hadde greid å kvitte seg med sine to mest upopulære saker: Margaret Thatcher og «the poll tax» som Thatcher hadde kjempet for å innføre. Dessuten hadde ikke valgkampen gått like bra som den burde – særlig i de siste ukene hadde Labour gått på et par blundere.

John Smith

Smith var en samlende skikkelse i partiet, og han hadde tidligere erfaring fra det siste året i regjeringsskabinettet til Callaghan (1978-1978) som handelsminister. På tre måter endret Smith politikken i Labour. Det første var en økt plass for kvinner i partiet: Halvparten av nye ministerposter skulle reserveres for kvinner. Det andre var en videreføring av One Member One vote. Hovedhensikten her var å redusere makten til fagforeningenes «blokkstemme». Det

⁴¹⁵ Thorpe 2008

⁴¹⁶ Thorpe 2008: 231

⁴¹⁷ Thorpe 2008: 231

⁴¹⁸ Kinnock ønsket egentlig Bryan Gould som etterfølger.

tredje var opprettelsen av NPF – National Policy Forum. Smith ble likevel oppfattet som en brems av de som ønsket modernisering i partiet.

Tony Blair – Ny leder av partiet – ny politikk?

Tony Blair tok over ledelsen av partiet etter John Smiths plutselige død i 1994. To måneder senere var Blair den nye partilederen – den yngste lederen av partiet noensinne.⁴¹⁹ Bildet av en ung partileder som skulle fornye nasjonen, ble dyrket fram i kampanjen Blair førte for å bli leder.⁴²⁰ Blair var utålmodig etter å modernisere partiet videre. En viktig del av Blairs forsøk på å fornye Labour, var retorisk og moralsk. Den moralske forargelsen over utviklingen var noe som Blair aktivt spilte på – og en strategi som var inspirert av Thatchers strategi før valgseieren i 1979.⁴²¹ Det nye var nettopp noe vagt, men tiltrekkende. Et resultat av samme tankegang, var å gi navnet «New» til Labour, noe som skjedde i oktober 1994.⁴²²

Arven etter Kinnock og Smith

Blair kunne også bygge på den politiske arven etter Kinnock og Smith i partiet.⁴²³ Venstresiden var blitt svekket under Kinnock – symbolisert ved utestengelsen av Militant Tendency i partiet. Den var nå «largely insignificant».⁴²⁴ I tillegg var alle ønskene om videre nasjonalisering av bedrifter lagt bort, men også «tax and spend, and Keynesian economics.»⁴²⁵ Labour var også heldige med eksterne forhold: Partiet lå godt an på meningsmålingene, godt hjulpet av Blairs stigende popularitet, mens det konservative partiet fortsatte å bli stadig mer upopulært.⁴²⁶ Blair fortsatte derfor, på samme måte som Smith, med å la de konservative holde på slik de allerede hadde gjort: i en nedadgående spiral hvor partiet mistet stemmer og troverdighet. Et paradoks her var at de konservative fortsatte å være upopulære, til tross for at økonomien gikk langt bedre enn på begynnelsen av 1990-tallet.⁴²⁷ Samtidig med dette, gjennomførte Blair endringer som gjorde Labour mer moderate.

New Labour og politikk

⁴¹⁹ Thorpe 2008: 245. Blair var 41 år gammel da han ble valgt som partileder.

⁴²⁰ Thorpe 2008: 245

⁴²¹ Thorpe 2008: 247

⁴²² Thorpe 2008: 247

⁴²³ Thorpe 2008: 246

⁴²⁴ Thorpe 2008: 246

⁴²⁵ Thorpe 2008: 246

⁴²⁶ En av årsakene til den voksende upopulariteten var en rekke skandaler som ble avslørt hos de konservative. Skandalene får samlebetegnelsen «sleaze» hos Thorpe.

⁴²⁷ Thorpe 2008: 250. Ifølge Thorpe er dette et eksempel på at det ikke er noen lovmessighet mellom økonomisk situasjon og prediksjon og velgeratferd.

Gjennom Tony Blair ble utformingen av politikken i partiet sentralisert i Blairs nærmeste krets. Det vil si at NEC og landsmøtene fikk en mindre betydning enn tidligere.⁴²⁸ Dette var en kontinuitet fra Kinnocks periode som leder, særlig etter 1987. I valgkampen lanserte partiet fem valgløfter: Partiet skulle redusere antallet barn i hver klasse på lavere trinn, gjøre behandlingstiden for unge forbrytere raskere, forkorte ventetiden for pasienter på det nasjonale sykehuset (NHS), flytte 250 000 unge fra trygd til arbeid og holde inflasjonen lav.⁴²⁹ Målene var forsiktede, men troverdige. Likevel var de en kontrast til Blairs løfte om en gjenfødt nasjon.⁴³⁰ En vanlig tolkning av New Labour er ellers at partiet flyttet seg til høyre. Men på hvilke måter?

New Labour og økonomisk politikk

En del av New Labours løfter i opposisjon, hadde vært at partiet ikke skulle bruke mer penger enn det de konservative hadde satt av i budsjettet sitt. Dette løftet gjaldt for de første to årene.⁴³¹ Gordon Brown var i tillegg konsekvent anti-keynesiansk. På denne måten låste partiet seg i den økonomiske politikken. Tendensen i partiet hadde vært å bevege seg bort fra de tidligere tradisjonelle virkemidlene. Keynesianismen ble oppgitt på 1970-tallet under Callaghan. Andre økonomiske strategier, som venstresidens AES,⁴³² fikk ingen virkelig innflytelse i partiet.

Siden Kinnock ble leder, markerte partiet seg som mer moderate i den økonomiske politikken. Alle beskyldninger om at partiet skulle være et «skattesosialistisk parti» forsøkte man å distansere seg fra. Et tydelig eksempel på hvordan partiet bevegde seg mot høyre, er synlig i at Labour lovet at partiet ikke skulle bruke mer penger enn de konservative. Å kopiere hovedmotstanderens politikk ble brukt som valgstrategi – Labour måtte framfor alt spille på «kompetanse». Da partiet tok over styringen, fulgte Labour i sporene til de konservative.

New Labour og fjerde klausul

Blair greide noe som Hugh Gaitskell ikke fikk til på 1950-tallet: å revidere fjerde klausul fra partiets viktige prinsippprogram fra 1918. På Labours partikonferanse i 1994 erklærte Blair at partiet måtte endre seg for ikke å bli et historisk monument, og at partiet trengte en

⁴²⁸ Sheldrick 2012: 167-168

⁴²⁹ Thorpe 2008: 254

⁴³⁰ Thorpe 2008: 256

⁴³¹ Thorpe 2008: 253

⁴³² Alternative Economic Strategy. En planøkonomisk strategi som ville kontrollere import og banker og forlate EF.

oppdatering av mål. En måte å markere endring i partiet på, var å revidere denne klausulen. Hva bestod revideringen i? Klausulen sa nå at partiet var et «demokratisk sosialistisk» parti som la vekt på «felles innsats» og et «felleskap hvor makt, rikdom og muligheter er delt blant de mange, og ikke de få.»⁴³³ Blair lyktes fordi han var en ny og populær leder, og fordi det var to år til valget. Dessuten ga han medlemmene i partiet muligheten til å stemme over den nye endringen i klausulen. Blair skal også ha hintet om å gå av som leder hvis ikke endringen ble gjennomført.⁴³⁴ I tillegg til dette, ble Blair også støttet av resten av lederskapet.⁴³⁵ Revideringen var symbolsk og viste at Blair og partiet fjernet seg lenger vekk fra Labours sosialistiske arv.

I regjering

Labour gjenvant til slutt makten i 1997. Da hadde partiet gjennomgått en betydelig endring i politisk profil siden 1970-tallet. Valget ble i 1997 et valgskred for Labour. Før valget hadde Blair åpnet opp for et mulig samarbeid med de liberale i tilfelle partiet skulle få færre stemmer enn man først trodde. Hvordan greide Labour seg ved makten etter å ha vunnet i 1997? Vurderingen til Thorpe er at partiet arvet særdeles gode økonomiske omstendigheter som partiet gjorde en innsats for å bevare. Løftet om å følge de konservatives budsjettplaner ble overholdt av finansminister Gordon Brown. I tillegg ble makten til å bestemme renten overført til nasjonalbanken i 1997.⁴³⁶

4.5 SPD – den lange veien til valgseieren i 1998

For det tyske sosialdemokratiske partiet var det mange likhetstrekk med utviklingen hos Labour. For å komme tilbake til makten i 1998, måtte det både interne og eksterne endringer til. Men innebar dette en politisk nyorientering?

På 1980-tallet, særlig etter å ha havnet i opposisjon i 1982, forsøkte krefter i partiet å styre partiet mot venstre. En ny generasjon med politikere kunne ikke kjenne seg igjen i kansleren Helmut Schmidts politiske prosjekt. Schmidt ble raskt isolert i partiet etter at SPD hadde havnet i opposisjon.⁴³⁷ Dette viste rundene med å utvikle et nytt politisk program. SPD bestemte at et nytt program skulle utarbeides i 1984. Prosessen rundt dette programmet

⁴³³ Exeter Labour News 2000 sitert og oversatt etter Thorpe 2008: 249

⁴³⁴ Thorpe 2008: 248

⁴³⁵ Thorpe 2008: 248

⁴³⁶ Thorpe 2008: 258

⁴³⁷ Walter 2009: 201

behandles i neste kapittel, og utviklingen i 1980-årene behandles derfor kort her. I korte trekk varte prosessen med å utarbeide et nytt program i fire år, og innebar i store trekk en videreføring av Bad Godesberg-programmet fra 1959, men med en grønnere profil.

SPD og de urolige 1990-årene

På en rekke områder innledet SPD 1990-årene med å være delt som en følge av konflikter. 1990-årene ble innledet med en skuffelse for partiet fordi det hadde gjort et dårlig valg på 33,5 % - det dårligste siden 1957.⁴³⁸ Vest-Tyskland ble slått sammen med Øst – gjennom en utvidelse av den vest-tyske staten. Den generelle euforiske gjenforeningstanken greide ikke SPD å bruke til sin fordel, i motsetning til de konservatives Helmut Kohl. I stedet møtte partiet de nye strømningene med skepsis og advarsler – da særlig av daværende kanslerkandidat Oskar Lafontaine.⁴³⁹ Lafontaine var særlig bekymret over kostnadene for den vest-tyske staten gjennom en sammenslåing.⁴⁴⁰ Helmut Kohl og CDU greide å dra fordel av stemningen for gjenforening, og Kohl fikk et oppsving i popularitet som en følge av at han greide å utnytte gjenforeningseuforien.

1994-1998

Etter at partiet tapte valget i 1994, ble konfliktene i partiet forsterket mellom de ulike fraksjonene. SPD var ledet av formannen Rudolf Scharping. Scharping hadde gjort en dårlig figur i valgkampen, og han var en upopulær «conservative pragmatist».⁴⁴¹ Så upopulær var Scharping at Oskar Lafontaine, kanslerkandidaten fra 1990-valget, begikk et «kupp» om makten i partiet på partimøtet i Mannheim i november 1995.⁴⁴² Scharping fikk skylden for SPDs lave oppslutning på nasjonalt nivå. Lafontaine sikret seg makten i partiet og ble ny partileder.⁴⁴³ Oskar Lafontaines bakgrunn var som minister-president i Saar i 1985, nestleder fra 1987, året da Willy Brandt trakk seg som partileder og ble erstattet av Hans-Joachim Vogel. Lafontaine stilte som kanslerkandidat i 1990, det vanskelige valget for SPD etter sammenslåingen. Oskar Lafontaine var et medietalent: Han fikk oppmerksomheten og greide å holde på den, og det het om Lafontaine at det endelig var en sosialdemokrat som ikke var

⁴³⁸ Walter 2009: 211

⁴³⁹ Padgett 1994: 25. Willy Brandt var derimot positiv.

⁴⁴⁰ Padgett 1994: 25. Noe Lafontaine skulle få rett i. Arbeidsledigheten var den dobbelte i øst som i vest resten av 1990-årene.

⁴⁴¹ Braunthal 2000: 19

⁴⁴² Braunthal 2000: 20

⁴⁴³ Tallene for Lafontaine var 321 mot Scharpings 190 stemmer. Scharping fortsatte imidlertid i partiet som nestleder, og senere i regjeringen til Schröder som forsvarsminister.

kjedelig og byråkratisk, men nysgjerrig og fleksibel.⁴⁴⁴ Lafontaine forsøkte å glatte over uenighetene i partiet, og han lyktes midlertidig.⁴⁴⁵ I det hele tatt er det vanskelig å beskrive Lafontaines politiske posisjon i partiet. På 1980-tallet forsøkte han å påvirke det nye partiprogrammet til økt fleksibilitet på flere områder, men lyktes ikke. På 1990-tallet, og særlig sammenlignet med Schröder, ble han regnet for å tilhøre venstresiden.

Lafontaine eller Schröder?

Oskar Lafontaine var en representant for et parti med mange forskjellige strømninger, men som ikke visste hvor det skulle. Han ble identifisert med venstresiden, men representerte ingen klar retning for partiet. Den store maktkampen i partiet på 1990-tallet stod mellom Lafontaine og Gerhard Schröder. Fra høyre ble Lafontaine utfordret av Schröder.⁴⁴⁶ Schröder ble en stadig mer populær kanslerkandidat, noe målinger viste i både 1997 og tidlig 1998.⁴⁴⁷ Schröder hadde en karriere bak seg i partiet fra venstresiden, som leder for «Juso».⁴⁴⁸ Han forflyttet seg gradvis mot sentrum da han steg i partihierarkiet, og endte opp på høyrefløyen som ministerpresident i Niedersachsen (1990-1998).⁴⁴⁹ Dette ble delvis sett på som et tegn på Schröders manglende troverdighet av parti-ledere i Bonn.⁴⁵⁰ Schröder ble kalt opportunistisk, kald og pragmatisk – selv etter at partiet hadde gått inn for han som kanslerkandidat. Samtidig var det klart at Schröder var både ambisiøs og vellykket i hjemstaten: en som hadde greid å forbedre økonomien i sin delstat Niedersachsen.⁴⁵¹

Hvem av dem som skulle stille, var et valg som ble utsatt helt til april 1998, på partimøtet i Leipzig, et halvt år før valget i Forbundsdagen. Valget ble avgjort til fordel for Schröder, og valget ble tatt med bakgrunn i Schröders stigende popularitet. Uenigheter mellom fløyene i partiet ble utsatt til et senere tidspunkt: førsteprioritet var å vinne valget.⁴⁵² I kort tid etter valget av Schröder som kandidat ble det klart at SPD ville inngå i en koalisjon med de grønne ved en valgseier. Samtidig, noen korte uker før valget, begynte også Schröder å hinte om

⁴⁴⁴ Walter 2009: 209

⁴⁴⁵ Conradt 2000: 5

⁴⁴⁶ Både Schröder og Lafontaine var regnet som en del av Willy Brandts arvtagere, kjent som «Enkel» på tysk, oversatt som «barnebarn». Padgett 1994: 23

⁴⁴⁷ Braunthal 2000: 24

⁴⁴⁸ Partiorganisasjonen for unge sosialister tilknyttet SPD. JUSO ble radikaliserert på 1960-tallet, og flere medlemmer deltok i «APO» (Ausserparlamentarische Opposition). Strategien for SPD ble etter 1968 å åpne opp for den radikale studentbevegelsen, etter først å ha forsøkt å forby radikale medlemmer. Strategien ble utformet blant annet av Willy Brandt. Se Padgett 1994: 14

⁴⁴⁹ Braunthal 2000: 24

⁴⁵⁰ Braunthal 2000: 24

⁴⁵¹ Braunthal 2000: 24

⁴⁵² Conradt 2000: 5

muligheten for igjen å danne en storcoalisjon med CDU.⁴⁵³ Dette sier noe både om partiets higen etter makt, men også om SPDs pragmatisme.

Neue Mitte – noe politisk nytt?

Schröders valgkampstrategi gikk under navnet «Neue Mitte». Kampanjen til Tony Blair hadde inspirert Schröder, og taktikken til Schröder gikk ut på å fange så mange velgere i midten som mulig – ikke ulikt Blair i Storbritannia. Valgkamplederen hadde reist rundt til sosialdemokratiske partier i Vest-Europa og undersøkt hvordan partiene hadde greid å vinne – deriblant Storbritannia og Sverige. Ifølge David P. Conradt var hovedstrategien å omfavne midten av de tyske velgerne, en «Umarmung der Mitte».⁴⁵⁴ Dette var en strategi som minnet om Bad Godesberg-strategien fra 1959. Ifølge Conradt var det i liten grad snakk om en politisk nyorientering for partiet, men en tilbakevending til 1950-tallets politikk.⁴⁵⁵

Flere i SPD ble provosert av Schröders manglende politiske løfter. De manglet så å si helt fra valgkampen. Schröders nye strategi brøt mot SPDs postmaterielle profil på 1980-tallet og 1990-tallet.⁴⁵⁶ For Schröder handlet det om å presentere seg som en ansvarlig kandidat, en som ikke skulle endre for mye på noe, men forsøke å få i stand ny økonomisk vekst og nye jobber.⁴⁵⁷ Til en viss grad var det snakk om en ny innpakning med en populær kanslerkandidat, men politisk representerte partiet det samme innholdet som tidligere. Der Schröder kom inn på konkret politisk innhold, var i et forsiktig løfte om å redusere den rekordhøye arbeidsledigheten, som mot slutten av 1990-tallet lå på fire millioner arbeidsledige.

Etter valgseieren

Forbundsdagsvalget i 1998 ble en brakseier for SPD og for Gerhard Schröder. Schröders vending av partiet var toppstyrt, og den midlertidige freden med Lafontaine ble brutt etter valgseieren. At forholdet mellom dem var avklart, eller at det politiske innholdet i SPD var avklart, viste seg nå å være et feilaktig bilde. Lafontaine var misfornøyd med politikken som ble ført, og den politikken han som finansminister ikke fikk lov til å føre. Her satte Schröder

⁴⁵³ Conradt 2000: 8

⁴⁵⁴ Conradt 2000: 5

⁴⁵⁵ Conradt 2000: 5

⁴⁵⁶ Conradt 2000: 6

⁴⁵⁷ Conradt 2000: 5

foten ned. Som et svar på dette, forlot Lafontaine regjeringen og partiet for øvrig.⁴⁵⁸ Lafontaine var senere med på å etablere et nytt parti på den tyske venstresiden.

4.6 Sammenligning av den politiske nyorienteringen

Her oppsummerer jeg kort noen trekk av det jeg har kalt politisk nyorientering over, før jeg går nærmere inn på en sammenligning mellom partiene. Helt til slutt prøver jeg på å etablere noen årsakssammenhenger basert på sammenligningene.

Nyorientering

SAP endret seg i opposisjon før partiet vant valget i 1982. Den store politiske endringen gikk på at partiet kunne iverksette kriseprogrammet kjent som den tredje vägen. Dette var en krisepolitikk hvor partiet forsøkte å skape bedre omstendigheter for det svenske forretningslivet. Dette gikk på bekostning av levestandarden til mange mennesker. Samtidig gikk partiet inn for liberalisering av kredittmarkedet, reform av både skattepolitikken og pensjonssystemet. Samtidig beholdt partiet mye av den politiske profilen med å beholde og beskytte velferdsstaten. Målet for partiet var for en stor del det samme, selv om noen av virkemidlene partiet søkte var nye. Som i SD og i Ap gikk også nyorienteringen ut på å fornye offentlig sektor. Arbeiderpartiet i Norge kunne vise til en rekke lignende trekk. Partiet hadde vist seg tilpasningsdyktig til de nye økonomiske omstendighetene, og gjennomgikk en politisk nyorientering før partiet havnet i opposisjon. Etter 1986 bygde partiet videre på den dereguleringen som Høyre hadde fått gjennomført i Norge. Ap iverksatte en innstrammingspolitikk, og fikk stabilisert økonomien. Samtidig samarbeidet partiet med sentrumpartiene i Stortinget.

De danske sosialdemokratene havnet i opposisjon etter partiets regjeringsslitasje og taktiske feilberegning i 1982. Partiet forble i opposisjon i 11 år. Anker Jørgensen fortsatte som partileder i fem år til 1987, da Svend Auken overtok. Under Jørgensens fem siste år som partileder var det få tegn på nyorientering i partiet. Økonomisk nyteknung ble gjort av Mogens Lykketoft og Poul Nyrup Rasmussen – særlig i utformingen av arbeidsmarkedsreformen. Ved byttet av Svend Auken mot Poul Nyrup Rasmussen ble det lettere for partiet å vise vilje til samarbeid med Radikale Venstre og CD.

⁴⁵⁸ Konflikter mellom finansminister og regjeringssjef går igjen i flere av partiene i oppgaven

For hele perioden var det et viktig politisk mål for SD å overbevise om at partiet hadde kompetanse til å styre økonomien. Tendensene til politisk nyorientering fantes, men må ikke overdrives. I perioden 1988-1992 ble partiet gradvis mer positive til markedsøkonomien, noe som var nytt for partiet. Gjennom programmet «Gang i 90'erne» greide partiet å få til et politisk initiativ som vekket oppmerksomhet. I programarbeidet knyttet til «Det ny århundre» viste også partiet en mer moderne utgave av seg selv. Gjennom valget av ny partileder viste også SD at det for alvor ønsket å havne i regjering igjen. Poul Nyrup Rasmussen var mer populær enn det Svend Auken hadde vært, særlig hos Radikale Venstre, men også i media som hadde drevet fram spørsmålet. SD greide kort sagt å gjøre seg relevante igjen i dansk politikk.

I Storbritannia orienterte Labour seg inn på en ny politisk kurs fra 1987. Med partilederen Neil Kinnock ble Policy Review iverksatt. Her ble mer nye sider ved partiet etterstrebet, særlig i synet på markedsøkonomien som ble mer positivt. Nyorienteringen i Labour handlet om å vise partiet som en moderat utfordrer til de konservative. Blair tok opp Kinnocks moderniseringsprosjekt og formet partiet videre. Gjennom Blairs retoriske vyer på den ene siden og Browns økonomiske moderasjon på den andre siden, greide partiet på nytt å bli valgt i 1997.

I SPD bevegde partiet seg på 1980-tallet mot en grønn profil. Etter sammenslåingen ble den nye profilen gjort irrelevant, og ulike fraksjoner kjempet om makten i partiet. Oskar Lafontaine sikret seg makten som partileder i 1995, mens Gerhard Schröder ble kandidaten til kanslerposisjonen tre år senere. I valgkampen satset Schröder alt på slagordet om å representere «den nye midten». Schröders linje var en tilbakegang til en mer pragmatisk linje for partiet. Å orientere seg mot midten var den valgstrategien som partiet begynte å følge i 1959, men var en kontrast mot 1980-tallets «postmaterielle» profil.

For partiene i posisjon: Ap og SAP

Det første som partiene måtte tilpasse seg, var de nye økonomiske omstendighetene. Dette gjorde Ap allerede i 1981, og det er tydelig i prinsippprogrammet fra 1981. I opposisjon mellom 1981-1985 stilnet nyorienteringen, før partiet med frihetsdebatten igjen viste vilje til endring. Den pragmatiske linjen i partiet fortsatte etter 1986, da partiet iverksatte innstrammingspolitikk. I Stortinget samarbeidet partiet deretter med sentrumpartiene. Etter at SAP tapte valget for andre gang, i 1979, innså partiet at det måtte endre sin økonomiske

politikk. Gjennom en ny gruppe med økonomer tilknyttet partiet, begynte arbeidet med å finne løsninger for den svenske økonomien. Arbeidet ble videreført inn i det som har blitt kalt *Den tredje vägen*, en politikk som partiet iverksatte i 1982 i posisjon. Den tredje vägen er etter min mening den viktigste nyorienteringen politisk for partiet i perioden. Jeg har ikke kunnet finne noen endring i partiet som bryter like sterkt med partiets politiske profil tidligere – selv om den reformivrige perioden bygde på en vesentlig bedre økonomi. Gjennom resten av 1980-tallet styrte partiet basert på en innstrammingspolitikk. Mot midten av 1980-tallet så de økonomiske utsiktene bedre ut, og den tredje veien ble gitt en høy status. Her var Kjell-Olof Feldt sentral som finansminister, først støttet av Olof Palme og senere av Ingvar Carlsson. På begynnelsen av 1990-tallet gikk SAP inn for at Sverige skulle med inn i EU, en ny og plutselig vending for partiet, men da var landet inne i en ny krise.

Likhetstrekk for partiene i opposisjon: Labour, SPD og SD

Labour var, som jeg har vært inne på, i den lengste opposisjonsperioden. Prosessen med en modernisering av partiet begynte med Neil Kinnock, særlig fra 1987. Nyorienteringen for partiet begynte med Policy Review i samme år. Moderniseringsperioden til partiet hadde en rekke kjennetegn: det søkte å gjøre seg mer moderat, mer forsvarlig og mer oppdatert. Samtidig ble makten i partiet flyttet til toppen, rundt partileder Neil Kinnock. Gang på gang fortsatte Labour å tape i valgene. Fordi målet om å vinne valg stod så sterkt, fortsatte partiet å endre seg under Tony Blair. Partiet kvittet seg med gamle symboler (fjerde klausul) og lovet å ikke bruke mer penger enn de konservative. Der viste partiet en fortsatt pragmatisk linje.

Det danske Socialdemokratiet (SD) var i opposisjon fra 1982. Også det danske partiet hadde i de foregående årene forsøkt seg med innstrammingspolitikk, men bare med delvis støtte i Folketinget. Partiet begynte en forsiktig politisk nyorientering under Svend Auken, i 1988. Partiet ble i de kommende årene mer vennlig innstilt mot markedsøkonomien. Partiet fikk Poul Nyrup Rasmussen valgt som ny partileder i 1992, særlig fordi han var mer populær blant mulige samarbeidspartnere og i media.

SPD stod som SD og Labour overfor en lang periode i opposisjon. Et hovedspørsmål for de tre partiene ble dermed spørsmålet om hvordan partiene skulle vinne valg igjen. Her forsøkte først SPD å finne en ny politisk linje med utarbeidingen av det nye partiprogrammet. Men etter sammenslåingen ble store deler av dette programmet gjort irrelevant, og i liten grad brukt etter sammenslåingen. Det var ikke før like før valget i 1998 at SPD med Schröders

«Neue Mitte» fant en vei til å gjenvinne makten i Forbundsdaysvalget. På samme måte som i Labour og i SD gikk nyorienteringen ut på å gjøre seg til et moderat midtparti. De tre partiene viste en lignende politisk strategi. Tar vi med Ap og SAP i dette bildet, blir det klart at alle partiene orienterte seg mot midten, men at Ap og SAP var tidligere ute.

Forskjeller

Det finnes en rekke forskjeller mellom de ulike partienes utvikling. Særlig gjelder det i tidspunkt for når partiene orienterer seg på ny og med hvilken styrke nyorienteringer fikk. En åpenbar forskjell blant partiene er hvilke partier som fikk være med på å styre utviklingen i regjeringsposisjon. Her var SAP ledende og Ap i tet, selv om det er vanskelig å avgjøre hvem som var først ute. Legger vi til grunn at Ap viste tegn til nyorientering allerede i 1977, så vil Ap være tidligst ute (SAP var fortsatt i opposisjon). At SD, SPD og Labour var lenge i opposisjon, ga en ytterligere motivasjon for å endre seg.

SAP, Ap og SD var vant til å være i regjeringsposisjon. De var de største partiene i sine land. Ap og SAP fortsatte å dominere politikken i perioden jeg har sett på, særlig SAP. Her skiller SD seg ut, svekket særlig etter 1973. Et sentralt spørsmål kan være hvorfor Ap lyktes i omleggingen før partiet havnet i opposisjon, mens SD ikke gjorde det. En mulig forklaring her kan være mer endringsvillige aktører i Ap og i SAP. Omstillingen i SD møtte mer motstand, særlig fra fagforeningene som ønsket økonomisk demokrati. En annen viktig forskjell er at den borgerlige blokken i Danmark viste seg å være mer stabil enn de borgerlige regjeringene i Norge og i Sverige på samme tid. Trekker vi Labour og SPD inn i sammenligningen, var det i begge disse land to store borgerlige partier (de konservative og CDU) som hindret Labour og SPD fra å komme i regjeringsposisjon.

SPD og Labour var ikke de dominerende partiene på samme måte som de tre i Skandinavia, men var mer vant til opposisjonsrollen. Også mellom de to var det store forskjeller: Labours nyorienteringslinje bort fra gamle radikale trekk var klar fra 1987 til 1997 da Tony Blair vant. Nyorienteringen i SPD skjedde i to ledd, og disse leddene var til dels svært ulike: På 1980-tallet rettet partiet seg mot en grønnere profil. Etter sammenslåingen av øst og vest ble denne politikken ugyldiggjort. Partiet måtte finne en ny kurs, noe partiet først gjorde i 1998, hvor det igjen vendte tilbake til en pragmatisk retning mot midten av tysk politikk. Sammenslåingen av de to tyske landene skapte helt særegne forutsetninger og utfordringer for SPD som ingen av de andre partiene måtte forholde seg til. Suksessformelen partiet til slutt fant, var særlig

inspirert av Tony Blair i Labour. Samtidig slapp Labour et grønt parti som utfordret det fra venstre. Både SPD og SAP opplevde dette fra begynnelsen av 1980-tallet. Resultatet var at begge partiene forsøkte å gjøre seg grønnere, mest sannsynlig for ikke å miste flere velgere til disse partiene.

Samarbeid

Hvilke variasjoner fantes når det gjaldt partienes samarbeidsvilje? Skjedde det noen endringer her? SAP hadde en pragmatisk holdning til samarbeid. Partiet kunne samarbeide med andre partier om viktige saker, både om skattepolitikk, krisepolitikk og reformeringen av pensjonssystemet. Partiet gikk likevel ikke inn i noen formell koalisjon i perioden. Ap viste samarbeidsvilje med sentrumpartiene på Stortinget etter igjen å ha havnet i regjering i 1986. Partiet foretrakk ellers å sitte i mindretallsregjering – men viste en særegen styringsvilje. SD byttet mulige regjeringspartnere en rekke ganger i løpet av perioden over, fra SF til RV og CD. SD er det mest pragmatiske partiet akkurat når det gjelder viljen til koalisjonssamarbeid med andre partier i perioden. Både Labour og SPD åpnet for samarbeid med henholdsvis de liberale og med CDU før valgene i 1997 og 1998.

Likhetstrekk

Et likhetstrekk for fire av partiene i perioden, er at partiene beveget seg vekk fra 1970-tallets mer radikale profil. Nyorienteringene som partiene viste var «nye» i forhold til de radikale sidene som partiene her hadde vist, selv om det kan diskuteres hvor radikale partiene var, og hvilken innflytelse den hadde. Planer fra partienes side om økt kontroll over økonomien, som bedriftsdemokrati, økonomisk demokrati, lønnstakerfondene og i Labour en økt kontroll med industrien, var politikk som gradvis ble faset ut. Det overordnede trekket ved partienes nye profiler, var at de pragmatiske fløyene i partiene vant igjennom i sine politiske partier. Partiene dette trekket gjelder for er Ap, SAP, SD og Labour. Et annet trekk er at partiene kom til å stå nærmere markedsøkonomien om økonomisk styringsmiddel. SPD skiller seg her fra disse trekkene fordi det ikke var særlig radikalt på 1970-tallet, og for det andre fordi partiet i stor grad aksepterte markedsøkonomien fra før av. Partiet hadde allerede blitt positivt innstilt til markedet i 1959. Tidspunktene for disse trekkene er derimot forskjellige.

4.7 Hvorfor en politisk nyorientering?

Basert på sammenligningene vil jeg her prøve å etablere noen årsakssammenhenger som samtidig svarer på spørsmålet om hvorfor en politisk nyorientering skjedde. Det første jeg vil vurdere er sammenhengen mellom opposisjon og politisk nyorientering. For fire av fem partier skjedde den politiske nyorienteringen i opposisjon. Det kan derfor virke som det i tidsrommet var en sammenheng mellom at partiene var i opposisjon og den politiske nyorienteringen. Opposisjon skaper et handlingsrom til å orientere politikken etter nye vurderinger. Det ser også ut til å være en nærmere sammenheng mellom behovet for nyorientering etter et valgtap. I SAP meldte behovet seg for å revurdere den økonomiske politikken *etter* tapet i 1979. I SPD startet den langvarige prosessen med programendring til partiet havnet i opposisjon. Både i Labour og i SD var det valgtap i 1987 som samsvarte med behovet for nyorientering. Partiet som ikke passer inn i dette mønsteret er Ap som endret seg før det havnet i opposisjon i 1981. Da blir et spørsmål om hvorfor Ap endret seg før. At Ap endret seg før, kan være et resultat av at en rekke endringsvillige aktører (Brundtland, Førde og Hernes) så behovet for å oppdatere prinsippprogrammet i tråd med et samfunn i endring. En ytterligere faktor her er at aktørene i Ap var i en god posisjon i partiet på tidspunktet da endring ble initiert.

Hvordan passer en aktørbasert forklaring inn hos resten av partiene? Det er sannsynlig at denne forklaringen bedre passer til å forklare gjennomføringen i partiene. I SAP var det en gruppe endringsvillige aktører høyt plassert i partiet. I både Labour og SD kan vi si det samme fra henholdsvis 1987 og 1988. I SPD var den politiske nyorienteringen mer langsom, og den politiske nyorienteringen fram mot 1989 var i mindre grad preget av at en fløy vant gjennom. Kompromisstrangen var sterkt til stede. Et element ved SPDs programmatisk prosess var at mange fløyer kjempet om å få sin linje igjennom, og at det resulterte i en mindre drastisk nyorientering. Et element som kan legges til den aktørbaserte forklaringen er derfor at aktørene hadde handlingsrommet til å gjennomføre sin linje.

Et samspill

Alle de sosialdemokratiske partiene i oppgaven min deltok i et komplekst samspill; et samspill med andre partier i det politiske systemet, med viktige aktører innen byråkrati og forvaltning. Andre eksterne forhold som påvirket partiene, var særlig hvordan det gikk i økonomien. De sosialdemokratiske partiene ble også påvirket av hverandre: I Skandinavia møttes sentrale aktører jevnlig for å drøfte erfaringer, ikke minst gjennom organisasjonen SAMAK. Gjennom den politiske nyorienteringen i perioden viste partiene at de var

pragmatiske. Partiene viste en ny og udogmatisk holdning til trekk ved markedsøkonomien. I nye økonomiske omstendigheter tilpasset partiene seg til dette. Gjennom ulike samarbeidspartnere viste også partiene sin pragmatiske sans. Strategisk orienterte partiene seg mot midten av velgermassen.

5 Ideologisk nyorientering

I dette kapitlet vil jeg sammenligne ideologiske endringer hos de ulike partiene. Alle de fem partiene gjennomgikk ideologiske endringer i perioden. Et poeng her vil være å sammenligne endringene innenfor perioden, og samtidig peke på likhetstrekk og forskjeller. Jeg vil først begynne med en kort avklaring av begrepet *ideologi* – nærmere bestemt hvordan jeg vil bruke det i dette kapitlet. Et parti har i min forståelse av ideologi et mer eller mindre klart bilde av hvilket samfunn partiet ønsker seg – og dette kan vi kalle ideologi. Et premiss for å forstå ideologi hos de sosialdemokratiske partiene, er at ideologien er en pragmatisk størrelse. Det betyr at skiftende konstellasjoner av ideer har vært en del av partienes forståelse av ideologi.

Alle partier har tanker og ideer om hvordan samfunnet skal se ut – det er en sentral og nødvendig del av partienes legitimering i et demokratisk samfunn.

William Lafferty brukte følgende definisjon av parti-ideologi: *«et sett av idéer forfektet av et parti som evaluerer samfunnet, proklamerer fundamentale målsettinger, idealer og prinsipper for det gode samfunnet og gir uttrykk for hvordan dette samfunnet kan realiseres.»*⁴⁵⁹

Laffertys definisjon vil jeg holde meg til i dette kapitlet: Den fanger det ideologiske begrepet på en måte som treffer partienes praksis godt, og den fungerer godt til å forsøke å forstå hvordan endringer oppstod innen partienes ideologi.

Partiene forfekter ifølge definisjonen idéer – det er kjernen, og partiene gjør dette i større eller mindre grad. Idéene, eller ideologien, forfektes både til eksisterende medlemmer av partiet, men også i forsøket på å nå nye velgere. Ideene forfektes i partiprogrammer, debatter i media, og ikke minst i debatt med andre partier i parlamentene.

Ideer

De ideene jeg har forsøkt å undersøke i sekundærlitteraturen, er følgende: Hva slags frihetsbegrep partiet forfekter, fornyelsen av offentlig sektor, om det skjer endringer i synet på markedsøkonomien, synet på sosialismen og til slutt synet på miljøet.

Kilder til ideologi

Det bildet man vil få av et partis ideologi, er avhengig av hvilke kilder man bruker. Her i oppgaven bygger jeg partienes ideologi på en sammensatt rekke kilder: Fra memoarer,

⁴⁵⁹ Lafferty 1987: 47

sekundærlitteratur og fra partiprogrammer. Ved å kombinere kilder var målet å kunne si noe konkret om hva aktørene tenkte rundt ideologi – om hvordan partiet deres kunne bygge «det gode samfunn» - men også plassere disse meningene i historiefaglig kontekst.

5.1 Ideologisk bakgrunn i Ap

Aps ideologiske linje var sterkt knyttet til den sterke regjeringsposisjonen partiet hadde fått før krigen, og som partiet fortsatte med etter krigen. Ifølge Even Lange så kan de «ideologiske, sosiale og politiske hovedlinjene som løper gjennom hele den sosialdemokratiske epoken (...) føres tilbake til skiftet som fant sted i 1935.»⁴⁶⁰ Regjeringen Nygaardsvold var startskuddet til «et nytt politisk regime».⁴⁶¹ Aps ideologi var sterkt preget av en statlig pragmatisme.

Den ideologiske posisjonen til Ap kan kort oppsummeres slik: Som en «overgang fra en prinsipiell konfrontasjonslinje til en pragmatisk eller saksrettet samarbeidsideologi (...).»⁴⁶² Den ideologiske formen fant partiet i etterkant av valget i 1930, og ideologien ble formet av krisetilstanden i samfunnet. Det var denne ideologien som partiet beholdt i grove trekk i etterkrigstiden. Staten skulle brukes til å regulere samfunnet, og statsapparatet ble sett på som noe positivt.

Kilder til nyorienteringen

Nyorienteringen i Ap er blant annet analysert i artikkelen «The Norwegian Labour Party: ‘En Attendant l’Europe’».⁴⁶³ Den er også analysert i masteroppgaven til Karen Tjernshaugen.⁴⁶⁴ Nyorienteringen er også analysert i Laffertys artikkel. Jeg bygger også på prinsippprogrammet fra 1981. En annen kilde er Olav Njølstads artikkel om Brundtland som ideolog.⁴⁶⁵

Ideologiske endringer på 1980-tallet

På landsmøtet på Hamar, fra 2. til 5. april 1981, vedtok Ap et nytt prinsippprogram. Et arbeidsprogram ble også vedtatt.⁴⁶⁶ Det var særlig Einar Førde som var den ledende ideologen

⁴⁶⁰ Lange 1998: 12

⁴⁶¹ Lange 1998: 12

⁴⁶² Lange 1998: 13

⁴⁶³ Heidar 1993

⁴⁶⁴ Tjernshaugen 2006

⁴⁶⁵ Njølstad 2016

⁴⁶⁶ Tjernshaugen 2006: 24

bak det nye prinsippprogrammet. Som jeg skrev i forrige kapittel, var noe av begrunnelsen bak endringene at samfunnet hadde endret seg. Fra 1981 skulle partiet gå gjennom en ideologisk nyorientering.

En del av denne fornyelsen var tydelig i prinsippprogrammet fra 1981. Det ble begynnelsen på et tiår med «ideologisk fornyelse».⁴⁶⁷ Foruten det nye prinsippprogrammet, så var også «Aksjon Frihet» viktig for den ideologiske nyorienteringen i partiet. Jeg vil komme tilbake til frihetskampanjen senere i kapittelet, men først begynne med prinsippprogrammet fra 1981.

Prinsippprogrammet fra 1981: et ideologisk utgangspunkt

Prinsippprogrammet ble lansert i 1981, og det presenterte et nytt syn på målene for partiet. Programmet ble skrevet i et sosiologisk tonefall, hvor nye utfordringer krevde nye svar. Ifølge Heidar var programmet mer enn en «omskrivning».⁴⁶⁸ Det var samtidig det første prinsippprogrammet siden 1969. Jeg vil begynne med synet på sosialismen.

Prinsippprogrammet og sosialismen

I prinsippprogrammet er synet på sosialismen endret fra prinsippprogrammet fra 1969. Forskjellen er at målet ikke i like stor grad nå er et sosialistisk samfunn. Denne målsettingen har blitt redusert til følgende setning: «Ingen samfunnsmessige ordninger er endelige. Nye utfordringer vil oppstå og kreve nye svar. Vi lærer ved å handle. Sosialisme er ikke en tilstand, men en prosess.»⁴⁶⁹ Programmet legger for øvrig vekt på at Ap bygger på den demokratiske sosialismens prinsipper, hvis bærebjelker er «Frihet, likeverd og solidaritet».⁴⁷⁰ Det eventuelle sosialistiske samfunn skal med dette bæres frem parlamentarisk, og verdiinnholdet er frihet, likeverd og solidaritet.

Frihet

Et spørsmål det er mulig å stille, er hvorvidt frihetsdebatten (lansert fire år senere, i 1985) egentlig representerte noe nytt. Allerede i 1981, i prinsippprogrammet, var frihet et av de mest sentrale begrepene. Jeg vil derfor først nevne hva slags frihetsbegrep som framtrer her.

⁴⁶⁷ Heidar 1993: 62

⁴⁶⁸ Heidar 1993: 64

⁴⁶⁹ Ap 1981: 2

⁴⁷⁰ Ap 1981: 1-2

I prinsippprogrammet er frihet nevnt en rekke ganger. Særlig sentralt er det at verdien «frihet» er den første av de tre verdiene som nevnes i partiets «grunnsyn». Frihet nevnes deretter særlig under tre punkter. I punkt 8 spesifiseres frihetsbegrepet tydeligere, etter å ha presisert at «Arbeiderbevegelsen er en frihetsbevegelse.»⁴⁷¹ Frihetsbegrepet i punkt 8 er både et positivt og et negativt frihetsbegrep: «Frihet er ikke bare fravær av tvang. Frihet er også evnen til å gjennomføre de mål man setter seg, og til å videreutvikle målene og øke evnen til å gjennomføre dem. For sosialister er frihet uløselig knyttet sammen med solidaritet og likeverd.» Frihet er også nevnt under en rekke andre punkter, men som jeg her ikke vil komme inn på.

Frihetsdebatten

Frihetsdebatten har blitt tillagt en viss betydning i den norske historieskrivingen om partiet.⁴⁷² Debatten blir også nevnt flere ganger i de to memoarbøkene til Gro Harlem Brundtland.⁴⁷³ Hva slags «debatt» var det egentlig snakk om? I all hovedsak gikk debatten ut på at seks temahefter ville bli sendt ut til lokallag rundt omkring i partiorganisasjonen i hele landet. Temaene var alt fra innholdet i frihet, skolepolitikk, boligpolitikk, miljøpolitikk, men også økonomisk demokrati.⁴⁷⁴ Interessant her er at de svenske lønnskakerfondene ikke ble ansett som riktig vei å gå i Norge.⁴⁷⁵ Det er kanskje ikke så rart med tanke på hvor upopulære fondene ble i Sverige.

Debatten ble lansert kort tid etter stortingsvalget i 1985, der partiet hadde fått 40 % av stemmene. Kampanjestart ble satt til 10. april 1986.⁴⁷⁶ Det var særlig Thorbjørn Jagland som var arkitekten bak kampanjen, og Jagland hadde da blant annet studert hva som hadde skjedd i andre nordiske land.⁴⁷⁷ Hvilke land det er snakk om, blir ikke presisert i intervjuet med Jagland i Tjernshaugens forskning. På et møte med AUF, i 1986, presenterte Brundtland debatten slik: «Frihetsdebatten dreier seg om hvordan den nye virkeligheten skal skapes slik at velferdssamfunnet kan forsvares og utdypes». Videre presiserte Brundtland innholdet i debatten slik hun oppfattet situasjonen:

⁴⁷¹ Ap 1981: 3

⁴⁷² Særlig i masteroppgaven til Tjernshaugen – som også argumenterte for at debatten var neglisjert i historiografien. Se 2006: 53

⁴⁷³ Ved å bruke søkefunksjonen på Nasjonalbibliotekets nettsider, telte jeg fem ganger i første bind og seks ganger i det andre bindet.

⁴⁷⁴ Heidar 1993: 65-66

⁴⁷⁵ Heidar 1993: 66

⁴⁷⁶ Tjernshaugen 2006: 54

⁴⁷⁷ Tjernshaugen 2006: 59

Nå må vi kjenne vår besøkelsestid. Vi må ikke lukke øynene for at høyresidens alternativ kan komme til å vinne ytterligere fotfeste hvis vi ikke er villige til å underlegge velferdssamfunnets ordninger kritikk, slik at vi selv kan reformere det. Frihetsdebatten er en debatt om hvordan samfunnet skal fornyes slik at nye oppgaver kan løses og hvordan vi kan oppnå økt frihet for den enkelte.⁴⁷⁸

Sitatet er et uttrykk for hvordan denne debatten ble et uttrykk for noe mer enn kun frihetsbegrepet, men også et spørsmål om hvordan samfunnet kunne fornyes.⁴⁷⁹ Den selvkritiske holdningen blir viktig i debatten, og det finnes også eksempler på denne holdningen i memoarene til Carlsson.

Essensen i frihetskampanjen var at frihetsbegrepet for Arbeiderpartiet nå var en kombinasjon av to ting: For det første av det tradisjonelle frihetsbegrepet i arbeiderbevegelsen, frihet realisert gjennom kollektiver – til frihet også for den enkelte innenfor samfunnet. Det er vektleggingen av frihet for *den enkelte* som er nytt i frihetsdebatten.

Tolkninger av frihetsdebatten

Flere aktører fra partiet tillegger debatten stor betydning. Fra partiets egne rekker kan vi nevne Thorbjørn Jagland, Einar Førde og Gro Harlem Brundtland. Tjernshaugen, som intervjuet Jagland i forbindelse med masteroppgaven, skriver: «Thorbjørn Jagland vurderer Frihetskampanjen som hovedgrunnen til at Arbeiderpartiet klarte omstillingen til en ny tid og dermed gradvis fikk høyrebølgen under kontroll.»⁴⁸⁰ Aktørene var selv innforstått med at den ideologiske vendingen innebar å fornye eierskapet på frihetsbegrepet. Det er derfor mulig med god dekning å si at denne debatten handlet om å utvide frihetsbegrepet for partiet. Dessuten var det en inngangsport til videre å revurdere trekk ved velferdsstaten.

Knut Heidar hevder at det er vanskelig å vurdere hvor vellykket kampanjen var for å generere meninger fra lokallagene, men at debatten fortsatt viste hvordan partilederne tenkte.⁴⁸¹ Ap måtte finne en relevant identitet for 1980-årene.⁴⁸² Debatten møtte få protester innad i partiet, og ifølge Heidar hadde venstrefløyen blitt borte under høyrebølgens nye innflytelse.⁴⁸³

Det nye frihetsbegrepet i Ap?

⁴⁷⁸ Brundtland sitert etter Nilsen 1998: 95

⁴⁷⁹ Like interessant er den indirekte innrømmelsen av at det ligger et taktisk potensiale i høyresidens frihetsbegrep.

⁴⁸⁰ Tjernshaugen 2006: 53

⁴⁸¹ Heidar 1993: 66

⁴⁸² Heidar 1993: 66

⁴⁸³ Heidar 1993: 69

Frihetsbegrepet som kom ut av «aksjon frihet» var et utvidet frihetsbegrep for Arbeiderpartiet. Frihet var nå ikke noe som hovedsakelig skulle realiseres gjennom kollektive handlinger, men det skulle også være for individene. Gjennom frihetsdebatten ble argumentasjonen *instrumentell*: Solidaritet var ofte det mest fornuftige for alle – men skulle ikke gå på bekostning av den individuelle frihet: «It is not that solidarity is a fundamental value to be sought *even if* detrimental to particular individual goals.»⁴⁸⁴ At frihet ble et viktig begrep for Arbeiderpartiet, er likevel klart. Frihet og valgfrihet er nevnt 27 ganger i det nye arbeidsprogrammet fra 1990.⁴⁸⁵ Interessant nok er ikke sosialisme nevnt en eneste gang.

Markedet og statens rolle i samfunnet

I prinsippprogrammet fra 1981 ble markedet akseptert. Dette var noe nytt i forhold til den tidligere kritiske markedsholdningen.⁴⁸⁶ I 1987 var derimot denne holdningen godt innarbeidet i det nye valgmanifestet: «Valget mellom offentlig eller privat drift må gjøres ut fra den driftsform som best tjener brukernes interesser.»⁴⁸⁷ Ifølge Heidar var også denne nye holdningen til offentlig sektor en del av frihetsdebatten. To poeng ble presentert overfor lokallagene i partiet: Partiet skulle forme politikk som tjente forbrukeren, og politikken skulle varieres i større grad (ikke føre sentralisert politikk som behandlet alle som like).⁴⁸⁸

Denne tematikken var også en innarbeidet del av selvforståelsen til aktørene:

Kritikarane har tvillaust rett i at vi er blitt meir marknadsorienterte og marknadsvenlege. Den moderne teknologiske utviklinga og internasjonaliseringa av økonomien har i stadig større utstrekning gjort det illusorisk å tenkje seg at små land skal kunne byggje økonomiske system som i avgjerande grad skil seg frå verda rundt.⁴⁸⁹

Dette sitatet er fra Einar Førdes essay i samlingen *Gro midt i livet*. Førdes tekst heter «Ideologi i Gros tid». I teksten kommer han med ulike refleksjoner omkring arbeiderpartiets ideologiske linje, og forsvarer partiet mot William Laffertys kritikk. Lafferty hadde hevdet at partiet hadde beveget seg mot høyre under Gro. Førde avviser dette. Han argumenterte i stedet

⁴⁸⁴ Heidar 1993: 75

⁴⁸⁵ Ap 1990

⁴⁸⁶ Njølstad 2016: 267

⁴⁸⁷ Ap 1987

⁴⁸⁸ Heidar 1993: 66

⁴⁸⁹ Førde 1989: 51

for at partiet ikke har vært spesielt opptatt av ideologi tidligere.⁴⁹⁰ Han ser på Aps ideologiske tradisjon som pragmatisk.⁴⁹¹

Førde målbar en rekke av de ideologiske endringene for Ap på 1980-tallet. Han proklamerte at partiet nå var blitt markedsvennlig. Førde var også opptatt av staten som et problem. Særlig dette viste hvordan kritikken fra 1970- og 1980-tallet hadde blitt tatt opp av partiet.

En av de få som protesterte mot det nye synet på markedet, var Liv Nilsson, som fortsatt ønsket en offentlig utbygging av barnehager. Internt i partiet viste Reiulf Steen misnøye med utviklingens gang.⁴⁹² På landsmøtet i 1987 ble en del av disse trådene samlet. «Statlig styring vek for markedsrealisme», hevder Rune Slagstad.⁴⁹³

Synet på sosialismen

Prinsippprogrammet av 1981 endret også synet på sosialismen. Sosialismen ble nå redusert til en prosess, istedenfor et mål. Dette var en viktig endring i prinsippprogrammet. Dette innebærer en redusert betydning for målet om et sosialistisk samfunn. Det var nok neppe like selvsagt for alle partimedlemmene at dette kun var en tilpasning til realiter som hadde eksistert lenge i partiet. Dette ble hevdet av Førde.⁴⁹⁴ Førde hevdet at viktigere enn sosialismen var kampen mot urettferdighet, både i fortid og i Førdes samtid.⁴⁹⁵ I arbeidsprogrammet fra 1982 er den demokratiske sosialismen kun nevnt en gang, og det samme er tilfelle i arbeidsprogrammet fra 1986. Dette styrker argumentene om at sosialismen fikk en mindre betydning i løpet av 1980-tallet. Likevel så er det ingen grunn til å overvurdere dette ideologiske elementet som var nærmest kronisk uklart i Aps historie. Målet om et sosialistisk samfunn var en viktig del av prinsippprogrammet av 1969, men som jeg viste i kapittel 4, var denne inkluderingen gjort nesten tilfeldig. Endringen var likevel betydningsfull.

Einar Førde og Gro Harlem Brundtlands betydning

Rune Slagstad har inkludert Einar Førde som en av de nasjonale strateger. Førde kan tilskrives at den nye «moderniseringsideologien» ble innført uten særlig motstand, skriver

⁴⁹⁰ Førde 1989: 44

⁴⁹¹ Førde 1989: 44

⁴⁹² Heidar 1993: 70

⁴⁹³ Slagstad 2001: 507

⁴⁹⁴ Førde 1989: 47-48

⁴⁹⁵ Førde 1989: 48

Slagstad.⁴⁹⁶ Grunnen til dette var ifølge Slagstad at Førde «ble den ideologiske brobygger som med legitimitet kunne argumentere i begge leire: i den sosialdemokratiske tradisjonisme og i den markedsteknokratiske modernisme.»⁴⁹⁷

Brundtland og offentlig sektor

Der Førde kunne argumentere med patos for hvorfor de nye retningene var riktige, spilte også Brundtland en sentral rolle.⁴⁹⁸ En av de få som har analysert Brundtlands rolle som ideolog, er Olav Njølstad. Njølstad analyserer Brundtland som «utøvende ideolog». Brundtland var opptatt av hvordan den offentlige sektoren og velferdsstaten skulle bli mer effektiv og tilpasses enkeltmenneskene.⁴⁹⁹ Samtidig som velferdsstaten skulle bli mer fleksibel og tilby et større brukertilpasset tilbud, skulle den også stille krav til *brukerne*. Dette ideologiske tema var både Giddens opptatt av i den tredje vei (15 år senere),⁵⁰⁰ men også Nyrup Rasmussen i SD. Også Carlsson påpekte i sine memoarer at å ta ansvar hadde en egen verdi (se nedenfor).

Miljø

I prinsippprogrammet fra 1981 heter det: «Men den sterke økonomiske veksten har hatt sin pris. Den har ført til omfattende skader på natur og miljø i store deler av verden. Til og med biosfæren rundt jorden er truet.»⁵⁰¹ Senere i programmet vises det til at disse problemene må løses globalt.⁵⁰² Miljø fortsatte å være viktig for Aps ideologiske profil på 1980-tallet. Ifølge Heidar forflyttet oppmerksomheten seg fra miljøvern til vekstbegrepet og økonomien.⁵⁰³ I 1989 het det at Norge skulle redusere det totale energiforbruket innen år 2000.⁵⁰⁴

Men partiet fikk her en betydelig utfordring i det å balansere ulike politiske interesser mot hverandre: Den tradisjonelle «kraftsosialismen», som var en «sosialisme» som bygde på en sterk industrialisme, kom i brytning mot nye og grønne krav – særlig tilstedeværende i AUF. Dette var for øvrig et hensyn flere av de sosialdemokratiske partiene måtte ta hensyn til i 1980-årene. Vekst fortsetter imidlertid å stå sentralt for partiet, og fortsatte å være viktigst. Her bar partiet i seg to prioriteringer som delvis var i konflikt med hverandre: Prioriteringen

⁴⁹⁶ Slagstad 2001: 508

⁴⁹⁷ Slagstad 2001: 508

⁴⁹⁸ Selv om Brundtland i historiografisk sammenheng blir «avfeid» som pragmatiker, administrator og som avideologisert.

⁴⁹⁹ Njølstad 2016: 268

⁵⁰⁰ Njølstad 2016: 270

⁵⁰¹ Ap 1981: 14

⁵⁰² Ap 1981: 16

⁵⁰³ Heidar 1993: 67

⁵⁰⁴ Heidar 1993: 67

av vekst viste hvor partiet kom fra, mens den miljøbevisste grenen viste nyere sider ved partiet og samfunnet. Også her var Brundtland sentral: Hun hadde som leder av Verdenskommisjonen vært sentral i å utvikle begrepet om en bærekraftig utvikling, et begrep som har blitt stående i miljøpolitiske debatter.

5.2 SAP: Ideologi på 1980- og 1990-tallet

For å beskrive den svenske ideologien på 1980-tallet, har jeg ulike kilder. Først redegjør jeg for litt av SAPs ideologiske bakgrunn, basert på Tim Tiltons ideologiske analyse.⁵⁰⁵ Deretter tar jeg utgangspunkt i en artikkel av Diane Sainsbury,⁵⁰⁶ som analyserer programmatisk fornyelse i arbeidsprogrammet for 1990-tallet, og så trekker jeg fram noen momenter fra Carlssons memoarer *Så tänkte jag*.

Tim Tilton: SAPs særegne trekk og ideologiske bakgrunn

Artikkelen til Tilton er presentert i antologien *Creating Social Democracy*.⁵⁰⁷ Her vil jeg presentere fem «tema» ved det svenske partiets ideologi som Tilton mener står sentralt for å forstå partiet som helhet.

Det første trekket er det Tilton kaller *Integrative Democracy*. Med dette mener Tilton å beskrive et mål for det sosialdemokratiske partiet som han sporer tilbake til tidlig på 1900-tallet. Trekket handler om at målet for bevegelsen er arbeiderklassens fulle deltagelse i samfunnet – ikke bare politisk, men også sosialt og økonomisk.⁵⁰⁸ Denne utviklingen i tre steg (politisk – sosialt – økonomisk demokrati) ser han som en kontinuitet fra «Per Albin Hansson through Tage Erlander and Olof Palme to the present, party leaders have spoken of a three-stage development through political democracy to social and economic democracy as well.»⁵⁰⁹ Økonomisk demokrati stod i en særlig sterk posisjon i partiprogrammet fra 1975. Det andre trekket er det kjente begrepet *folkhemmet* – samfunnet og staten som folkets hjem. Idéen om folkhemmet ble et politisk ideal hos Per Albin Hansson:

The basis of the home is togetherness and common feeling. The good home does not recognize anyone as privileged or misfavored; it knows no special favorites and no

⁵⁰⁵ Tilton 1992

⁵⁰⁶ Sainsbury 1993

⁵⁰⁷ Tilton 1992

⁵⁰⁸ Tilton 1992: 410

⁵⁰⁹ Tilton 1992: 410

stepchildren. (...) In the good home equality, consideration, cooperation, and helpfulness prevail.⁵¹⁰

Her er det mulig å se sammenheng mellom denne ideen og linjene til den universelle velferdspolitikken som har preget det svenske velferdssamfunnet. Likhetstanken i idéen om Folkhemmet er sterk, og det samme kan sies om fellesskapsidealet.

At det lønner seg å investere i mennesker gjennom velferdspolitik, trenger ikke være en hindring for økonomisk effektivitet. Det er ifølge Tilton det tredje ideologiske elementet som har gjennomsyret tankegangen i partiet. Tilton sporer særlig tanken til Alva og Gunnar Myrdals ulike innsatser (samfunnet må investere i barnepolitikk) og lønnspolitikken utviklet av Gösta Rehn og Rudolf Meidner.⁵¹¹ Poenget i det fjerde temaet til Tilton, er at partiet kom til å favorisere en sosialt kontrollert markedsøkonomi framfor at nasjonalisering av bedrifter skulle være hovedpoenget. Noen ganger, skriver Tilton, gjenopplives tanken om nasjonalisering som et middel, men at partiet i hovedsak «envision public ownership in the form of independent corporations, cooperatives, or employee-owned businesses rather than state corporations.»⁵¹² Det sosialdemokratiske partiet i Sverige har i all hovedsak sett på det regulerte markedet som løsningen.⁵¹³

Det siste poenget hos Tilton er at offentlig sektors stadige ekspansjon har betydd økt «freedom of choice» for menneskene i samfunnet.⁵¹⁴ To forutsetninger har vært innbakt i dette temaet: At staten følger folks ønsker, og at skatt ikke er tvang, men nødvendig for å betale for velferdsgodene.

SAPs ideologiske fornyelse

I artikkelen «The Swedish Social Democrats and the Legacy of Continuous Reform: Asset or Dilemma?» presenterer Sainsbury det ideologiske hovedbudskapet i flere punkter i SAPs nye partiprogram i 1990. Sainsbury påpeker at to ideologiske utfordringer preget 1980-tallet: nyliberalisme og grønne verdier. Den politiske situasjonen var dermed mer kompleks enn på 1950-tallet, da den politiske utfordringen kom fra høyresiden, eller fra venstre mot slutten av 1960-tallet og 1970-tallet.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Per Albin Hansson sitert etter Tilton 1992: 412

⁵¹¹ Tilton 1992: 413

⁵¹² Tilton 1992: 415

⁵¹³ Tilton 1992: 417

⁵¹⁴ Tilton 1992: 419

⁵¹⁵ Sainsbury 1993: 41

Mot et nytt partiprogram

Etter valget i 1985 var det flere i SAP som meldte om at partiet trengte en fornyelse. En av disse var Ingvar Carlsson. Han sa «We cannot be content to find new means to achieve old objectives. We must strive toward completely new goals.»⁵¹⁶ Eksempler på nye mål var miljøpolitikk, reform av offentlig sektor, utdanningspolitikk, og et arbeidsliv med rom for selvrealisering.⁵¹⁷

Beslutningen om et nytt program ble foretatt i 1987 – etter en anbefaling fra nasjonalkomiteen. Målet var at partikongressen skulle vedta det nye programmet i 1990, etter innspill fra en stor del av partiets ulike lokallag. Nasjonalkomiteen la vekt på at det var vanlig at partiet fornyet programmet hvert 15. år, og at det var passende med tanke på 100-års jubileet.⁵¹⁸ Beslutningen om å lage et handlingsprogram, «action programme»⁵¹⁹, ble tatt i 1988.⁵²⁰ Arbeidsprogrammet fikk navnet *90-talsprogrammet*. Sainsbury analyserer begge disse programmene i artikkelen, men med en klar hovedvekt på handlingsprogrammets fire mål for 1990-årene.

Den tredje vägen i SAP

Sainsbury begynner med den tredje vägens ideologiske sider. Dette var ikke bare en økonomisk politikk, slik jeg har beskrevet den i kapittelet om politisk nyorientering, men hadde også ideologiske sider. Ideologisk handlet det om å posisjonere seg som et «alternative to neo-conservatives and neo liberals: its programme constituted a ‘third way’.»⁵²¹ Resepten i kriseprogrammet var å spare og arbeide, samt investere.⁵²²

Arbeid som en verdi i seg selv

Arbeidet tillegges en egen betydning i Sainsburys analyse. Arbeid har vært en sentral verdi i partiets ideologi, skriver hun.⁵²³ Arbeid var også en sentral del av kriseprogrammet. For å komme ut av krisen måtte man *arbeide* og spare.⁵²⁴ En viktig del av prinsippene bak

⁵¹⁶ Ingvar Carlsson sitert etter Sainsbury 1993: 45

⁵¹⁷ Sainsbury 1993: 45

⁵¹⁸ Sainsbury 1993: 46

⁵¹⁹ Programmet heter 90-talsprogrammet

⁵²⁰ Sainsbury 1993: 47

⁵²¹ Sainsbury 1993: 49

⁵²² Kriseprogrammet heter *Framtid för Sverige*. Se kapittel 4 for mer om kriseprogrammet.

⁵²³ Sainsbury 1993: 50

⁵²⁴ Sainsbury 1993: 50

arbeidsideologien til SAP, har vært at det har vært viktigere å skaffe og tilby jobber enn å kompensere arbeidsledige, skriver Sainsbury.⁵²⁵

En utvidelse av «arbetslinjen» ble foreslått i handlingsprogrammet for 1990-tallet.⁵²⁶ I handlingsprogrammet gikk dette ut på å forsøke å forbedre finansieringen av helseforsikring, redusere sykefraværet, og gjøre pensjonsalderen mer fleksibel.⁵²⁷ Å forbedre arbeidslivet ytterligere var et viktig mål for partiet på 1990-tallet. I handlingsprogrammet er det også tydelig at man ville forbedre arbeidslivet gjennom å fjerne farlige jobber og utjevne forskjeller mellom arbeidere på arbeidsplassen – både hierarkiske strukturer og lønnsforskjeller.⁵²⁸ Samlebetegnelsen på disse målene er hos Sainsbury «solidaristic working life policy».⁵²⁹ Oppsummert hos Sainsbury var det to ideologiske linjer en kunne trekke ut av dette: Når det gjaldt arbeidspolitikken var det, sammenlignet med andre politikkområder, et stort fokus på likhet og utjevning. Det andre var et nytt fokus på den enkelte arbeideren, «the empowerment of the *individual* wage-earner.»⁵³⁰

Miljø – den viktigste nyorienteringen?

Miljøspørsmål tillegges en særlig vekt i artikkelen til Sainsbury. Dette er også kommentert av partipolitiker i SAP, Enn Kokk, i en kommentar til partiprogrammet som ble vedtatt i 1990: «Över huvud är 1990 års program det första som är präglad av ett ekologiskt perspektiv.»⁵³¹

Dette er kanskje den viktigste nyorienteringen i partiideologien til SAP i perioden, hevder Sainsbury, og som skiller seg ut. I handlingsprogrammet for 1990-årene er et godt miljø en av de fire hovedmålene.⁵³² Sainsbury tidfester denne nyorienteringen til partikongressen i 1987,⁵³³ og videre i handlingsprogrammet som et av de fire målene for 1990-tallet. Før valget i 1988 satset partiet på å bli et grønnere parti.⁵³⁴

Nyorienteringen: Et nytt syn på miljøet i tre punkter

⁵²⁵ Sainsbury 1993: 50

⁵²⁶ Sainsbury 1993: 51

⁵²⁷ Sainsbury 1993: 51

⁵²⁸ Sainsbury 1993: 51

⁵²⁹ Sainsbury 1993: 51

⁵³⁰ Sainsbury 1993: 51. Sainsbury utdyper ikke spesielt hva dette siste går ut på.

⁵³¹ SAP 2001: 106. (Kommentar i en samlet utgivelse av partiprogram for SAP)

⁵³² Sainsbury 1993: 52

⁵³³ Sainsbury 1993: 52

⁵³⁴ Sainsbury bruker «ecology party».

Sainsbury oppsummerer nyorienteringen i tre punkter. Som bevegelsens fjerde historiske prosjekt ble miljøet sidestilt med «the fight for universal suffrage, efforts to combat unemployment, and the construction of the welfare state.»⁵³⁵ Et godt miljø ble sidestilt med kampen for full sysselsetting.⁵³⁶ Det er et godt argument for at partiet hadde miljøet som et sentralt ideologisk element, og i programmatisk sammenheng gitt en svært viktig status.

Sainsburys andre poeng er at nyorienteringen i form av ny vektlegging av miljøet fikk konsekvenser for politikkkutformingene på en rekke områder. Nedbyggingen av atomkraftverkene skulle skje i et raskere tempo, nasjonale beredskapsplaner ved miljøkatastrofer skulle utarbeides, og det var økt fokus på avgifter.

Det tredje poenget til Sainsbury er at SAP forsøkte å integrere miljøhensyn med tradisjonell ideologi. Partiet så løsningene på miljøproblemene i en regulert økonomi. I tillegg kunne miljø regnes som ideologi fordi miljøet var et fellesgode og en menneskerett. Det måtte derfor få forrang framfor privat profitt.⁵³⁷

Vekst, miljø og teknologi

Med nyorienteringen måtte partiet diskutere forholdet mellom miljø, teknologi og vekst. Hvis miljø skulle få en økt posisjon innad i partiet, hva skulle da skje med vekstbegrepet?

Sainsbury påpeker her at miljøet ikke skulle få forrang foran vekst.⁵³⁸ Årsaken til det var at vekst var utgangspunktet for utjevne politikk.⁵³⁹ Dessuten ble det argumentert for at det ikke var vekst i seg selv som var galt, men heller den nåværende teknologien som ble brukt; bedre teknologiske løsninger ble altså en del av løsningen. Partiet fortsatte altså å være begge deler: både et vekstparti og et parti med en langt grønnere politisk profil.⁵⁴⁰

Fornyelse av offentlig sektor

En del av nyorienteringen av SAP kom i form av et mål om å fornye offentlig sektor. SAP skulle også her finne en «tredje vei» mellom byråkrati og markedsløsninger. Det var viktig å kunne tilby bedre kvalitet på offentlige tilbud – og med større variasjon.⁵⁴¹ Det var også viktig å forsøke å stabilisere statens utgifter – med bakgrunn i den tredje veiens økonomiske politikk

⁵³⁵ Sainsbury 1993: 52

⁵³⁶ Sainsbury 1993: 52

⁵³⁷ Sainsbury 1993: 53

⁵³⁸ Sainsbury 1993: 53

⁵³⁹ Sainsbury 1993: 53

⁵⁴⁰ Samme tone finner vi i selvbiografien til Gro Harlem Brundtland. Se s.

⁵⁴¹ Sainsbury 1993: 54

i Sverige.⁵⁴² Partiet ville gjøre to endringer: desentralisere slik at kommunene fikk større beslutningsmakt, deregulere byråkratiske reguleringer som hindret effektivitet i den offentlige sektor, og til slutt inkludere brukerne av offentlige tjenester. Det ble kalt *brukermedverkan*. Nyorienteringen innen offentlig sektor ville ifølge Sainsbury innebære en stor omstrukturering av velferdsstaten.⁵⁴³

Det fjerde og siste målet for handlingsprogrammet var at partiet ønsket en «sterk økonomi». Dette punktet handlet mye om å vise til resultatene av den tredje veien – økonomien fikk et oppsving mot slutten av 1980-tallet. Planøkonomiske tanker ble fjernet fra programmene, og en blandingsøkonomi anbefalt.⁵⁴⁴

Et pragmatisk parti?

Et konvensjonelt bilde av SAP er at det er et pragmatisk parti. Det er også tonen som gjennomsyrrer memoarene til tidligere statsminister Ingvar Carlsson: Det er de politiske enkeltsakene som får sine fornuftige løsninger, avveininger og forklaringer. Men dette bildet av partiet står i fare for å blokkere «the party's ideology as a contributing factor to its success.»⁵⁴⁵

Var det kanskje slik at når Carlsson skrev memoarene sine, i 2003, så var det mindre hensiktsmessig å trekke fram ideologisk tankegods som partiet ikke hadde greid å realisere, men som likevel var en sentral del av det nye valgprogrammet som ble lansert i 1990? Det er en mulig tolkning om vi baserer lesningen på Sainsburys artikkel – og noe hun legger opp til mot slutten av artikkelen: Den økonomiske krisen mot slutten av 1980-tallet gjorde at *den tredje vägen* som økonomisk politikk ble trukket i tvil.⁵⁴⁶

Carlssons ideologi

Ingvar Carlsson kommer av og til inn på ideologiske refleksjoner i *Så tänkte jag*, men bare glimtvis. Partiet han ledet var Sveriges største parti, og et av de mest dominerende sosialdemokratiske partiene i verden. Hva slags ideologi forfektet partiet – her representert gjennom Carlsson?

⁵⁴² Sainsbury 1993: 54

⁵⁴³ Sainsbury 1993: 55

⁵⁴⁴ Sainsbury 1993: 55

⁵⁴⁵ Sainsbury 1993: 39. Poenget henter hun fra Tim Tilton.

⁵⁴⁶ Sainsbury 1993: 57

Statens rolle

Ingvar Carlsson kommer inn på frihetsbegrepet i memoarene sine. I regjeringen som Palme ledet etter 1982, var Carlsson «støllföreträdare med särskilt ansvar för forskning och framtidsfrågor».⁵⁴⁷ Det innebar at han hadde ansvar for langtidsplaner for partiet, men også ideologiske spørsmål.⁵⁴⁸ Som en respons på nyliberalismen, som Carlsson knyttet til Reagan og Thatcher, kom Carlsson med en motoffensiv.⁵⁴⁹ Det nyliberale budskapet ble videreført av Gösta Bohman, lederen av Moderaterna. Bohman kritiserte statens størrelse, et «förmyndarsamhälle», og at dette ledet til ufrihet for den enkelte. Carlsson avviser først kritikken fra Bohman, før han innrømmer at en del av denne kritikken er riktig. Jeg siterer dette avsnittet i full lengde:

Vår ideologiska trovärdighet skulle emellertid öka om vi förmådde ägna oss åt viss självkritik. De många åren i regeringskansliet hade fått oss att blanda sammar vår egen politik med den byråkrati som på gott och ont finns i varje samhälle. I vår iver att försvara det socialdemokratiska samhällsbygget tog vi under våra vingars beskydd avigsidor och negativa effekter som vi aldrig räknat med eller önskat oss.⁵⁵⁰

Sitatet er et eksempel på at Carlsson, i hvert fall i ettertid, erkjente at den borgerlige kritikken var gyldig på visse punkter, og at SAP hadde godt av å løse opp dogmene. Carlsson fortsetter med at staten og kommunen kunne ha vokst seg for stor, eller var for ambisiøs.⁵⁵¹ Eksempelet til Carlsson er at staten – i form av vaktmestere som vedlikeholder idrettsbaner, eller når kommuneansatte kantinedamer sørget for alt uten hjelp fra elevene – «hade omsorgen gått för langt». Videre åpner Carlsson opp for at både staten og kommunene hadde blitt for stor, og at dette fører til at enkeltindividet tar for lite ansvar. «Att ta eget ansvar har också sitt värde.»⁵⁵²

En forfeilet frihetsdebatt

I 1983 ble en arbeidsgruppe satt sammen i partiet – etter Carlssons initiativ. Gruppen skulle jobbe med frihetsbegrepet, og var satt sammen av medlemmer fra både kommunal og faglig side.⁵⁵³ På årsmøtet i Gøteborgs «Arbetarekommun» 25.-26. mars 1983 holdt Carlsson en tale der han hevdet at partiet hadde «misslyckats med att ge människor ett rimligt inflytande och

⁵⁴⁷ Carlsson 2003: 187

⁵⁴⁸ Carlsson 2003: 189-190

⁵⁴⁹ Carlsson skriver følgende om nyliberalismen: «Det nyliberala budskapet om att den förkastliga politiken borde trängas tillbaka och marknaden ges större utrymme, spreds över världen.»

⁵⁵⁰ Carlsson 2003: 191

⁵⁵¹ Carlsson 2003: 191

⁵⁵² Carlsson 2003: 192

⁵⁵³ Carlsson 2003: 192. Noen medlemmer var Margot Wallström, Åke Edin, Bert Lundin og Rune Molin.

ett rimlig ansvar för den egna situationen.»⁵⁵⁴ Carlsson beskrev her også den nyliberale utfordringen som et resultat av velferdsstatens ulike problemer, og at det nyliberale svaret er å søke inn mot «en egen privat sfær där vi kan kontrollera händelseutvecklingen.»⁵⁵⁵ En egen avklaring av de nyliberales frihetsbegrep mot Carlssons er dessverre fraværende i denne diskusjonen. Carlsson skriver at hans forslag til diskusjon vekket begeistring i store deler av partiet, men ikke i ledelsen av partiet. Gjennom de besluttende instansene – VU,⁵⁵⁶ sentralstyret og i kongressen – ble Carlssons formuleringer fjernet.⁵⁵⁷ Carlsson ble oppringt av Feldt som – i Carlssons ord – hadde «uppenbarligen väntat sig ett krisprogram nr 2».⁵⁵⁸ Han var også skuffet over Palmes manglende interesse på dette feltet.⁵⁵⁹ Carlsson har i ettertid hevdet at de ideologiske diskusjonene burde blitt ført lenger på et tidligere tidspunkt, og at partiet havnet på etterskudd istedenfor å la seg lede av en visjon.⁵⁶⁰

Hva slags frihetbegrep endte partiet opp med mot slutten av 1980-tallet? Ifølge partiprogrammet fra 1990 var det et frihetsbegrep som betonte både det enkelte individet, men at det enkelte individet møtte sin grense der hvor andres frihet begynte.⁵⁶¹ Frihet skal gi mulighet til utvikling, både for den enkelte og i felleskap med andre.⁵⁶² Frihetsbegrepet ligner altså mye på begrepet slik det framtrer hos Ap.

Syn på markedet

I partiprogrammet diskuteres både planøkonomi og markedsøkonomi; begge kan brukes til hver sin sak. Det er ingen hyllest av markedet, men en påpekning av hva markedet kan brukes til, og hva det ikke kan brukes til.⁵⁶³ Partiprogrammet fra 1990 anbefaler en blandingsøkonomi.⁵⁶⁴ Dette står i kontrast til partiprogrammet fra 1975, hvor en planøkonomi er målet for partiet: «En planmessig hushållning under medborgarnas kontroll».⁵⁶⁵

5.3 Ideologisk nyorientering i Socialdemokratiet

⁵⁵⁴ Carlsson 2003: 193

⁵⁵⁵ Carlsson 2003: 193

⁵⁵⁶ Står for Verkställande utskottet, partiets øverste beslutningsorgan

⁵⁵⁷ Carlsson 2003: 193

⁵⁵⁸ Carlsson 2003: 194

⁵⁵⁹ Carlsson 2003: 193

⁵⁶⁰ Carlsson 2003: 195

⁵⁶¹ SAP 2001: 108-109

⁵⁶² SAP 2001: 109

⁵⁶³ SAP 2001: 131

⁵⁶⁴ SAP 2001: 130

⁵⁶⁵ SAP 2001: 82

På grunn av en begrenset mengde kilder og litteratur om den danske ideologiske utviklingen, blir analysen av SDs ideologiske utvikling noe kortere enn for de andre partiene. For den ideologiske utviklingen i det danske partiet bygger jeg først og fremst på artikkelen «Fra demokratisk socialisme til sosialt demokrati?».

Ideologi på 1970-tallet

Ideologien i det danske partiet på slutten av 1960-tallet kom til uttrykk i programmet *Mål og midler*. Her ble det tidlige 60-tallets vekstoptimisme erstattet av en fremtidspessimisme med mindre man kunne få veksten under kontroll.⁵⁶⁶ Viktig innhold var også planlegging av samfunnsøkonomien, økonomisk demokrati og utdanning av arbeiderklassen.⁵⁶⁷ Særlig økonomisk demokrati spilte en vesentlig rolle for den danske fagbevegelsen på 1970-tallet. Planlegging og styring av samfunnsøkonomien ble videre forsterket på begynnelsen av 1970-tallet i *Politik er at handle* – det nye valgprogrammet fra 1971. De er ifølge Helbak nøkkelbegreper.⁵⁶⁸ Partiets ideologi fikk seg et alvorlig skudd for baugen i katastrofevalget i 1973, og partiet forsøkte å finne en ny posisjon på 1970-tallet. I 1977 fikk SD nytt prinsippprogram, som betonte betydningen av økonomisk demokrati. Andre viktige punkter var «gradvis nationalisering af bankerne, gradvis nationalisering af jorden», nasjonalisering av visse industrityper samt «samfundskontrol med de multinationale selskaper (...)».⁵⁶⁹

Det ideologiske programmet lignet mye på den politikken som Ap gjennomførte i Norge på 1970-tallet. Helbak skriver at det var noe paradoksalt i at SD vedtok de to mest radikale programmene siden 1913 på samme tid som at de dannet regjering med det liberalistiske partiet Venstre.⁵⁷⁰ Dette paradokset fikk ingen løsning: regjeringen forsøkte å føre en stram politikk i Folketinget, men ble angrepet av både LO og SF for ikke å få til økonomisk demokrati. Ved inngangen til 1980-tallet var altså SD «mere i splid med sig selv end på noget tidspunkt siden katastrofevalget i 1973»,⁵⁷¹ ikke ulikt situasjonen i det norske arbeiderpartiet. Det danske arbeidsprogrammet fikk et kursskifte i retning av en mer «realistisk» holdning til markedsøkonomien.⁵⁷² I et nytt teknisk språk var ambisjonene nå redusert, og

⁵⁶⁶ Helbak 1996: 286

⁵⁶⁷ Helbak 1996: 287

⁵⁶⁸ Helbak 1996: 288

⁵⁶⁹ Helbak 1996: 299

⁵⁷⁰ Helbak 1996: 300

⁵⁷¹ Helbak 1996: 302

⁵⁷² Helbak 1996: 302

arbeidsprogrammet markerer en mer defensiv posisjon. Ifølge Helbak var dette arbeidsprogrammet et frampek til «Det ny århundre» fra 1992.

Nyorientering i opposisjon?

Det danske partiet var i opposisjon fra 1982: På denne måten stod partiet i kontrast til det svenske partiet, som i samme år gjenvant makten og holdt regjeringsmakten ut 1980-årene.⁵⁷³ Situasjonen rundt Anker Jørgensens avgang i 1982 var bestemmende for partiets skjebne resten av 1980-tallet: et bilde av partiet som økonomisk inkompetent.

Fra 1984 til 1988

I denne perioden var det særlig enkeltsaker innen miljø og fredsbevegelse som preget partiet. Ifølge Helbak er det overfladisk å tolke det nye programmet fra 1984 inn som en venstredreining – det handler om et sterkt fokus på enkeltsaker. Den grunnleggende analysen var kommet i bakgrunnen.⁵⁷⁴ Helbak knytter særlig denne fløyen til Svend Auken og Ritt Bjerregaard.

1988-1992: Ideologisk nyorientering i to ledd

En ideologisk nyorientering finner sted i denne perioden: «tendensene blev til et nyt politisk billede.»⁵⁷⁵ Det første konkrete kom på partikongressen i 1988 til uttrykk i arbeidsprogrammet «På menneskets vilkår». Her beskrev man enkeltindividets betydning for sosialdemokratisk politikk.⁵⁷⁶ Et av hovedmålene er dessuten å justere velferdsstaten.⁵⁷⁷ Den offentlige sektor skal effektiviseres og fornyes. Arbeidsprogrammet fortsetter å ha økonomisk demokrati som mål,⁵⁷⁸ men ifølge Helbak som en utvannet versjon.⁵⁷⁹

To år senere, i 1990, kom Svend Auken inn på den samme markedorienteringen som Einar Førde i flere omganger hadde kommentert: «Konklusjonen er, at markedsøkonomi er bedre end centraldirigert planøkonomi. Men uregulert betyder markedsøkonomi forringet miljø, stor ulighed og arbejdsløshed og ringe sociale rettigheder.»⁵⁸⁰ Den politiske kursen var nå

⁵⁷³ Det danske partiet var her i en lignende posisjon som SPD og Labour.

⁵⁷⁴ Helbak 1996: 305

⁵⁷⁵ Helbak 1996: 307

⁵⁷⁶ Helbak 1996: 307

⁵⁷⁷ Helbak 1996: 308

⁵⁷⁸ SD 1988: 19

⁵⁷⁹ Helbak 1996: 308

⁵⁸⁰ Svend Auken sitert etter Helbak 1996: 309

rettet mot sentrum av dansk politikk. Selv om markedet ble hyllet både av Førde og av Auken, så innebar det fortsatt at staten skulle ha et sosialt ansvar.

Aktører i fornyelsen

Ifølge Helbak var det Svend Auken som ledet an i den ideologiske utviklingen med debattboken *På menneskets vilkår* som to år senere skulle bli det nye arbeidsprogrammet med samme navn, i 1992. Helbak skriver at det var en ideologisk enighet mellom Poul Nyrup Rasmussen og Svend Auken i disse ideologiske spørsmålene.⁵⁸¹ Mogens Lykketoft ville gå enda et skritt ved å fjerne demokratisk sosialisme som en del av prinsippprogrammet, men dette ble ikke godtatt av partiet.⁵⁸²

Svend Auken ledet an i fornyelsen, men ble som tidligere beskrevet utfordret og erstattet av Poul Nyrup Rasmussen. I memoarene til Nyrup Rasmussen blir ikke Aukens bidrag til ideologien kommentert, men han trekker selv fram at han ved siden av tankene om hvordan arbeidsmarkedet kan tilpasses en ny tid, også ønsker et samfunn hvor menneskene stiller krav til hverandre.⁵⁸³

Ifølge Helbak innebar den nye kongressen i 1992 at linjen fra 1988 ble vedtatt. Individet fikk en større plass, markedsøkonomien ble i all hovedsak trukket fram som noe positivt, og den offentlige sektor skulle fornyes.

5.4 Sozialdemokratische Partei Deutschland (SPD) og ideologisk fornyelse?

SPD mistet makten i 1982 da deres tidligere koalisjonspartner FDP byttet over til CDU. Dette ble slutten på Helmut Schmidts periode som kansler. Hvordan SPD endret seg ideologisk i opposisjon fram mot sammenslåingen i 1990, er det jeg her vil undersøke. Vekten på den ideologiske analysen vil særlig ligge på det nye partiprogrammet, Berlinprogrammet⁵⁸⁴, som ble vedtatt i 1989, kun noen uker før murens fall. Hvordan partiet forandret seg fram til Schröders seier i 1998, kommer i mindre grad fram i den undersøkte litteraturen.

⁵⁸¹ Helbak 1996: 312

⁵⁸² Helbak 1996: 312

⁵⁸³ Nyrup Rasmussen 2005: 392

⁵⁸⁴ I den engelske litteraturen heter programmet «The New basic Programme», men det blir også kalt Berlinprogrammet. Jeg bruker sistnevnte ord i dette kapittelet.

Allerede før SPD havnet i posisjon, var lederne i partiet klar over at en oppdatering av programmet var nødvendig. Willy Brandt ville derimot vente til partiet hadde havnet i opposisjon.⁵⁸⁵ Gjennom årene i opposisjon endret SPD seg. Dette kom til uttrykk på flere måter. I Vest-Tyskland fantes det en betydelig bølge av mennesker som deltok i de «nye sosiale bevegelsene», særlig i miljøbevegelsen og i kvinnebevegelsen. Disse gruppene ble det en prioritet for partiet å nå.⁵⁸⁶ Men den grønne bevegelsen ble spesielt sterk i Vest-Tyskland, og det første grønne partiet ble etablert i 1981. Det nye partiet utfordret SPDs posisjon på den vest-tyske venstresiden.

Før 1989: SPDs ideologiske fløyer

Mot slutten av Helmut Schmidts regjeringsperiode, på begynnelsen av 1980-tallet, førte partiet en sparepolitikk: «The party in government was prepared to accept that, given the structural crisis and the ensuing globalization, some concession to neo-liberal economic policies was unavoidable.»⁵⁸⁷ Oskar Lafontaine ønsket å gjøre arbeidstidene mer fleksible, et ønske som også ble anført av Gro Harlem Brundtland på begynnelsen av 1980-tallet. Dette førte til konflikter med fagforeningene, som nettopp ville beholde rettighetene sine. Splittelsen gikk mellom SPD i regjering og fagforeningene, og den ideologiske splittelsen gikk mellom en liberalisering og en tradisjonell linje.

Gjennom 70-tallet hadde SPD blitt påvirket av den nye miljøbevegelsen, en bevegelse som også fikk gradvis innflytelse hos de andre sosialdemokratiske partiene. Thomas Meyer legger vekt på hvordan deler av partiet ble sterkt påvirket av miljøbevegelsen.⁵⁸⁸ Dette var nye sider ved partiet. Miljøinnflytelsen delte partiet inn i to fløyer: den økologiske (alternative) og den tradisjonelle (industrielle) fløyen. Dette var noe av forløpet bak behovet for et nytt partiprogram: Gjennom det nye programmet skulle de motstridende ideologiske elementene samles, påpekte lederne av programkommisjonen, Willy Brandt og Erhard Eppler.⁵⁸⁹ Målet var en mer samlende og ny politisk identitet som kunne forene de ulike fløyene i partiet.⁵⁹⁰

Det nye partiprogrammet

⁵⁸⁵ Braunthal 1993: 381

⁵⁸⁶ Braunthal 1993: 381

⁵⁸⁷ Meyer 1997: 126

⁵⁸⁸ Meyer 1997: 126-127

⁵⁸⁹ Meyer 1997: 129

⁵⁹⁰ Meyer 1997: 129

SPD kom med et nytt partiprogram i 1989 som ble kjent som Berlinprogrammet. Arbeidet med partiprogrammet begynte allerede i 1984 – på partikongressen i Essen.⁵⁹¹ Førsteutkastet ble delegert til en programkommisjon. De skulle ta utgangspunkt i Bad Godesberg-programmet.⁵⁹² Førsteutkastet skulle deretter debatteres på samtlige partinivåer, før en ny kommisjon skulle vedta programmet.⁵⁹³ Både Willy Brandt og Hans-Jochen Vogel var ledere for programkommisjonen. Det nye programmet ble, etter flere runder med utsettelse, publisert i desember 1989, som nevnt etter murens fall.⁵⁹⁴ Partiet kunne knapt ha vært mer uheldig med publiseringen av det nye programmet: med Øst-Tysklands innlemming i Vest, ble store deler av programmet ikke relevant. Partiprogrammet hadde som mål «to reformulate the values of social democracy in response to economic modernity and mass affluence».⁵⁹⁵ Tyskerne i øst hadde fra starten andre prioriteringer, noe SPD fikk merke ved valget i 1990.

Berlinprogrammet – Brudd og kontinuitet

Ifølge Stephen Padgett var det lite som var nytt i det nye programmet. Programmet hadde mange likhetstrekk med Bad Godesberg-programmet. Hvilke likhetstrekk? Padgett peker på at partiet igjen sverget til markedskreftene. Dette var også en sentral del av revisjonismen som partiet hadde gått igjennom i årene forut for Bad Godesberg.

Forsøk på revisjonisme kom fra en gruppe kjent som «Brandts barnebarn», løst forbundet med venstresiden i partiet. Denne gruppen hadde opprinnelig vært ledet av Brandt og etter hvert Oskar Lafontaine. Lafontaine og de andre i gruppen forsøkte å gå til angrep på etablerte dogmer i partiet, på fagforeningene og på den strengt regulerte arbeidstiden.⁵⁹⁶ Lafontaine ønsket en økt fleksibilitet i reguleringene. Revisjonistene forsøkte å få satt sitt stempel på partiprogrammet, men de lyktes ikke.⁵⁹⁷ De tidligere utkastene av partiprogrammet viste tegn på en mer kritisk holdning til kapitalismen, men ble ifølge Padgett fjernet i den endelige utgaven som ble vedtatt.⁵⁹⁸ I stedet var det høyrevingens forsiktede linje som seiret i det endelige programmet.

⁵⁹¹ Padgett 1993: 21

⁵⁹² Padgett 1993: 21. SPD hadde kun et partiprogram så langt i etterkrigstiden, og det var Bad Godesberg-programmet fra 1959. Programmet var gjeldende fram til 1989. Se bakgrunnskapittelet for mer om Bad Godesberg-programmet.

⁵⁹³ Prosessen bak det nye programmet tok fem år.

⁵⁹⁴ Padgett 1993: 23

⁵⁹⁵ Padgett 1993: 21

⁵⁹⁶ Padgett 1993: 30-31

⁵⁹⁷ Padgett 1993: 31

⁵⁹⁸ Padgett 1993: 32-33

Frihetsbegrepet og synet på staten?

Frihet knesettes som ett av de tre viktigste prinsippene i programmet, men jeg har ikke funnet en lignende frihetsdiskusjon som i de andre partiene.⁵⁹⁹ Sekundærlitteraturen gir ikke noe tegn på et endret syn på frihetsbegrepet i partiet.

Markedsøkonomien

En fortsatt tiltro til markedsøkonomien ble etablert i programmet.⁶⁰⁰ Her skiller SPD seg fra de andre sosialdemokratiske partiene, idet partiet siden 1959 stort sett hadde hatt en positiv holdning til markedsøkonomien. Altså: kontinuitet til egen tradisjon, men brudd med utviklingen i de andre landene, som fikk en mer positiv holdning til markedet i perioden. I motsetning til i de fire andre partiene, var det ikke like viktig med en avklaring mellom offentlig og privat sektor i SPD. Sluttversjonen av programmet inneholdt svært få referanser til hvilken rolle staten skulle ha for økonomien. Dette er et ideologisk brudd i forhold til de andre partienes ideologiske nyorienteringer.

Nyorientering: miljøet

Det viktigste nyorienteringen i programmet var «the ecological modernisation of the economy»⁶⁰¹ hvor et miljøperspektiv er gjennomgående.⁶⁰² Dette er et likhetstrekk med de svenske sosialdemokratenes partiprogram i 1990.

Nyorientering eller andre versjon av Bad Godesberg?

Stephen Padgett og Thomas Meyer har skrevet hver sin framstilling av nyorienteringen av SPD. Padgett hevder at det nye programmet var en oppdatert versjon av Bad Godesberg-programmet fra 1959, og at nyorienteringen slik sett er begrenset. Ifølge Padgett manglet partiet fullstendig en strategisk orientering, og partiet var preget av dette.⁶⁰³

Meyer er mer positiv i sin framstilling. Meyer hevder at programmet «contained a new paradigm of social-democratic policies endorsed by all the main tendencies within the party.»⁶⁰⁴ Programmet virket samlende i en tid hvor de nye utfordringene krevde endringer fra

⁵⁹⁹ SPD 1989: 9. «Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität sind die Grundwerte des Demokratischen Sozialismus.»

⁶⁰⁰ Padgett 1993: 33

⁶⁰¹ Padgett 1993: 33

⁶⁰² Padgett går ikke inn på detaljer på hva den økologiske moderniseringen skulle innebære.

⁶⁰³ Padgett 1993: 34

⁶⁰⁴ Meyer 1997: 129

partiet. Men også Meyer legger vekt på at programmet ikke fungerte i det nye politiske landskapet etter 1990, og baserer dette særlig på manglende politisk lederskap etter Willy Brandt.⁶⁰⁵

Padgett konkluderer med at det nye partiprogrammet var en oppdatering av Bad Godesberg, men med en nyorientering i form av en større oppmerksomhet mot miljøet. Programmet befestet de tre kjerneverdier fra Bad Godesberg: frihet, rettferdighet og solidaritet – med en ekstra vekt på solidaritet.⁶⁰⁶

Ideologi etter sammenslåingen?

Hva skjedde med SPDs ideologiske fornyelse etter sammenslåingen? Ifølge Ingo Schmidt ble partiet dratt i ulike retninger etter sammenslåingen. Den ideologiske kombinasjonen av tradisjonell sosialdemokratisk politikk og de nye «post-materielle verdier» mistet relevans da Øst-Tyskland ble innlemmet i Vest-Tysklands politiske regime. Hovedpoenget til Schmidt er at det var ikke så mye nytt partiet hadde å komme med i årene etter sammenslåingen; istedenfor var det de konservative som greide å gjøre seg upopulære.⁶⁰⁷ Fornyelsen som det nye partiprogrammet la opp til, og da kanskje særlig miljøets betydning, fikk ikke mye å si i årene framover: Ingen av de nye lederne la vekt på helheten i programmet.⁶⁰⁸ På 1990-tallet var også partiet svært splittet, som jeg var inne på i kapittelet om politisk nyorientering.

5.5 Fra Labour til New Labour

I den 18 år lange opposisjonsperioden til Labour, skulle partiet gjennomgå flere viktige endringer. Dette gjaldt også de ideologiske endringene innen partiet. De ideologiske endringene var langsomme, og ble hovedsakelig initiert av to partiledere: Den første var under Neil Kinnock, og den andre var under Tony Blair. Tony Blair tok over et parti som allerede hadde endret seg en del fra katastrofevalget i 1983. Det er først og fremst ideologiske endringer under disse to partilederne som jeg vil legge vekten på å analysere i dette underkapittelet. Jeg legger vekt på fire tematiske områder: Forholdet til sosialismen, frihetsbegrepet, og forholdet mellom offentlig sektor og markedet.

Neil Kinnock og nyorienteringen på 1980-tallet

⁶⁰⁵ Meyer 1997: 131

⁶⁰⁶ Padgett 1993: 33

⁶⁰⁷ Schmidt 2012: 250

⁶⁰⁸ Meyer 1997: 134

Etter at konfliktene i partiet hadde roet seg, og den «nye venstresiden» i partiet var blitt bekjempet, initierte Kinnock en forsiktig reformisme av partiet. Kinnock ble leder av partiet i 1983. Hans politiske profil i partiet var knyttet til venstresiden på 1970-tallet, men som leder hentet han støtte fra sentrum og «den myke» venstresiden i partiet.⁶⁰⁹ Det var mange grunner til å være forsiktig med å gjennomføre endringer i partiet. Det var lett å gjøre seg upopulær i partiet med brå endringer, som Kinnock også ga uttrykk for senere: «if you make the change at a speed that is not agreed or acceptable to the Labour movement, then you smash into the wall of the block vote or uporar in the constituencies.»⁶¹⁰

I tillegg var det ikke sedvane at et skygge-kabinett endret politikken – og i det politikkkutformende NEC hadde Kinnock en del motstandere. Det var altså mange gode grunner til å trå forsiktig i partiet. Tudor Jones tidfester de første tegnene til et endret syn på nasjonalisering og markedstenkning hos Kinnock i et intervju med historikeren Eric Hobsbawm i 1984. I dette intervjuet bekrefter Kinnock at partiet vil fortsette kampene for å nasjonalisere, men samtidig åpner han opp for nytenkning – nytenkning som kunne oppmuntre «small businesses and for co-operatives.»⁶¹¹ Svaret til Kinnock var altså ikke bare å nasjonalisere industrien, men også finne alternative måter å stimulere vekst på.

Kinnocks ideologiske utgangspunkt

Den 12. november 1985 presenterte Kinnock framtidsmålene for Labour. Bakgrunnen var katastrofevalget i 1983 og de konservatives suksess etter 1979. Jeg vil i korte trekk trekke fram viktige sider av partiets ideologi som Kinnock presenterer her. Talen til Kinnock heter *The Future of Socialism*.⁶¹² Talen er en interessant kilde til hvordan Kinnock oppfattet utfordringene som lå foran partiet. Partiet var, ifølge Kinnock, under angrep fra høyresiden fordi den demokratiske sosialismen var sosialisme, og fra den ekstreme venstresiden fordi den var demokratisk.⁶¹³

Politisk strategi

⁶⁰⁹ Jones 1996: 113

⁶¹⁰ Kinnock 1994: 536 sitert etter Jones 1996: 114

⁶¹¹ Kinnock sitert etter Jones 1996: 115

⁶¹² Kinnock 1985

⁶¹³ Kinnock 1985: 1

Kinnock understreket at partiet måtte endre seg for å holde følge med tiden: «(...) re-examination of strategy, attitudes and style of socialist politics is a continual imperative».⁶¹⁴ Kinnock argumenterte også for at partiet måtte strekke seg etter nye grupper som en del av partiets prosjekt. Kinnock henvender seg til den nye middelklassen med økt sosial mobilitet, og sier at «These are our people (...)».⁶¹⁵ Kinnock var veldig åpen om at det var her Labours strategi måtte rettes: mot middelklassen. Hva slags ideologi er det Kinnock presenterer i talen?

Innholdet i den demokratiske sosialismen

Neil Kinnock argumenterte for at den demokratiske sosialismen måtte endre seg i holdning og presentasjon, men ikke prinsipper.⁶¹⁶ Verdier som det ifølge Kinnock skulle legges vekt på, var fellesskap, samhold og individuell frihet.⁶¹⁷ Kinnock mente at en tredje vei i ideologisk forstand var nødvendig: Denne tredje veien skiller seg klart fra den revisjonistiske høyresiden av partiet – som Kinnock betegner som «old social democracy» - og fra den nye venstresiden.⁶¹⁸ Kinnock definerer partiets posisjon som å tilhøre den demokratiske sosialisme. På dette tidspunktet regnet Labour seg i høyeste grad som demokratiske sosialister, og Kinnock nevner også partiet som sosialistisk.

Frihet

Hovedpunktene i den ideologiske posisjonen som Kinnock presenterer i 1985 – samme år som frihetsdebatten starter i Norge – er tre momenter. For det første hevdet Kinnock at individuell frihet var det mest sentrale ved den demokratiske sosialisme. Ikke bare i 1985, men i fortiden, nåtiden og i fremtiden: «For 'individual freedom' was the objective, past, present and future of democratic socialism»⁶¹⁹ Veien mot frihet har likevel vært gjennom likhet og demokrati.⁶²⁰ Frihetsbegrepet til Kinnock er altså en kombinasjon. Vektleggingen av den individuelle frihet er det som er mest påfallende, selv om Kinnock også påpeker den

⁶¹⁴ Kinnock 1985: 2

⁶¹⁵ Kinnock 1985: 2

⁶¹⁶ Jones 1996: 116

⁶¹⁷ Jones 1996: 116

⁶¹⁸ Kinnock 1985: 2

⁶¹⁹ Neil Kinnock sitert etter Jones 1996: 116

⁶²⁰ Kinnock 1985: 3

gjensidige avhengigheten mellom de tre verdiene.⁶²¹ Den kollektive friheten skaper plass for individets frihet.⁶²²

Likhet

Likhetsbegrepet til Kinnock i foredraget bygget på at partiet skal legge til rette for å skape like muligheter for alle. Kinnock bestred derimot at alle menneskene skulle formes etter samme bilde. Likhet var ikke et mål i seg selv, skriver Kinnock, men et virkemiddel til større frihet.⁶²³ Likhetsbegrepet støtter mangfold, og ønsker ikke likhet i resultat.⁶²⁴ Jeg tolker likhetsbegrepet her som at Labour ønsket å gi like muligheter.

Policy review

Konteksten for de fire årene med endringer i politikk, var at Labour hadde tapt tre valg på rad.⁶²⁵ Policy Review er viktig for å forstå Labours nyorienteringer, ikke bare politisk, men også ideologisk: «The end product of the Policy Review was a far-reaching change in Labour's programme and ideology.»⁶²⁶ Mange viktige posisjoneringer ble her gjort. Policy Review ble satt i gang høsten 1987, etter at Labour igjen hadde tapt valget det samme året.

Prosessen var sammensatt av syv *Policy Review Groups*.⁶²⁷ Medlemmene av disse gruppene var hentet fra de viktigste beslutningsdelene av partiet: Fra NEC, skyggekabinettet og også fra fagforeningene.⁶²⁸ Akademikere og tenketanken Institute of Public Policy Research var også viktig for Policy Review. Dessuten brukte partiet ulike metoder for å teste hvor populær politikken var – ikke minst gjennom Peter Mandelsons rolle.⁶²⁹ Labour forsøkte også å inkludere vanlige partimedlemmer gjennom «Labour Listens» - et prosjekt som ifølge Shaw «were poorly attended and produced little of value.»⁶³⁰ Mellom 1988 og 1991 ble fire større rapporter presentert som kjernen av «policy review».

Ideologisk fornyelse i Policy Review

⁶²¹ Kinnock 1985: 4

⁶²² Kinnock 1985: 4

⁶²³ Kinnock 1985: 7

⁶²⁴ Kinnock 1985: 7

⁶²⁵ 1979, 1983 og 1987.

⁶²⁶ Shaw 1993: 115

⁶²⁷ Shaw 1993: 112

⁶²⁸ Shaw 1993: 113

⁶²⁹ Shaw 1993: 114

⁶³⁰ Shaw 1993: 114

I 1991 hadde den ideologiske nyorienteringen kommet et langt stykke videre. Eric Shaw beskriver det som «a far-reaching change in Labour's programme and ideology».⁶³¹ Partiet hadde da gjennomgått flere endringer, slik at Labour nå kom til å ligne mer på andre sosialdemokratiske partier i Europa. På hvilke måter?

Synet på markedet

Det gjaldt særlig Labours endringer i synet på hvordan staten skulle bruke markedene. Det var en aksept for markedene som slo gjennom i Labour, særlig i 1989, og som også hadde en rekke felles kjennetegn med debatten slik den ble ført i Ap i Norge. I Ap ble også markedet nå sett på som et nødvendig gode. Dette kom særlig til uttrykk gjennom frihetskampanjen.

For Labours del var særlig dette et brudd med en ideologisk tradisjon i partiet, eller kanskje bedre beskrevet som viktige ideer som partiet forfektet: Partiet hadde på 1970-tallet falt tilbake på synet om at statlig eierskap var en del av løsningen for partiet. Dette ble nå, via Policy Review, snudd til å åpne for markedenes positive funksjoner i det britiske samfunnet. Fra rapporten «Meet the challenge, make the change» het det følgende om markedet «(...) the market and competition are essential in meeting the demands of the consumer, promoting efficiency and stimulating innovation (...)».⁶³² Markedet ble derimot ikke ensidig hyllet; dets svakheter innen regulering av velferdstjenester ble påpekt: innen utdanning, sosial rettferdighet og balansert økonomisk vekst.⁶³³ Samtidig ble en statlig industripolitikk nå nedtonet. Staten skulle gripe inn der markedet ikke kunne eller ville.⁶³⁴

Synet på sosialismen

Policy Review skapte også en nyorientering i hvordan partiet så på sosialismen. Ifølge Eric Shaw var det særlig to dominerende ideologiske posisjoner som ble bekreftet. Den første posisjonen kaller Shaw den nyrevisjonistiske. I all hovedsak bygde nyrevisjonismen på den formen for sosialisme som Tony Crosland hadde presentert på 1950-tallet.⁶³⁵ Nyrevisjonistene ønsket en ideologi som bygget «*primarily* in terms of the pursuit of individual freedom».⁶³⁶ Partiet skulle legge til rette for at individets frihet fikk utfolde seg i mest mulig grad.

⁶³¹ Shaw 1993: 115

⁶³² Sitert etter Shaw 1993: 119

⁶³³ Shaw 1993: 119

⁶³⁴ Shaw 1993: 120

⁶³⁵ Shaw 1993: 117

⁶³⁶ Shaw 1993: 117

Nyrevisjonistene ønsket altså å gå lenger for individets frihet, enn det som var målet for den resterende delen av partiet. Men Shaw skriver at den generelle holdningen i partiet var at medlemmene ville vise at Labour var et frihetsparti: «Condemning the Tory conception as abstract and meaningless, it argued that real freedom entailed full access to such life-enhancing resources as a decent education, a good quality health service, a job and an adequate income.»⁶³⁷

Den andre ideologiske fløyen, som ifølge Shaw var til stede i Policy Review, var den etisk sosialistiske. Denne fløyen var underordnet den nyrevisjonistiske (i ideologisk vekt), men det var likevel en viktig del av partitradisjonen. For de etiske sosialistene handlet det ikke om offentlig eierskap, men om hvordan «people relate to one another», om «mutual and reciprocal obligation, solidarity and fellow feeling.»⁶³⁸ Ideologisk sett var «Policy Review» et skritt bort fra tanken om at staten skulle ekspandere, vekk fra tanken om at sosialisme kun bestod av fellesskapstanken. Veien gikk, ifølge Shaw, mot en særegen sosialdemokratisk versjon av individualismen.⁶³⁹

Et grønt parti?

Shaw stiller spørsmålet om Labour gjennom Policy Review ble et grønnere parti. Svaret hans er at partiet mot slutten av 1989 viste tegn til å bry seg mer om grønne spørsmål enn partiet hadde gjort tidligere, men at grønne verdier fortsatt er mindre verdt enn *materielle* verdier for velgerne.⁶⁴⁰ Dette er et brudd med utviklingen hos flere av de andre partiene som SPD, SAP og Ap.

John Smith – en pause i den ideologiske nyorienteringen

John Smiths korte periode som britisk statsminister (1992-1994) har jeg allerede vært inne på i bakgrunnskapittelet. Smith ble opplevd som en som bremsset moderniseringsprosessen som var i gang i partiet.⁶⁴¹ Mer positivt for partiet var likevel det at han samlet partiet under sitt lederskap, og Smith blir av noen referert til som en samlende personlighet i partiet.⁶⁴² Smith representerte likevel kontinuitet fra Kinnocks begynnende revisjonisme: Smith var i stor grad

⁶³⁷ Shaw 1993: 117

⁶³⁸ Shaw 1993: 118

⁶³⁹ Shaw 1993: 118

⁶⁴⁰ Shaw 1993: 125

⁶⁴¹ Leys 1997: 19

⁶⁴² Jones 1996: 131

enig i endringene slik de hadde forekommet i Policy Review.⁶⁴³ Smith var således positiv til blandingsøkonomi og «social improvement within its framework.»⁶⁴⁴ Smiths ideologiske fundament bygde også på en idétradisjon som står sterkere i britisk arbeiderbevegelse enn i de skandinaviske landene: sosialisme med bestemte kristne undertoner.⁶⁴⁵ Det nærmeste Smith kom endring i ideologi i partiet, var at han forberedte en revidering av den fjerde klausulen i Labours prinsippprogram. Han rakk derimot ikke å fullføre dette før han plutselig døde. Smith ville imidlertid ikke fjerne den fjerde klausulen helt.

Tony Blair – politikeren som forvandlet Labour?

Det var Tony Blair som fortsatte moderniseringen som ble iverksatt under Kinnock. For Blair var Smith en som hadde satt ned moderniseringstempoet i partiet.⁶⁴⁶ Blair var som nevnt raskt ute med å erklære sitt kandidatur som partileder, og han kom med dette Gordon Brown i forkjøpet. Blair hadde i tillegg en økende popularitet i meningsmålingene bak seg. Hvor stod Blair i forhold til den ideologiske tradisjonen i partiet? Det er et spørsmål jeg vil forsøke å svare på i de kommende avsnittene.

New Labour – ideologisk innhold

På grunn av oppgavens rammer vil ikke New Labours ideologi få en stor plass i analysen, men noen punkter vil trekkes fram.

I oktober 1994 lanserte Blair et slagord som skulle bli stående: «New Labour, New Britain».⁶⁴⁷ «Ny» er et nøkkelord for Blairs ideologi, og forekommer ofte i hans retorikk. Han ville skape en gjenfødelse av Storbritannia – intet mindre. Det politiske bakteppet for Blairs politiske vyer var den stadig mindre populære regjeringen til John Mayor. Mayors regjeringperiode ble stadig oftere sett på som inkompetent. Mot dette presenterte Blair et «nytt» Labour-parti. New Labour kan hovedsakelig forstås som et politisk-ideologisk prosjekt som kan knyttes til Blair og lederskapet som støttet han – og ikke et prosjekt som vokste fram fra det nasjonale partiet eller andre grener av partiet.⁶⁴⁸

⁶⁴³ Jones 1996: 132

⁶⁴⁴ Jones 1996: 132

⁶⁴⁵ Jones 1996: 132

⁶⁴⁶ Thorpe 2008: 244

⁶⁴⁷ Thorpe 2008: 247

⁶⁴⁸ Beech: 2004: 86

For ideologien, altså det tankesettet som ble forfektet av partiet etter valget av han som partileder og i valgkampen, fikk dette konsekvenser. Blair endret Labour til et valgbart parti, og det innebar flere strategiske og ideologiske vurderinger og nyorienteringer.

Sosialisme

Ifølge Colin Leys stod Blair for et verdiorientert syn på sosialisme; verdiene skulle realiseres gjennom den bestående kapitalismen. Dette var en kontrast til Kinnocks syn, for Kinnock mente at systemet var urettferdig og måtte endres.⁶⁴⁹ Stort sett var Blair opptatt av å vise at partiet *ikke* var sosialistisk. Ideologi ble mer og mer taktisk under Blair, og et trekk var at New Labour og Blair avviste særlige forskjeller mellom venstre- og høyresiden.⁶⁵⁰ Vesentlig var også tanken om at globaliseringen var et ubestridelig faktum som landet måtte tilpasse seg.

5.6 Sammenligning av ideologisk nyorientering

I denne avsluttende delen vil jeg trekke sammen trådene fra den ideologiske analysen – ut fra begrepene frihet, synet på sosialismen, fornyelsen av offentlig sektor, på markedsøkonomien og på miljøet. Både likheter og forskjeller diskuteres under hvert av de ideologiske begrepene. Deretter sammenligner jeg rekkefølgen på nyorientering. Til slutt vil jeg forsøke meg på noen forklaringer på partienes likheter og forskjeller.

Pragmatisk bruk av markedene

Et sentralt fellestrekk ved den ideologiske utviklingen på 1980-tallet var det nye synet på markedsøkonomien i partiene. Dette var et trekk som gradvis ble en akseptert del av partienes ideologi på 1980-tallet. I Ap ble markedet først akseptert. Dette var et brudd med partiets tidligere kritiske holdning til markedet. Gjennom Policy Review ble Labour også mer rettet mot markedsøkonomien. Dette var et markert brudd med partiets ideologiske profil på 1970-tallet, hvor nasjonalisering og offentlig eierskap var hovedingredienser. Socialdemokratene i Danmark viste også en mer positiv holdning til markedsøkonomien mot slutten av 1980-tallet. I SAP viste partiprogrammet en forsiktig aksept av markedskreftene, men også en viss kritisk distanse. SPD bryter i størst grad mot denne delen av den ideologiske nyorienteringen; de

⁶⁴⁹ Leys 1997: 19

⁶⁵⁰ Leys 1997: 30

hadde stort sett det samme forholdet til blandingsøkonomi siden partiprogrammet Bad-Godesberg ble vedtatt. Dette forholdet ble bekreftet i det nye Berlin-programmet.

Partienes syn på markedet innebar likevel ikke en ensidig hyllest av markedet. Markedet hadde fortsatt sine begrensninger hvor staten hadde en rolle å spille.

Frihetsbegrepet

Frihetsbegrepet var noe av det mest sentrale i fornyelsen av de sosialdemokratiske partiene. Mest sentralt var det for Ap som lanserte en egen kampanje for å rette oppmerksomheten mot nettopp dette. Det er særlig et frihetsbegrep som presiserer betydningen av frihet for individet. Men fellesskapets betydning var likevel en forutsetning for det nye frihetsbegrepet. Lengst her gikk kanskje Labour som hevdet at meningen bak den demokratiske sosialismen *var* individets frihet. Arbeiderpartiet i Norge hevdet i 1981 at arbeiderbevegelsen var en frihetsbevegelse. I etterkant av frihetsdebatten i 1985 ble frihetsbegrepet igjen tatt opp til diskusjon, og det var hos aktørene klart at man forsøkte å ta deler av frihetsbegrepet og gjøre det til sitt etter at høyresiden hadde forsøkt å legge eierskap på begrepet.

I SAP fikk ikke Carlsson gjennomslag for sitt forsøk på å få i gang en debatt i partiet om frihetsbegrepet i 1983. Forslagene hans ble avvist. For SPD har jeg ikke funnet noen tegn på at frihetsbegrepet ble diskutert i prosessen som formet det nye partiprogrammet. Frihet var likevel en av tre hovedverdier i partiprogrammet. Også SAP tillegger frihet en lignende betydning i partiprogrammet fra 1990.

Nyorienteringen for dette begrepet gikk ut på at også de sosialdemokratiske partiene viste at de brydde seg om *enkeltmennesket*, samtidig som partiene vektla at individet ikke kunne oppleve frihet uten en form for kollektiv beskyttelse.

Sosialismens betydning for partiene

Sosialismen fikk en mindre betydning for partiene. I Ap var dette et markert brudd i partiets ideologiske profil. Dette hadde endret seg fra prinsippprogrammet i 1969 til prinsippprogrammet i 1981. Å gjøre om sosialismen til en «prosess» innebar en reduksjon av sosialismens betydning. Sosialisme som begrep forsvant ut av partiprogrammene i løpet av 1980-tallet. Labour hadde en utvikling som lignet på den i Ap. Mens Kinnock i 1985 hadde en sterk tiltro til den demokratiske sosialismen og dens verdier, kom Tony Blair i mindre grad til å bruke ordet sosialisme i det hele tatt. Også hos SD i Danmark var veien bort fra bruken av ordet

sosialisme. Mogens Lykketoft foreslo å fjerne det helt fra prinsippprogrammet i 1992, men dette ble avslått. I SAP heter det i 1990 fortsatt at partiet tilhører den demokratiske sosialismen, noe det også gjør i det tyske partiprogrammet. Jeg har ikke funnet kilder som betoner den samme svekkelsen av sosialismen i disse to partiene.

Miljøets betydning

Miljøet fikk en økende betydning i partienes ideologiske profil. Sammenligner vi SPD og SAP, finner vi et sentralt likhetstrekk, og det er vektleggingen av miljøet på omtrent samme tid. Hos Ap var det særlig Gro Harlem Brundtland som hadde vært sentral i å utvikle begrepet om en bærekraftig utvikling. Også SD i Danmark vektla miljøet i sitt prinsippprogram, og særlig bærekraftig utvikling. Dette vitner om at den postmaterielle tankegangen hadde fått gjennomslag i partiene. Dette har jeg i mindre grad funnet som en del av Labours prosjekt. Her var ikke grønne verdier like viktig for de britiske velgerne.

At grønne verdier var viktigere for SAP og SPD, kan også forklares med at begge partier fikk miljøpartier som konkurrenter på sin venstre side i sin nasjonale kontekst. I Sverige hadde miljøspørsmål dominert store deler av 1970-tallets politiske diskusjoner. I Vest-Tyskland stjal det nye miljøpartiet kontinuerlig stemmer fra SPD gjennom 1980-tallet.

Fornyelse av offentlig sektor

Et fellestrekk hos de tre skandinaviske partiene, var at partiene ønsket å fornye den offentlige sektoren. Dette var et trekk ved den ideologiske nyorienteringen på 1980-tallet. Ap var tidlig ute med å erklære dette målet, allerede fra før 1981. Målet med fornyelsen var særlig å effektivisere den offentlige sektoren og gjøre den mer fleksibel i møte med menneskene, eller *brukerne* som det kunne hete hos partiene. Ved å gjøre den offentlige sektor mer fleksibel, kunne kritikken om en for stor og tung stat møtes med forslag til hvordan velferdsstaten skulle forbedres og gjøres mer fleksibel overfor enkeltbrukerne.

Samtidig som frihetsbegrepet i partiene til en viss grad satte en positiv oppmerksomhet ved enkeltindividet, skulle enkeltindividet også nå få bære en større del av ansvaret gjennom at velferdsstaten nå også skulle stille krav til enkeltindividet. På denne måten kan vi kanskje si at velferdsstaten retter noe av kritikken den opplevde tilbake mot «brukerne» av staten.

Ideologiske forskjeller

Vektleggingen av de ideologiske elementene gjør at hvert partis ideologiske tilslutning skiller seg fra hverandre. Hvert partis ideologiske utvikling foregikk innen særegne rammer: både ytre rammer som hvilke politiske motstandere partiet stod overfor, så vel som aktører i partiet som ønsket endring.

En tilsynelatende viktig forskjell mellom partiene er betydningen partiene legger på den offentlige sektor. For SPD er reformen av den offentlig sektor av en mindre betydning enn for de skandinaviske landene, i hvert fall i de kildene jeg har undersøkt. Fornyelsen av offentlig sektor var en sentral programpost hos alle de tre partiene.

SPDs mange kolliderende fløyer vanskeliggjorde endringer i ideologien. Som vist ovenfor var nettopp ett av motivene å forsøke å samle de ulike fløyene gjennom et nytt program.

Miljøet fikk en særegen posisjon i det tyske og det svenske partiet. Nettopp i disse to landene var også miljøbevegelsen svært sterk. Resultatet var at en del av den ideologiske nyorienteringen ga to partier med en langt grønnere profil.

Rekkefølgen på den ideologiske nyorienteringen i partiene

Basert på eksemplene overfor, er det grunn til å tro at Ap i Norge var det første partiet som satte i gang med en ideologisk nyorientering. Dette skjedde med prinsippprogrammet i 1981. Det spesielle her er at partiet begynte denne prosessen før det havnet i opposisjon. Det generelle trekket er ellers at den ideologiske nyorienteringen skjedde mens partiene var i opposisjon. En viktig årsak til at dette var mulig, var at en rekke ledende aktører åpnet opp for fornyelse, noe som også ble støttet av en engasjert ny statsminister i Gro Harlem Brundtland.

Den ideologiske fornyelsen hos SPD ble initiert i 1984, og partiet brukte de neste fem årene på å ferdigstille dette programmet. Grunnen til at det tok så lang tid var at store deler av partiet skulle inkluderes. Det var dessuten det første partiprogrammet siden 1959.

Labours nyorientering kan klart knyttes til Neil Kinnock og hans beslutning om å opprette Policy Review. Gjennom dette arbeidet ble både vendingen mot individet og mot markedet gjennomført. Med Tony Blair ble nyorienteringen videreført, påført stempelet New Labour. Blair maktet også å fjerne klausul fire, en klausul som hadde en spesiell posisjon i partiet.

Tidspunkt for nyorientering

Ap vedtok det nye prinsippprogrammet. Der ble det varslet nyorientering på flere områder. Nyorienteringen ble gjennomført først i 1981, og deretter etter frihetsdebatten. Ap var således tidligst ute med en ideologisk nyorientering. Et spesielt trekk ved Ap i forhold til de andre partiene er at nyorienteringen begynte mens partiet fortsatt satt i regjering. Frihetsdebatten ble derimot initiert i opposisjon.

Det tyske partiprogrammet ble initiert i 1984 – og det tok fem år å fullføre. Partiprogrammet ble presentert i desember 1989 – måneden etter murens fall. Uheldigvis for SPD resulterte denne begivenheten i at oppmerksomheten ble tatt vekk fra partiprogrammet – og deler av partiprogrammet ble irrelevant som en følge av det. Dessuten fortsatte partiet å være i opposisjon.

I SAP ble den ideologiske fornyelsen mot slutten av 1980-tallet til i særlig to programmer. Det første var *90-talsprogrammet*. Det andre programmet var partiprogrammet fra 1990 – det første siden 1975. Partiet satset særlig på miljøet i programmene sine. Nyorienteringen skjedde i posisjon.

På samme tid begynte fornyelsen av både det danske og det britiske partiet. For Labour var Policy Review en prosess som omformet partiet drastisk. Partiet hadde blitt motivert til å endre seg etter det tredje valgtapet på rad. Resultatet var et parti som ble mindre radikalt og som kom til å ligne mer på de andre sosialdemokratiske partiene.

5.7 Hvorfor en ideologisk nyorientering?

Som i kapitlet om politisk nyorientering vil jeg også teste en aktørbasert forklaring her. Det sentrale for aktørene som var med på å gjennomføre den ideologiske nyorienteringen, var at aktørene innså betydningen av en strategisk tilpasning også på de ideologiske områdene. Som Neil Kinnock var inne på i talen *The Future of Socialism*, så var en strategisk oppdatering viktig. Det handlet også her om å forsøke å fange de nye ideologiske spørsmålene og bake dem inn i allerede eksisterende ideologi. Et eksempel er frihetsbegrepet. Med det økte fokuset på enkeltindividet omformet de ledende aktørene partiideologiene til å være en kombinasjon av kollektivet og enkeltindividet.

Som jeg nevnte innledningsvis i kapitlet, er et premiss for en forståelse av ideologi hos de fem partiene at ideologi er en pragmatisk sak. For ideologisk nyorientering, kan det både være

en styrke og en svakhet. Det kan være en styrke fordi det er lettere å endre ideologiske spørsmål, men en svakhet fordi partiene kan bli beskyldt for «svik» og «revisjonisme»

Pragmatisk tilpasning

Det fant sted en ideologisk nyorientering for de sosialdemokratiske partiene i perioden. Den ideologiske nyorienteringen var imidlertid ikke drastisk eller radikal på noen områder. I all hovedsak var det slik at partienes nyorientering handlet om at de sentrale aktørene i partiene vurderte det slik at partiene måtte foreta nye vurderinger av et samfunn i endring.

En viktig endring var nedgangen i tradisjonelle velgergrupper. Dette var også en årsak til at partiene måtte åpne opp mot nye grupper, noe partienes aktører var åpne om.

Den ideologiske nyorienteringen passer inn i et bilde av de sosialdemokratiske partiene som partier med en pragmatisk ideologi. Partiene endret seg et stykke på veien, men gikk ikke drastisk i noen retning. Partiene viste seg som endringsvillige i en tid hvor de måtte søke nye velgere. Miljøet var en viktig del av partienes nye ideologiske profil, selv om miljøet ikke skulle prioriteres over vekst – fremdeles en kjerne i partiene.

6 Konklusjon

Jeg har i denne masteroppgaven analysert og sammenlignet det jeg har kalt nyorientering innenfor de sosialdemokratiske partiene. Hovedproblemstillingen min var hvordan partiene endret seg, og hvorfor. Jeg valgte å se på nyorientering i partienes politiske profil og ideologi. Metoden jeg har brukt i de to kapitlene er sammenligning. I dette kapitlet trekker jeg fram de viktigste konklusjonene fra sammenligningene, hvor jeg fant noen likhetstrekk, men også mange forskjeller i partienes politiske og ideologiske nyorienteringer.

Politisk nyorientering

Ap og SAP var de første partiene som fulgte en ny retning fra slutten av 1970-tallet. Begge partiene tok inn over seg endringene i den økonomien situasjon, og tilpasset partiet etter dette. I SAP omjusterte partiets økonomiske politikk i opposisjon. Denne iverksatte partiet etter 1982 da partiet gjenerobret regjeringsmakten. Begge partiene var raskt ute med å tilpasse seg de nye økonomiske realitetene. For Ap ble de videre målene for partiet nedjustert i prinsippprogrammet av 1981. Her var særlig et nytt trekk at partiet aksepterte markedet. Fra 1981 havnet partiet i opposisjon. SAP begynte sin innstrammingspolitikk kalt den tredje veien umiddelbart etter å ha kommet tilbake i regjering. Et fellestrekk for de to (og inkludert SD) var at en del av nyorienteringen var at offentlig sektor skulle moderniseres og effektiviseres; det skulle åpnes opp for valgfrihet for enkeltmenneskene.

I opposisjon var den politiske nyorienteringen i SD mer langsom, og partiet viste mer til felles med SPD og Labour når det gjaldt tidspunkt for nyorientering. I 1987 og 1988 viste partiet derimot tegn på nyorientering under Svend Auken, Poul Nyrup Rasmussen og Mogens Lykketoft. I stor grad gikk denne ut på å ta politisk initiativ innenfor den økonomiske politikken gjennom «Gang i 90'erne». Partiet viste i perioden 1988-1992 en stadig mer positiv holdning til markedsøkonomien. I litteraturen er likevel nyorienteringen i SD mindre framtrepende enn i de andre partiene, selv om dette kan være avhengig av litteraturen jeg har analysert for partiets utvikling.

I Labour, i opposisjon fra 1979, handlet nyorienteringen om å vise at partiets økonomiske politikk var blitt en langt mer moderat og ansvarlig. Dette kunne først partiet begynne med etter å ha nedkjempet den radikaliserede fløyen i partiet. Nyorienteringen tidfestet jeg til Policy Review, som begynte i 1987. Policy Review innebar fire år med politisk nyorientering som

viste et langt mer moderat parti som så positivt på markedsøkonomien og som tok avstand fra tidligere politikk.

SPD fulgte et litt annet mønster enn de andre partiene. Partiet havnet i opposisjon i 1982. To år senere fulgte begynnelsen på en omfattende prosess som skulle endre partiets program. Fram mot 1989 viste partiet en ny orientering mot miljøet. Etter sammenslåingen ble partiets nye linje neglisjert som en følge av det nye politiske landskapet. Gjennom store deler av 1990-tallet var det en manglende enighet i partiet om hvilken politiske linje som skulle følges, og hvilken leder man skulle følge. En ny enighet ble først mulig etter at partiet valgte Gerhard Schröder som kandidat for kanslerembetet. «Den nye midten», Schröders slagord, var imidlertid mest av alt en valgkampstrategi; en «omfavning av midten». Det var en mer overfladisk form for nyorientering enn i resten av de andre partiene, særlig fordi det ikke hadde blitt akseptert som en ny politisk linje av de andre partilederne i SPD. Dette viste seg da Lafontaine trakk seg fra partiet. Nyorienteringen i det tyske partiet var mindre forberedt og mindre gjennomført. SPD hadde brukt denne strategien før, etter 1959, så på den måten innebar det en kontinuitet for partiet.

Et fellestrekk for SPD, SD og Labour var at de stod overfor en strategisk lignende situasjon. Et fellestrekk i deres strategiske løsning var å sikte seg inn mot midten i politikken, både hos velgerne og med samarbeidspartnere. Til tross for det britiske valgsystemet forsøkte Blair å «forsikre» seg om makten ved å lage en slags uformell avtale med det liberale partiets leder. Det ble de tre partienes måte for å vinne regjeringsposisjonen igjen. Også Ap og SAP viste samarbeidsvilje med de andre politiske partiene, og samarbeidet med sentrumpartiene i Riksdagen og i Stortinget.

Forskjeller

En annen klar forskjell var i tidsforskjell mellom nyorientering i de ulike landene. Her pekte jeg i sammenligningen på at en mulig årsak her kunne være de sosialdemokratiske partienes borgerlige motstandere i det politiske system. I Danmark, Storbritannia og i Tyskland greide de borgerlige å forme varige koalisjoner eller fikk flertall alene (Storbritannia). At Ap greide å komme tilbake i regjering etter 1986 var som en følge av parlamentarisk spill, men også at den borgerlige blokken på norsk side raknet. Men også Aps særegne styringsvilje må medregnes her. I Sverige var den borgerlige blokken ute av stand til å samarbeide fra 1982-1991, da de igjen fant sammen.

Likhetstrekk

Et likhetstrekk i nyorienteringen blant fire av partiene (Ap, SAP, SD og Labour) var partienes økende aksept av bruken av markedet som et økonomisk verktøy. For SPD var dette en etablert praksis helt siden 1959. Et annet fellestrekk var at de pragmatiske aktørene stort sett fikk kontrollere partienes politiske nyorientering. Det siste også for SPD. Her var makten i 1998 delt mellom Lafontaine og Schröder, men det var Schröder som sikret og beholdt den.

Ideologisk nyorientering

I den andre problemstillingen for oppgaven stilte jeg spørsmålet: Hvordan endret partiene seg ideologisk i perioden 1980-1990?

For den ideologiske nyorienteringen fant jeg flere ideologiske endringer hos de ulike partiene. Her valgte jeg grovt sett å se på fem mulige kategorier med ideologiske spørsmål: frihetsbegrepet, sosialisme, marked mot stat, miljø og fornyelsen av offentlig sektor. Den tidsmessige avgrensningen var her noe kortere satt til 1980-1990.

For partienes ideologiske nyorientering fant jeg at tre av partiene i sterkere grad enn tidligere både aksepterte og i en viss grad ble forkjempere for bruken av markedsøkonomien. Særlig var dette tilfelle i Labour, SD og Ap. I Labour var dette et resultat av Policy Review. I Sosialdemokratiet var dette en endring som strakk seg fra 1988 til 1992. I Ap ble markedet akseptert allerede i 1981 i programmatisk forstand, noe som senere på 1980-tallet ble bekreftet særlig på landsmøtet i 1987. Ap var altså her tidligst ute med å markere en aksept av markedet i ideologisk forstand.

To partier viste tegn på unntak: SPD, som helt siden 1959 viste at partiet ønsket å bruke markedsøkonomien. Denne linjen ble bekreftet i det nye Berlin-programmet fra desember 1989. Den ideologiske nyorienteringen ble altså ikke på dette området endret, men markerte programmatisk kontinuitet. I SAP fant jeg i partiprogrammet fra 1990 en forsiktig aksept av markedet, men samtidig også en distansert aksept av det som et politisk verktøy, men knapt noe mer. Grenser ble fortsatt satt for bruken av markedet, det var ikke noe løsning i seg selv. Markedet ble her bare beskrevet som et verktøy som kunne brukes innenfor visse sammenhenger.

Miljø som ideologi

Miljøet ble en stadig viktigere del av de sosialdemokratiske partienes profil. Særlig gjaldt dette i SPD og i SAP. I SPD ble en grønn profil og målet om en grønn økonomi en sentral del av det nye partiprogrammet. Det var den viktigste nyorienteringen i partiet i perioden. Det samme var tilfelle i SAP, der programarbeidet med de nye målene for 1990-tallet la en spesiell vekt på miljøet. Det ble der stilt opp som partiets fjerde historiske prosjekt. Likevel så ble ikke dilemmaet løst i forhold til økonomisk vekst: Partiet satset på at teknologien skulle løse dilemmaet. I Ap ble også miljøet tillagt en stor betydning, selv om det også her skulle stå mot behovet for økonomisk vekst. Gro Harlem Brundtland var også sentral fordi hun var med på å utarbeide begrepet om en bærekraftig utvikling. SD var også tidlig i 1980-årene opptatt av miljøet, særlig knyttet til Ritt Bjerregaard som en del av partiets opposisjonspolitik. I Labour var ikke vekten i like stor grad en del av den ideologiske fornyingen. I sammenligningen trakk jeg fram at det både i Vest-Tyskland og i Sverige ble etablert miljøpartiet tidlig på 1980-tallet. Dette kan være en grunn til at de sosialdemokratiske partiene i disse to landene la en særlig vekt på en grønn profil, også i frykt for å miste velgere i den retningen.

Frihet som ideologi

En endring i frihetsbegrepet var et resultat av den ideologiske nyorienteringen. I stor grad var dette en økt oppmerksomhet på det konkrete enkeltindividet. Men enkeltindividet tilhørte et fellesskap som gav det dets frihet. Ap arrangerte en frihetsdebatt hvor partiet forsøkte å vise at partiet også var et frihetsparti. Også innenfor SD og Labour ble en større vekt lagt på enkeltindividet. For SPD og for SAP var frihet en del av partiprogrammet i henholdsvis 1989 og 1990. Oppsummert kan vi si at frihetsbegrepet for de sosialdemokratiske partiene var noe utvidet i en inkludering av enkeltindividet, men ikke på bekostning av kollektivet.

Sosialisme

Sosialismen, enten den ble kalt demokratiske sosialisme eller kun sosialisme, fikk en vesentlig mindre betydning i perioden. I Ap forsvant bruken ut av partiprogrammene. Dette var slutten på en nyorientering som begynte først med prinsippprogrammet i 1981. Programmet hadde her endret seg betydelig siden 1969. I Labour var det de ideologene, av Eric Shaw kalt nyrevisjonistene, som la en vekt på betydningen av enkeltindividets frihet som gikk seirende ut av Policy Review. I SD var utviklingen lik den hos Ap og Labour. På begynnelsen av 1990-tallet foreslo Lykkesoft å fjerne alle rester av at partiet var demokratisk-sosialistisk, men

lyktes ikke med dette. I både SPD og i SAP har jeg i mindre grad funnet spor av at sosialismen fikk en vesentlig mindre betydning, og her må nok andre kilder brukes for å undersøke dette.

Fornyelse av offentlig sektor

Et fellestrekk ved de tre skandinaviske partienes ideologiske nyorientering, ligger i et mål om å fornye offentlig sektor. Dette jobbet partiene sammen om på tvers av landegrensene. Målet her handlet særlig om å effektivisere og øke valgfriheten i den offentlig sektor.

Politisk og ideologisk nyorientering

Den politiske og ideologiske nyorienteringen var knyttet sammen. Hva som kommer først, er vanskelig å si. Begge sprang ut av et presserende behov om at partiene måtte endre seg. Hva som presset på var som jeg har vist særlig endringer i økonomien. Konjunkturer, endringer i internasjonalt samarbeid, globalisering: Uten disse endringene er det lite sannsynlig at partiene hadde endret seg i den graden de gjorde. I tråd med disse endringene måtte nye politiske vurderinger tas og nye styringsprinsipper forsøkes. Ideologisk innebar perioden at gamle svar ble tatt opp til vurdering for en ny tid. Nyorienteringene som partiene nå gjorde til en del av partiet, var ikke spesielt drastiske, men forsiktige endringer som åpnet partiene på flere områder.

Ser vi nyorienteringene opp mot partienes profil på 1970-tallet, kan flere av endringene virke som større brudd. Blir bakgrunnen vi måler partiene mot den tidlige etterkrigstiden, kan nyorienteringene i større grad leses som en fortsettelse av partienes pragmatiske kjerne. Fleksibiliteten til de sosialdemokratiske partiene har gjennom historien vært en av partienes fremste fordeler.

Hvorfor en nyorientering?

Svaret på dette spørsmålet er sammensatt. Over pekte jeg på to mulige årsakssammenhenger: For det første at det en av årsakene var at flere av partiene havnet i opposisjon. Opposisjonstilværelsen ga partiene mulighet til å tilpasse seg og oppdatere både politikken og ideologien. Deretter var det viktig at partiene hadde aktører som analyserte situasjonen og bestemte at en oppdatering av partienes politikk og ideologi var nødvendig. Det var strategisk viktig for partiene å åpne opp for nye velgere i en tid med nye endringer i samfunnet.

Helt sentralt var det at aktørene som vant gjennom med sin nyorientering, var villige til å tåle et vanskeligere forhold til fagforeningene. I partiene var ellers endringsprosessen toppstyrt og gjennomført uten at konkurrerende partifløyer greide å stoppe prosessen. Et unntak her var i SPD, hvor de endringsvillige aktørene (Lafontaine) ble stanset på 1980-tallet. Men store deler av nyorienteringen som de fire andre partiene gjennomgikk, var allerede gjennomført i SPD.

Sammenligning som metode

Ved å bruke sammenligning har jeg kunnet vurdere nyorienteringen i de fem forskjellige partiene. Det gir funn som ikke hadde vært mulige uten å bruke denne metoden.

Sammenligning har vist at nyorientering fant sted i de fem partiene, men til ulike tidspunkt og med innhold som både viste likhetstrekk og forskjeller. Ved å sammenligne er det også mulig å teste årsaksforklaringer. En implisitt årsaksforklaring som jeg vil hevde oppgaven har svart på, er at det fant sted en nyorientering i de fem partiene.

Videre forskning

Årsakssammenhengene og nyorienteringen i de sosialdemokratiske partiene er ikke med dette ferdig utforsket. De forklaringene jeg har presentert trenger mer forskning for å styrke sammenhengene i. Både for den ideologiske nyorienteringen og for den politiske nyorienteringen kan nærmere avgrensninger og problemstillinger brukes for å sammenligne partiene på nye måter.

Kilder og litteraturliste

Memoarlitteratur

Brundtland, Gro Harlem 1997. *Mitt liv 1939-1986*. Oslo: Gyldendal

Brundtland, Gro Harlem 1998. *Dramatiske år. 1986-1996*. Oslo: Gyldendal

Carlsson, Ingvar 2003. *Så tänkte jag*. Politik & dramatik. Hjalmarson & Högberg Bokförlag

Kleppe, Per 2003. *Kleppepakke*. Oslo: Aschehoug

Nyrup Rasmussen, Poul 2005. *Vokseværk*. Lindhardt og Ringhof.

Partidokumenter og partiprogrammer / Nettressurser

SAP:

SAP 2001 «Partiprogrammen 1897-1990» [Internett] Tilgjengelig fra
http://www.arbark.se/pdf_wrd/partiprogram_pdf.pdf [Lastet ned 16.02.2017]

Ap:

Ap 1981a «Prinsippogram 1981». [Internett] Tilgjengelig fra
<https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>
[Lastet ned 17.02.17]

Ap 1981b «Arbeidsprogram» [Internett] Tilgjengelig fra
<https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>
[Lastet ned 22.02.17]

Ap 1987. «Valgmanifest» [Internett] Tilgjengelig fra
<https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>

Ap 1990 «Krav til innsats for felles framtid» Arbeidsprogram. Tilgjengelig fra
<https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>
[Lastet ned 05.04.17]

Socialdemokratiet:

SD 1984 «For ny fremgang» [Internett] Tilgjengelig fra:
<http://www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/object34087/da/> [Lastet ned 10.04.17]

SPD:

SPD 1989 «Grundsatzprogram» [Internett] Tilgjengelig fra:
<http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa90-00398.pdf> [Lastet ned 24.04.17]

Litteraturliste

- Berman, Sheri 2006. *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press
- Braunthal, Gerard 1983. *The West German Social Democrats, 1969-1982. Profile of a party in Power*. Westview Press
- Eichengreen, Barry 2007. *The European Economy since 1945*. Princeton University Press
- Forr, Gudleiv, Njølstad, Olav og Per Egil Hegge 2010. *Mellom plikt og lyst. Norske statsministre 1873-2010*. Oslo: Dinamo.
- Furre, Berge 1999. *Norsk historie. 1914-2000*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Giddens, Anthony 1999. *Den tredje vei. Fornyelsen av sosialdemokratiet*. Oslo: Pax Forlag.
- Hadenius, Stig, Molin, Björn og Hans Wieslander 1993. *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*. Bonnier Alba
- Hansson, Steinar og Ingolf Håkon Teigene 1992. *Makt og mannefall. Historien om Gro Harlem Brundtland*. Oslo: Cappelen.
- Jones, Tudor 1996. *Remaking the Labour Party*. London og New York: Routledge.
- Kitchen, Martin 2012. *A History of Modern Germany. 1800 to the present*. Wiley-Blackwell.
- Kjeldstadli, Knut 1999. *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*.
- Lahlum, Hans Olav 2010. *Noen av oss har snakket sammen. Personskifter i Arbeiderpartiet under Gerhardsen og Bratteli*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lahlum, Hans Olav og Øivind Bratberg 2015. *Britiske statsministre 1900-2015*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lidegaard, Bo 2009. *A Short History of Denmark in the 20th Century*. København: Gyldendal.
- Möller, Tommy 2015. *Svensk politisk historia. Strid och samverkan under tvåhundra år*. Studentlitteratur AB.
- Mørch, Søren 2000. *24 statsministre. 24 fortællinger om magten i Danmark i det tyvende århundre*. København: Gyldendal
- Nilsen, Håvard og Dag Østerberg. *Statskvinnen. Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen*. Oslo: Forum Aschehoug.
- Notaker, Halvard 2012. *Høyres historie 1975-2005. Opprør og moderasjon*. Oslo: Cappelen Damm.

- Olstad, Finn 2010. *Frihetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo: Pax.
- Padgett, Stephen og William E. Paterson 1991. *A History of Social Democracy in Postwar Europe*. London/New York: Longman.
- Sassoon, Donald 2014. *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. London/New York: I.B Tauris & Co. Ltd
- Sejersted, Francis 2013. *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax Forlag.
- Sejersted, Francis 2000. *Norsk Idyll?* Oslo: Pax Forlag.
- Shaw, Eric 2007. *Losing Labour's soul? New Labour and the Blair government 1997-2007*. New York: Routledge.
- Slagstad, Rune 1998. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax
- Slagstad, Rune 2001. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax (Pocket-utgave)
- Stugu, Ola Svein. *Norsk historie etter 1905*. Oslo: Samlaget.
- Thorpe, Andrew 1997. *A History of the British Labour Party*. London: Macmillan Press Ltd.
- Thorpe, Andrew 2008. *A History of the British Labour Party*. London: Macmillan Press Ltd.
- Walter, Franz 2009. *Die SPD: Biographie einer Partei*. Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Bind i serie

- Benum, Edgeir 1998. *Overflod og fremtidsfrykt. 1970*, i Knut Helle m.fl. (red.), Aschehougs Norgeshistorie, bd. 12. Oslo: Aschehoug.
- Benum, Edgeir 2005. *Overflod og fremtidsfrykt. 1970*, i Knut Helle m.fl. (red.), Aschehougs Norgeshistorie, bd. 12. Oslo: Aschehoug. (Pocket-utgave)
- Lange, Even 1998. *Samling om felles mål. 1935-1970*, i Knut Helle m.fl. (red.), Aschehougs Norgeshistorie, bd. 11. Oslo: Aschehoug.
- Östberg, Kjell og Jenny Andersson 2013. *Sveriges historia. 1965-2012*, i Dick Harrison (red.), Sveriges historia, bd. 8. Norstedts

Del av publikasjon

- Brandal, Nik., Øivind Bratberg og Dag Einar Thorsen. "Sosialdemokratiet" i Raino Malnes og Knut Midgaard (red.), *Politisk tenkning*, 3. utg. (2009) Oslo: Universitetsforlaget.

- Braunthal, Gerard. «The SPD: From Opposition to Governing Party» i David P. Conratt, Gerald R. Kleinfeld og Christian Søre (red.), *Power Shift in Germany. The 1998 Election and the End of the Kohl Era*. 18-38. Berghan Books.
- Callesen, Gerd 1996. «Socialdemokratiets historie 1971-1996» i Gerd Callesen, Steen Christiansen og Henning Grelle (red.), *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*. 1-110. Fremad
- Carr, William 1987. «German Social Democracy since 1945» Roger Fletcher (red.), i *Bernstein to Brandt. A Short History of German Social Democracy*. 193-203. Edward Arnold.
- Conratt, David P., Gerard R. Kleinfeld og Christian Søre «Introduction» i David P. Conratt, Gerald R. Kleinfeld og Christian Søre (red.), *Power Shift in Germany. The 1998 Election and the End of the Kohl Era*. X-XVI. Berghan Books.
- Conratt, David P. 2000. «The 1998 Campaign and Election: An Overview» i David P. Conratt, Gerald R. Kleinfeld og Christian Søre (red.), *Power Shift in Germany. The 1998 Election and the End of the Kohl Era*. 18-38. Berghan Books.
- Førde, Einar 1989. «Ideologi i Gros tid» i Reidar Hirsti (red.), *Gro midt i livet – en essaysamling*. 41-57. Oslo: Tiden.
- Glyn, Andrew 2001. «Aspirations, Constraints, and Outcomes» i Andrew Glyn (red.), *Social Democracy in Neoliberal Times. The Left and Economic Policy since 1980*. 1-21. Oxford University Press.
- Heidar, Knut 1993. «The Norwegian Labour Party: ‘En Attendant l’Europe’» i Richard Gillespie og William E. Paterson (red.), *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. 62-78. London/New York: Frank Cass.
- Heidar, Knut 1994. «Towards party irrelevance? The decline of both conflict and cohesion in the Norwegian Labour Party» i David S. Bell og Eric Shaw (red.), *Conflict & Cohesion in Western European Social Democratic Parties*. 10-31. Pinter Publishers.
- Helbak, Jan 1996. «Fra demokratisk socialisme til socialt demokrati?» i Gerd Callesen, Steen Christiansen og Henning Grelle (red.), *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*. 285-316. Fremad
- Kolstrup, Søren 2014. «Mogens Lykketoft. Fuld beskæftigelse, lighed og flexicurity» i Anders Dybdal (red.), *Socialdemokratiske tænkere*. Informations Forlag.
- Leys, Colin 1997. «The British Labour Party since 1989» i Donald Sassoon (red.), *Looking Left. Socialism in Europe after the Cold War*. 17-43. New York: The New Press.
- Njølstad, Olav 2014. «Bæredygtighed og ligestilling» i Anders Dybdal (red.), *Socialdemokratiske tænkere*. Informations Forlag.

Njølstad, Olav 2016. «Selvmotsigelse per definisjon? Gro Harlem Brundtland som ideolog» i Knut Sogner, Einar Lie og Håvard Brede Aven (red.), *Entreprenørskap i næringsliv og politikk - festskrift i anledning professor Even Langes 70-årsdag, 5. juni 2016*. Oslo: Novus

Meyer, Thomas 1997. «The transformation of German social democracy» i Donald Sassoon (red.), *Looking Left. Socialism in Europe after the Cold War*. 124-142. New York: The New Press.

Padgett, Stephen 1993. «The German Social Democrats. A Redefinition of Social Democracy or Bad Godesberg Mark II?» i Richard Gillespie og William E. Paterson (red.), *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. 20-39. London/New York: Frank Cass.

Padgett, Stephen 1994. «The German Social Democratic Party: between old and New Left» i David S. Bell og Eric Shaw (red.), *Conflict & Cohesion in Western European Social Democratic Parties*. 10-31. Pinter Publishers.

Rasmussen, Søren Hein 2002. «Politikkens ændrede betingelser» og «Økonomisk krise og politiske udfordringer» i Steen Busck og Henning Poulsen (red.), *Danmarks historie - i grundtræk*. 385-396 og 399-407. Aarhus Universitetsforlag.

Sainsbury, Diane 1993. «The Swedish Social Democrats and the Legacy of Continuous Reform: Asset or Dilemma?» i Richard Gillespie og William E. Paterson (red.), *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. 39-61. London/New York: Frank Cass.

Sassoon, Donald 1997. «Introduction» i Donald Sassoon (red.), *Looking Left. Socialism in Europe after the Cold War*. 1-16. New York: The New Press.

Schmidt, Ingo 2012. «The Social Democratic Party in Germany. Caught Between the Fall of the Berlin Wall and the Rise of The Left» i Bryan Evans og Ingo Schmidt (red.), *Social Democracy After the Cold war*. 235-270. AU Press.

Shaw, Eric 1993. «Towards Renewal? The British Labour Party's Policy Review» i Richard Gillespie og William E. Paterson (red.), *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. 112-133. London/New York: Frank Cass.

Tilton, Tim 1992. «The Role of Ideology in Social Democratic Politics» i Klaus Misgeld, Karl Molin og Klas Åmark (red.), *Creating Social Democracy. A Century of the Social Democratic Labor Party in Sweden*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Östberg, Kjell 2012. «Swedish Social Democracy after the Cold War. Whatever Happened to the Movement?» i Bryan Evans og Ingo Schmidt (red.), *Social Democracy After the Cold war*. 205-234. AU Press.

Trykt tale fra internett

Kinnock, Neil 1985. «The Future of Socialism» [Internett] Tilgjengelig fra: <https://digital.library.lse.ac.uk/objects/lse:zuq685pay/read/single#page/1/mode/2up> [Lastet ned 12.03.17]

Trykt tidsskrift

Lafferty, William 1987. "DNAs nye retning" *Nytt norsk tidsskrift* 3 (3): 46-55.

Kolstrup, Søren 2002. "Velfærdsstatens og socialdemokratiets markedstilpasning", *Arbejderhistorie* 20 (2): 1-30.

Tidsskrift på internett

Lahlum, Hans Olav 2008. «Ingen gir fra seg regjeringen frivillig. Arbeiderpartiet, LO og regjeringsmakten 1928-2008» *Arbejderhistorie* [Internett] Tilgjengelig fra: http://www.arbark.no/Arbejderhistorie/Arbejderhistorie_2008.htm [Lastet ned 05.04.17]

Green-Pedersen, Christoffer og Kees van Kersbergen 2002. «The Politics of the 'third way'. The Transformation of Social Democracy in Denmark and the Netherlands.» *Party Politics*. [Internett], 8 (5), s. 507-524. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068802008005001>

Upubliserte masteroppgaver

Parr, Håvard 2007. *Den nordiske modell som politisk reiskap*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Bergen.

Tjernshaugen, Karen 2006. *Hellige kyr på slaktebenken. Nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen.

